

Szerkesztőbizottság:

Kardos G. György

Itamár Jáoz-Keszt
Lichtmann Tamás
Szabolcsi Miklós
Székely Gábor
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)

Gadó János, Várai Emil

A megjelenést támogatják:
Magyar Sajtóalapítvány,
Táncsics Mihály Alapítvány,
Ronald S. Lauder Foundation,
New York

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet
Izraeli képviselő:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121

Címlapfotó: Sióréti Gábor

A kéziratok szerkesztése
lezárult:

1998. október 15-én.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.

Telefon:

311-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Szerkesztőségi órák

és hirdetésfelvétel:

csütörtökönként

16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:

szombat@c3.hu

Címünk az interneten:

http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető

a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP

11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

TARTALOM

HAZAI DOLGAINK

- 2 Olvasóink írják
- 3 Megszállottak, üzletemberek,
profik, amatőrök
– Zsidó könyvkiadás 1989 után
(Gadó János)
- 7 Zsidó könyvkiadás 1945 előtt
(Török Petra)
- 10 „Mindenfajta faji gondolkodást
megvetek” – Bálint András
arról, jelent-e számára valamit
nagyzülei vallása? (Dési János)
- 12 250 márka életjáradék – küldik
a kérdőíveket
- 14 Szántó András: Ria, ria,
Hungária! – Zsidóság és futball
Magyarországon

VILÁG

- 17 A véget nem érő történet
– A kárpótlási ügy legújabb

- 19 Szántó T. Gábor: Antwerpeni
napló

IZRAEL

- 22 Nyomás alatt – Radikálisok és
pragmatisták a vallásos cionista
mozgalomban
- 22 Egy lépés előre, egy lépés hátra
(interjú Jichak Lévivel, a Nemzeti
Vallásos Párt vezetőjével)

KULTÚRA

- 24 Mozgásszínházak Nemzetközi
Találkozója – a zsidó színház
fénykörében (Götz Eszter)

TÖRTÉNELEM

- 26 Novák Attila: Színeváltozások
(Portrévázlat Szilágyi Ernőről)
- 26 Vöröss László: Emlékkép
Szilágyi Ernőről

Summary

Our November issue covers Jewish book publishing in Hungary. **János Gadó** gives an overview of the several hundred books published during the past two decades, but more importantly after 1989. Besides the classics (from Maimonides through Herzl to Philip Roth), a lot of books by second rate authors are also on the market: one can find anything from cookbooks to philosophy, and from Jewish jokes to Holocaust memoirs. The majority of the books were not published by small, publishing houses, specialised in Jewish subjects, but by the large firms of significant capital. **Petra Török's** article is connected to this issue: she outlines Jewish publishing before 1945. The choice of that period — even during the first years of the persecutions — was not significantly inferior to that of today.

In an interview, **András Bálint**, one of the most popular Hungarian actors and candidate for the director's position in the new National Theater speaks about his belonging to Hungarian culture. He has never denied his Jewish origins but he does not consider himself to be Jewish. He retorts vehemently to the anti-semitic attacks of the extreme right, but these views cannot make him change his position.

András Szántó recalls the history of one of the most successful Hungarian sports club, MTK (Magyar Testgyakorlók Köre). During its hundred year-long history, this club has often been associated with Jews, since many of its supporters and fans were Jewish. Today at the

football games of the MTK one can often hear antisemitic and nazi slogans from the fans of the opponent team.

The sending out of questionnaires to Hungarian Holocaust survivors who might be eligible for a monthly allowance of DEM 250 has been launched. The eligibility regulations are very strict: they require either a 6 month-long concentration camp or 18 month long ghetto detention, or hiding. These regulations are disadvantageous for the Hungarian survivors, because Nazi occupation of Hungary lasted for one year, therefore all those who were not deported are not eligible for the compensation.

Gábor T. Szántó in his Antwerp travelogue gives an account of the immigrant Georgian Jews' community which keeps apart from even other Jews, and of the peculiarities of diamond trade. Observing the dynamic orthodoxy of the city, he contemplates the possibilities of Hungarian Jewish revival.

The first woman rabbi in Hungary **Katalin Kelemen**, the leader of the Budapest reform community *Sim Shalom* received her degree this summer. She had studied at the *Leo Baeck College* in London.

In their essays, **Attila Novák** and **László Vöröss** commemorate a great forgotten figure of the Hungarian Zionist movement, *Emő Szilágyi*. Szilágyi was a left-wing ideologue of great stature. He played a significant role in the rescue work during the Holocaust, but when the doors of Zion opened, he stayed at home, because as he said "the Jewry is a European people".

Olvasóink írják

Térítésmentesen küldjük a lapot!

Sarkad 1998 (5758) 09. 21.

Kedves Testvéreim!

Öreg, sorsmegtörte – félig zsidó, félig magyar – bácsi vagyok, a MAZSÖK életjáradékosa. Mint ilyen, nagyon szépen, illő tisztelettel kérem, hogy számomra térítésmentesen, szíveskedjenek megküldeni a Szombat c. folyóiratot, lévén, hogy igen szűkös körülmények között élek. Jóságukat már most előre hálatelt szívvel megköszöni

az öreg Márkus bácsi
Sarkadról

*

Egy kanadai adakozó jóvoltából a fenti levélírókon kívül még két másik

olyan személy is rendszeresen kapja a lapot, akinek anyagi körülményei nem tették lehetővé az előfizetési díj előteremtését.

Akinek anyagi lehetőségei megengedik, hogy előfizessen olyan személyek, családok számára egy-egy évfolyamot, akik ezt a nehezedő gazdasági helyzetben nem tehetik meg, kérjük közvetlenül jelezzék ezt szerkesztőségünknek.

Zsidó könyvnapokat országszerte!

A Dohány utcai nagyszinagóga előtt zajló első magyar zsidó könyvnapok alkalmából csaknem egy héten keresztül ezek és ezek forgathatták s vásárolhatták meg végre egy helyen s egy időben mindazt, ami elengedhetetlen a zsidó öntudat elmélyítéséhez, amelynek a vallás, a hagyományok s a történelem mellett szerves része Izrael, valamint azon költőink és íróink alkotásainak ismerete, akik vállalják zsidó azonosságukat. A siker igazolja a magyarországi zsidó közösség és kul-

túra újjáteremtésén fáradozókat, s újabb tettekre is ösztönöz. Itt az ideje, hogy figyeljünk a magyar vidékre, ahol már jó ideje őszinte érdeklődés tapasztalható a zsidóság iránt, nyitottságot s együttműködési készséget tanúsít számos, a közműveléssel foglalkozó intézmény. A vidéki könyvnapok megrendezésében támaszkodhatnánk az országszerte több mint negyvenet számláló magyar-izraeli társaságokra. Budapesten a minap sokaknak abban az élményben volt részük, hogy „milyen természetes dolog zsidónak lenni”. Tőlünk is függ, országos élmény lesz-e ez egyszer.

Kiszely Gábor

Köszönet a támogatásért

A Scheiber Sándor Kulturális Alapítvány a személyi jövedelemadók egy százalékából befolyt támogatását, összesen 24 812 forintot, folyóiratunk, a Szombat céljaira ajánlotta fel. Ezúton mondunk köszönetet gesztusukért.

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ! AZ 1999-ES ÉVRE

Tisztelt Olvasónk!

A Szombat, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata 1999 januárjában tizenegyedik évfolyamát kezdi meg.

Az eltelt tíz év során kiadványunk olyan fórummá lett, ahol a zsidó közösség bármely irányzatához tartozó vélemény megjelenhet, s az ellenvélemény is helyet kap. Hasábjain számos olyan kérdést vetettek fel cikkíróink, melyek sokáig tabunak számítottak, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy magunkhoz és környezetünkhöz egyaránt nyíltabban, őszintebben viszonyulhassunk. Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy az elért eredmények Önnek, Tisztelt Olva-

só, ugyanolyan mértékben köszönhetőek, mint maguknak a szerzőknek, hiszen befogadó környezet nélkül nincsen értéktérítés. Értékeinket (és hibáinkat) felmutató munkálkodásunkhoz a továbbiakban is szeretnénk igénybe venni az Ön támogatását. E sorok valamennyi olvasóján múlik ugyanis, hogy folyóiratunk kiadását továbbra is tervezetten végezhesük.

Bízunk abban, hogy úgy dönt: a továbbiakban elősegíti munkánkat!

1999-ben változatlan áron, 2000 forintért (fél évre 1000 forintért), zárt borítékban postázva juthat hozzá lapunkhoz.

RÁADÁS

Mindazok, akik a postai bélyegző dátuma szerint 1998. december 15-ig feladják a lapban található előfizetési csekkeket, illetőleg, akik már előbb előfizettek, ám előfizetésük átnyúlik az 1999-es évre, sorsolás útján értékes nyeremények birtokába juthatnak.

Akcióknak keretében

- egy izraeli repülőjegyet,
- egy-egy férfi és nő – 25–25 ezer forintos – Estée Lauder-kosmetikumcsomagot,
- 20 könyvcsomagot sorsolunk ki.

A sorsolásra és az azt követő kötetlen író-olvasó találkozóra január 4-én 17 órakor, a Bálint Zsidó Közösségi Házban (1065 Bp., Révay u. 16.) kerül sor. A nyertesek névsorát a februári lapszámunk hasábjain közzéteesszük.

Chanukára mi sem lehet stílszerűbb egy Szombat előfizetésnél!

Népszerűsítse ismerősei, barátai körében is az akciót! Zsidó ünnepek kivételével hétköznap 12 órától 16 óráig **személyesen is előfizethet** a szerkesztőségben.

Címünk: 1065 Budapest, Révay u. 16. **Telefon:** 311-9214, **tel./fax:** 311-6665

Megszállottak, üzletemberek, profik, amatőrök

Zsidó könyvkiadás 1989 után

*A cenzúra megszűntével
a zsidó témájú könyvek
elárasztották a piacot.*

*A „termést” elnézve
tartalomban, minőségben,
küllemben is roppant
heterogén kép tárul elénk,
ennél már csak a témával
foglalkozó kiadók
nagy száma meglepőbb.*

Ez a téma a puha diktatúra Magyarországnak könyvkiadásában is jelen volt, hiszen az irodalom vagy a társadalomtudományok terén nagyobb volt a szabadság, mint a szűkebb értelemben vett politikában. A zsidóüldözések és a holocaust túlélőinek vallomásai a memoáriródlomban¹; a túlélők rögzös útjának bemutatása a szépirodalomban a zsidóság teljes elfojtásától annak kényszerű újralfedezéséig² – ezek a témák már a hetvenes években megjelentek a magyar könyvpiacra. Olvasható volt **Sólem Áléchem**, **Bernard Malamud**, **Philip Roth** és **Amos Oz** több könyve. 1985 után **Raj Tamás** a hitközség támogatásával útnak indította az *Alef* könyvek című, a hagyomány bemutatását célzó úttörő sorozatát. De a kérdésnek így is számtalan tilalmas oldala maradt. A zsidó származásúak szerepe a kapitalizmus, majd a kommunizmus építésében; Izrael és a cionizmus története; a szovjet zsidóság sorsa; zsidók a korabeli Magyarországon – a sémákba be nem illeszthető zsidókérdés legnagyobb része emészthetetlennek bizonyult a kommunista osztálydoktrína szerint gondolkodók számára, amire csak tiltással tudtak reagálni. És nem

csak a (belsővé tett) cenzúra, a hivatalos anticionizmus, a bürokratikus kiadási politika meg a zárt archívumok jelentettek akadályt. Az éltető forrásaitól elvágott, minden öntudatát elvesztett közösségben föl sem merülhetett egy olyan gondolat, hogy „A zsidó Budapest”³ címmel adjanak ki kétkötetes összeállítást. Mert ugyan például a Dohány utcai templom építésének története nem tartozott a tabu témák közé, de csupán maga a cím mérhetetlenül provokatívnak hangzott volna abban az időben – ki merete volna a szocialista Magyarország fővárosát a „zsidó” jelzővel illetni?

Az 1989-es gátszakadás ezért ezen a területen látványos fejleményeket hozott. A modern kori zsidó történelem roppant összetett volta, szömyű mélységei és fényes csúcsai, a szakadatlan törekvés ennek feltárására, megértésére, megörökítésére magyarázza a szerzők és kiadók lankadatlan vágyát a publikálásra. A zsidóság hagyományos szeretete a könyvek iránt pedig biztos hátteret, felvevőpiacot nyújt – legalábbis kezdetben így hitték.

*

Virágkorát éli ma Magyarországon a zsidó könyvkiadás – legalábbis a számok tükrében. A rendszerváltás körüli években több kiadó is indult, amelyek tematikájában a zsidóság meghatározó, ha nem éppen kizárólagos: a **Raj Tamás** nevével fémjelzett *Makkabi*, a **Kőbányai János** vezette *Múlt és Jövő*, valamint **Babits Antal** Logos kiadója. Ugyancsak a „kezdetektől” ad ki zsidó könyveket a **Komoróczy Géza** vezette MTA *Judaistikai Kutatócsoport*. Számos mű látott napvilágot a *Chabad Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület* jóvoltából, melynek vezetője **Oberlander Baruch** rabbi. Egy-két éve tűnt fel a könyvpiacra **Ács Gábor** a *Budapest-Babel* kiadóval és **Kepets András** az *Olcsó Zsidó Könyvtár/Híres Zsi-*

dó regények sorozattal. 1997-ben olvashattuk a *Magyar Zsidó Levéltári Füzetek* első kiadványát. Komoly súllyal szerepel a zsidó téma a *Belvárosi Könyvkiadó* kiadványai között is, melynek spiritus rectora **Mezei András**. Szűkebb közönséghez szólnak a *Bethlen-téri füzetek* országos forgalomban nem terjesztett kiadványai, melyekben a *Magyarországi Cionista Szövetség* illetve annak vezetője, **Engländer Tibor** közöl a cionizmus múltjáról, jelenéről és jövőjéről szóló írásokat.

Miként azonban a gazdag magyar folyóirat-kiárlatban korántsincs monopóliuma a témára a zsidó folyóiratoknak, akképpen a könyvek világában is számtalan kiadó „szállt be” a judaika témájába, mind mennyiségben, mind minőségben rendkívül tarka képet mutatva. A *Makkabi* kiadó internetes honlapján az „egyéb zsidó könyvek” listáján a fentiek túl további harminckilenc kiadót számolhat össze az érdeklődő, de a lista korántsem teljes – csupán az éppen kapható könyveket tartalmazza. Varga Neubauer Sándor könyvjegyzékében mintegy háromszáz könyvet említ, ám ebben a jegyzékben is csak a kereskedelmi forgalomban lévő kötetek szerepelnek⁴. A komoly, nagy apparátussal dolgozó kiadók közül az *Osiris-Századvég* és az *Atlantis* úttörő munkát végzett. Az *Atlantis* több, magyarra eddig le nem fordított alampüvet adott ki a modern társadalomtudomány és a zsidó gondolat ötvözői, a ma már klasszikus **Martin Buber**, **Gershom Scholem** és **Franz Rosenzweig**⁵ tollából. E művek sajtó alá rendezésére, a jogdíjak fizetésére olyan háttér kellett, amellyel a kicsiny zsidó profilú kiadók még nem rendelkeznek. Az *Osiris* adta ki egyebek között **Vermes Géza** a kereszténység genezise és a judaizmus kapcsolatát feltáró trilógiáját⁶ és ehhez szorosan kapcsolódva a Komoróczy Géza által magyarra fordított qumráni irato-

kat⁷. A *Századvég* kiadónak köszönhetjük az izraeli **Slomo Avineri** úttörő munkáját a modern cionizmus eszméjének születéséről.⁸ A *Cserépfalvi* gondozott olyan alapműveket, mint **Jean-Paul Sartre** klasszikus esszéje az antiszemizmusról⁹ és **Karády Viktor** a magyar zsidóság egész modern kori történelmét áttekintő válogatott tanulmányai¹⁰. Az *Ab Ovo* jelentette meg **Amos Oz** több regényét.¹¹ A komolyabb könyvkiadók között azonban talán egy sincs, amely ne adott volna ki ilyen témájú írást a rendszerváltás óta eltelt szűk egy évtizedben.¹²

A magyar kiadókon túl a teljesség kedvéért meg kell említenünk a szerzők magánkiadásban megjelent műveit¹³, egy-két nyugaton napvilágot látott kiadványt¹⁴ és az Izraelben napvilágot látott magyar nyelvű könyveket¹⁵, amelyek száma több tucat (letöbbjük holocaust-túlélők visszaemlékezéseit tartalmazza). Szükségszerűen gyakran felbukkan a zsidóság a keresztény teológiai kiadványokban is¹⁶, de vannak olyan keresztény szerzők is, akik nem csupán ószövetségi előzményként, hanem „saját jogon” nyúlnak a zsidóság vagy Izrael témájához.¹⁷ Egy mondattal szólni kell az 1989 után ismét virágzásnak indult antiszemita irodalomról is, amely szerencsére mindeddig inkább a szélsőjobboldali folyóiratok hasábjain tenyészik: az ilyen témájú új könyvek száma a fél tucatot sem éri el.¹⁸

Tőke és infrastruktúra

Mindezeket összegezve az 1989 óta megjelent zsidó témájú könyvek száma mára már többszázra tehető. Ezeknek csupán kisebb részét – mintegy nyolcvan kötetet – dobta piacra a bevezetőben felsorolt nyolc zsidó profilú kiadó. A többi kiadók mennyiségben és gyakran minőségben is felülmúlják az előbbieket; a profi cégek nagyobb és gyorsabb apparátusával, tőkeerejével, jól kiépült kapcsolatrendszerével nehéz versenyezni. A zsidó kiadók legfőbb gyengéje az, hogy valójában egyszemélyes vállalkozások: egy-egy jó értelemben vett „megszállott” vagy a könyvkiadásban nagyon jártas profi áll mögöttük, akinek kilépése abban a pillanatban a cég megszűnését vonná maga után. (Az egyetlen kivétel az MTA Judaiztikai Kutatócsoport, amely nem vállalkozás formájában ad ki könyveket – noha Komoróczy Géza személyében itt is van egy „kulcsfigura”.) Az egyszemé-

lyes zsidó kiadók csak akkor vághatnak bele egy könyv megjelentetésébe, ha a szponzoroktól a hozzávaló pénzt már összeszedték. Az egyik könyv számára összeszedett támogatásból aztán a másikat is juthat valami, de ez a kisipari módszer túl nagy mozgásteret nem biztosít. A zsidó kiadók ma az eredeti tőkefelhalmozás korát élnék – ha a könyvek „behoznák az árukat”. Ez azonban a legkritikább esetben fordul elő, így marad a szponzorokra való ráutaltság. Miután azonban az egész magyar kulturális élet tartósan erre az állapotra rendezkedik be, a zsidó könyvkiadók is megtanultak-megtanulnak együtt élni ezzel a helyzettel, és a legkülönbözőbb módokon igyekeznek segíteni magukat.

A Múlt és Jövő esetében könnyít a szorult anyagi helyzeten a hasonló nevű folyóirat, amely a kiadóval „szimbiózisban él” és kölcsönösen eltartják egymást: a kevésbé szorult helyzetben lévő kisegitheti a másikat. (A szimbiózis persze nem csak pénzügyi, hanem szellemi értelemben is igaz: a Múlt és Jövő kiadó a lap több szerzőjének kötetét gondozta már.¹⁹)

Hasonlóképpen együtt él a Belvárosi Könyvkiadóval az igazgató által szerkesztett *C.E.T.* folyóirat (amin nem változtat az a tény, ez utóbbi nem zsidó tematikájú, noha a téma időről időre felbukkan hasábjain).

Raj Tamás Makkabi kiadója számára a *Biblical World Gallery* névre hallgató bolt jelenthet szilárdabb anyagi hátteret. A nyugalomba vonult főbbi elmondása szerint már megvásárolták a bolt melletti üzlethelyiséget, amely terveik szerint kávéházként fog majd üzemelni *Noé bárkája* néven. Egy ilyen komoly gazdasági komplexum már szilárdabb háttere lehet a könyvkiadónak. Könyveit a Makkabi saját internetes honlapján is reklámozza.

A *Chabad Lubavics* könyveiről szintén tájékozódhat az érdeklődő az egyesület honlapján, amely Oberlander rabbi elmondása szerint már a százas magyarországi internetes toplistán is szerepelt. Az egyesület havilapja (*Egység*), hetilapja (*Gut Sábesz*), könyvkiadói tevékenysége és honlapja egy gazdasági egységet alkot, melyek fenntartásában komoly szerepe van az önkéntesen vagy csekély térítés ellenében végzett munkának – amint ez a lubavicsi mozgalom hagyományaihoz illik. A zsidó könyvkiadók közt egyedülálló módon a

folyóiratok mellett a Chabad könyveinek egy része is olvasható az interneten.

Ugyanakkor a fentiek nem jelentik azt, hogy a kiadók ne próbálnának meg egy új könyv megjelentetésekor minden lehetséges alapítványi vagy magán-személyektől származó forrást igénybe venni. A „cég” profiljától függően a szponzorok is mások: a magyar-zsidó magaskultúrára fókuszálódott Kőbányai János *Múlt és Jövő* kiadója a nagy magyarországi alapítványok támogatását élvezzi: Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Könyvalapítvány, Soros Alapítvány. A magyar kultúrában nem célt, csak eszközt látó Chabad Lubavics mozgalom, melynek célja a magyar zsidóság visszavezetése a Tóra-hű életmódhoz, nagyon nagy mértékben rá van utalva a mozgalmával szimpatizálók adományaira. A tavaly kiadott, terjedelme és két nyelvű volta miatt több millió forintos költséggel készült Ros Hasana-i imakönyv²⁰ felerészben magyarországi zsidó adományozók jóvoltából készült el. A támogatásért felkeresett üzletemberek (közülük többen a hitközség választott tisztségviselői) örömmel adtak, Oberlander rabbi elmondása szerint. A néhány éve kiadott „Hertz-biblia”²¹ szintén milliós költségeit viszont egyetlen külföldi adományozó fedezte – egy világméretűben működő mozgalom nehezen behozható előnye ez, egy hazai kiadó szemével. Mezei András elmondása szerint a Belvárosi könyvkiadónak nincs saját tőkéje, minden könyvükhöz pályázaton gyűjtik össze a pénzt. Ehhez segítséget jelenthet, hogy a sokoldalú Mezei András az üzleti élet előmozdításában is szerepet játszik és e kapcsolatai alkalomadtán a kiadói munkát is támogatják. Az ambíciózus Kepets András, aki 1997 szeptembere óta hét kötetet adott ki, főleg az ifjabb korosztály számára, saját közlése szerint a bár micvája óta gyűjtött pénzzel vágott bele a könyvkiadásba és egyelőre nem pályázatokkal, hanem személyes ismeretségi körén belül keres támogatásokat a zsidó könyvpiacra olcsónak számító kiadványaihoz.

Példányszámot firtató kérdéseinkre a kiadók vezetői leggyakrabban a kétezres számot említették. A nagy szabadság első egy-két esztendejében még az öt-tízezer példány sem volt ritka (a Múlt és Jövő első antológiája 1988-ban még 14 ezer példányban jelent meg), mára azonban a kétezzer példány elhelyezé-

séért is keményen meg kell dolgozni a piacot – mint azt Mezei András mondogta. A Logos vezetője, Babits Antal szerint a könyvenkénti két-három ezer példány egy év alatt elfogy, ami – tekintve a kiadványok erősen rétegspecifikus jellegét (pl. **Blau Lajos**: Az óhéber könyv) – az átlagot magasan felülmúló marketingmunkára enged következtetni.

Tematika

A tőkeszegénység és a komoly infrastruktúra hiányában a kiadók előszeretettel fordulnak a reprint műfajához. Mintegy tíz ilyen kiadványt bocsájtott ki Raj Tamás *Makkabi kiadója*, melyek közül legfontosabb talán az 1993-ban megjelent kétnyelvű, héber-magyar Biblia volt. Itt a századfordulón kiadott IMIT-fordítást párosították össze a héber szöveggel. A Babits Antal nevével fémjelzett Logos könyvei között három reprint található. Idén **Maimonidész** művét, a „Tévelygők útmutatóját” jelentette meg ilyen formában, **Klein Mór** múlt századi fordításában – amihez a kiadó szómagyarzatot, indexet és tartalomjegyzéket, valamint **Heller Ágnes** szellemes zárótanulmányát töldotta hozzá. A fordítás esetleges elavultságát firtató kérdésekre Babits Antal úgy válaszolt, hogy ma nincsen Magyarországon olyan szakember, illetve team, amely a korszak arab és héber nyelvében, filozófiájában, valamint a talmudikus műveltségben egyaránt jártas lenne. Mindamelllett a fordítás régies ugyan, de hiteles, mondta a könyv kiadója, aki beszerezte a korszak tudósának, az izraeli **Joshua Blaunak** erre vonatkozó szakvéleményét.

A régi nagyok szellemének főlevezetése persze méltányos törekvés, de oka lehet ennek a nemzetközi kitekintés hiánya is, vagy az a gond, hogy a kortárs szerzőknek (illetve kiadóiknak) fizetendő jogdíj terheli a kicsiny zsidó kiadó ingatag költségvetését. **Heller Bernát**, **Blau Lajos** vagy **Klein Mór** műveinél ez a gond nem merül fel. Emiatt a zsidósággal kapcsolatos számos alapmű, mint fentebb említettük, a nagy országos kiadóknál jelent meg. (Nem foglalkozik újrakiadással a Komoróczy Géza vezetésével működő MTA *Judaiztikai Kutatócsoport* és kevésbé jellemző ez a Mezei András vezette *Belvárosi Könyvkiadó*.) Ugyancsak az országos kiadóknál látnak napvilágot a kortárs magyar irodalom jeleseinek zsidó té-

májú művei²², ami következhet a fenti infrastruktúrális problémákból, de a zsidó kiadók csekélyebb respektusából is. Ez utóbbi fájdalmas gond, ami a talán legtekintélyesebb *Múlt és Jövő* kiadót is érinti: erről tanúskodott Kőbányai János és **Raphael Patai** levélváltása, amelyet Komoróczy Géza jóvoltából olvashatott a magyar nagykövetség. (Mint ismeretes, Rafael Patai a *Múlt és Jövő* mellett/helyett az Akadémiai kiadót szerette volna megnyerni önéletrajzi írásának gondozására, amelyet a zsidó könyvek érdekében lankadatlanul harcoló Kőbányai súlyosan sérelmezett.) Éppen azért, hogy ezt a másodvonalbeli imázst levetkőzze, a *Múlt és Jövő* igen szigorú kiadási elveket követ – így a régebbi könyvek „fölmelegítése” mellett új műveket is megjelentet. A kiadó igyekszik jelen lenni a magyar szellemi életben, törekszik arra, hogy felfedezettjeinek műveit maga adhassa ki, hogy eloszlassa azt a magyar szellemi életben régóta rögzült véleményt, mely szerint a zsidó irodalom és a színvonalas irodalom kizárják egymást. (**Dalos György**, **Kardos G. György**, **Kertész Imre**, **Konrád György**, **Nádas Péter** és **Vámos Miklós** művei után ezt a felfogást alighanem kevesebben vallják már, de a könyvkiadókrol alkotott véleményben ez a nézet még tükröződik – ezért is nem láthatjuk e jeles írók műveit zsidó kiadók gondozásában megjelenni.)

Meghökkenő az is, hogy a modern világ klasszikus zsidó szerzőinek műveit sem láthatjuk a hazai zsidó kiadók könyvei között. **Isaac Bashevis Singer** művein számos magyar kiadó osztozott²³ – talán az anyagi siker reményében is – de zsidó cég nem volt köztük. Hiába keressük ebben a körben Saul Bellow, Bernard Malamud, Philip Roth vagy Elie Wiesel írásait is. **Sólem Áléhem** műveit nézve egy tétellel jobb a helyzet: *Vándorcsillagok* c. regényét a *Múlt és Jövő* adta ki 1996-ban. A cionizmus klasszikusaitól (vagy klasszikusairól) megjelent kevés számú könyv sem a zsidó kiadók munkáját dicséri²⁴. (Kivételek a Bethlen téri füzetek szűk körben terjesztett három kiadványa²⁵). A kortárs izraeli irodalom, a diaszpóra zsidó írói szintén ritka vendégek a témára szakosodott kiadók könyvei között – kivételként a finn **Daniel Katz**: *Német disznókutya*²⁶ című művét említhetjük. Megjelentette a *Múlt és Jövő* 1997-ben. (A kortárs izraeli irodalom

fenegyerekének számító **Amos Kenan** *Az út En Harodba* című könyve külön történet: ennek megjelentetése véggett hozta létre Ács Gábor (a mű fordítója) a *Budapest-Bábel* kiadót. Az Izraelbe polgárháborút és katonai diktatúrát vízionáló regényt a magyarországi olvasók többnyire értetlenül vagy ellenségesen fogadták – nem ismerik a mű alapjául szolgáló izraeli belviszonyokat.) A Belvárosi könyvkiadó jelentette meg a „Modern izraeli elbeszélők” című kötetet. Ám mindezzel együtt ha a zsidósággal kapcsolatos kortárs irodalmat szeretnénk magyar fordításban megismerni, akkor elsősorban nem a zsidó

könyvkiadókon kell rajta tartanunk a szemünket.²⁷ Meglepő módon szinte csak a *Belvárosi könyvkiadó* foglalkozik a holocaust témájával, mely pedig mind a mai napig a magyar zsidóságot leginkább foglalkoztató kérdés. Itt jelent meg nemrégiben **Randolph L. Braham** alapművének új, bővített kiadása „A népirtás politikája” címen (1997).

Még mielőtt azonban végleg elmarasztalnánk a hazai zsidó könyvkiadó többségét a provincializmus vádjában, meg kell említenünk valóban hézagpótló kiadványaikat. A huszonhét kötetet maga mögött tudó *Múlt és Jövő* legna-

gyobb fegyverténye **Komlós Aladár** egyedülálló, enciklopédikus magyar zsidó szellemtörténeti művének előadására és kritikai kiadása volt.²⁸ A tizenhat kötetes Makkabi kiadó fontos kiadványa volt „A gyerekeknek nem mindig mondják meg az igazat” c. tanulmánykötet (1995). Ennek szerzői a különböző szekuláris és felekezeti tankönyvek zsidóságméretét vizsgálják, külön boncolgatva a holocaust és az ezért viselt felelősség kérdését. Az *MTA Judaisztikai Kutatócsoport* kiadványaira (eddig kilenc kötet) az imént említett fenntartások nem illenek: ezek valóban mind újak és hézagpótlóak, noha többségükben a szűkebb szakmához szólnak.²⁹ A már említett „A zsidó Budapest”-en kívül szólunk még **Szabolcsi Lajos**: „Két emberöltő” című, fiókból előkerült visszaemlékezéseiről (1993), melyek hűen tükrözik az 1940 előtti „hivatalos” magyar zsidóság gondolkodásmódját. Fontos gyűjtemény a már említett „Modern izraeli elbeszélők” (1995) a *Belvárosi könyvkiadótól* (melynek mintegy ötven kötetéből tíz zsidó témájú találunk): ilyen írások először kerültek a magyar közönség elé. A maga nemében szintén igen fontos és nem kevésbé hézagpótló a hat vallási témájú kiadványt maga mögött tudó *Chabad Luba-*

vics mozgalom törekvése, a teljes zsidó imarend kiadása, melynek immár három kötete látott napvilágot³⁰. A Chabad törekvéseihez illően nem csupán a vallásos emberekhez kívánják eljuttatni az imakönyveket – ugyanannyira célközönséget jelentenek a hagyományos életmódhoz visszavezetendő vallástalan zsidók. A Logos kiadó **Pinchas Lapide-Ulrich Luz**: *A zsidó Jézus* című kötetének magyar kiadásával merészkedett új vizekre 1991-ben, mikor ez a cím és ez a téma még korántsem volt magától értetődő. Érdekes és eredeti színfoltot jelentett Amosz Kenan már említett műve a *Budapest-Bábel* részéről.

*

Miután számtalan kiadónál jelennek meg zsidó témájú könyvek, a választék nehezen tekinthető át. Izraeli posztmodern és klasszikus zsidó filozófia; holocaust és szakácskönyv; amatőr ifjúsági összeállítás és komoly apparátussal megszerkesztett enciklopédikus igényű mű; keresztény térítés és lubavicsi (vissza)térítés: a választék rendkívül széles. A minőség is roppant változó: komoly munkával elkészült, igényes külsejű, hiánypótló vagy éppen szenzációszámba menő művek éppúgy akadnak, mint amatőr magánkiadások, vitat-

ható fontosságú és/vagy nem túl igényes küllemű reprint kiadványok, vagy a könnyű műfaj termékei³¹ (noha zsidó témában ez utóbbi igen csekély hányadot képvisel). A szétaprózottság ugyanakkor előny is: egy kiadó válsága nem rendíti meg a piacot. Komoly tőkével rendelkező cég egyelőre nem érezte szükségét, hogy számottevő részt hasítson ki a zsidó könyvpiacból – ahhoz ez a piac túlságosan kicsi és nem is kecsegtet nyereséggel. A hitközség, a zsidó szervezetek közt az egyetlen, amely pénzügyi erejénél fogva erre alkalmas lenne, eseti támogatásoktól eltekintve mindeddig távol tartotta magát a könyvkiadástól. A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvánnyal – melyben a hitközség képviselőinek döntő szavuk van – talán változik a helyzet. Valószínűleg jobb is, ha a zsidó kultúrát ilyen demokratikus formában támogatja a magyar zsidóság szinte kizárólagos intézményi képviselője, és nem közvetlenül száll be a könyvkiadásba, mert politikai és pénzügyi túlsúlyánál fogva ennek a – minden hátránya mellett alapvetően üdvös – pluralizmus láthatja kárát.

Gadó János

*Az anyaggyűjtésben közreműködött
Hahn Fanni és Kuik Györgyi*

Jegyzetek

- ¹ Sallai Elemér: *Mozgó vesztőhely. Magvető, 1977.* (A könyv 1945-ben jelent meg először.)
- ² Nádas Péter: *Egy családregény vége. Szépirodalmi könyvkiadó, 1977.*
- ³ Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória, Strbik Andrea: *A zsidó Budapest.* (szerkesztette Komoróczy Géza). MTA Judaisztikai kutatócsoport, 1995.
- ⁴ Varga Neubauer Sándor: *A kereskedelmi forgalomban levő zsidó témájú könyvek jegyzéke.* Kner Nyomdaipari Múzeum és Könyv Alapítvány, 1998.
- ⁵ Így például: Martin Buber: *Haszid történetek I-II.* kötet *Atlantisz*, 1995. Gershom Scholem: *A kabbala helye az európai szellemtörténetben (Válogatott írások) I-II.* kötet *Atlantisz*, 1995. Franz Rosenzweig: *Nem hang és füst.* Osiris 1990.
- ⁶ Vermes Géza: *A zsidó Jézus.* 1995; *Jézus és a judaizmus világa.* 1997; *A Qumráni közösség és a holt tengeri tekercsek története.* Osiris kiadó 1998
- ⁷ Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában.* Osiris, 1998.
- ⁸ Slomo Avineri: *A modern cionizmus születése.* Századvég, 1994.
- ⁹ Jean-Paul Sartre: *Vádirat az antiszemitizmus ellen.* Cserépfalvi, 1991.
- ¹⁰ Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás.* Cserépfalvi, 1997.

¹¹ Amos Oz: *Félálom; Fekete doboz. Ab ovo, 1994.*

¹² Így például: Charles Fenyvesi: *Mikor kerek volt a világ.* Európa könyvkiadó, 1992. Dalos György: *A körülméletés.* Magvető, 1990. Martin Gilbert: *Zsidó történelmi atlasz.* Gondolat kiadó, 1991.

¹³ Pl. Pelle János: *Az utolsó vérévadak.* A szerző magánkiadása, 1996.

¹⁴ A legjelentősebb: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon.* A Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1984.

¹⁵ Abádi Ervin: *A csodák 6 napja.* Tel Aviv, 1967. (A könyv azóta magyarországi kiadásban is megjelent.)

¹⁶ Pl. John Bright: *Izrael története.* Kiadja a Református Zsinati Iroda sajtóosztálya. 1990.

¹⁷ Pl. Kiszely Gábor: *Hallom Izrael.* Szent Gelért Kiadó, 1997.

¹⁸ A leghírhedtebb Mónus Áron: *A nagy összeesküvés avagy a Nietzschei birodalom című „műve”.* Az iromány bibliográfiai adatainak felsorolásától eltekintünk.

¹⁹ Így például: Heller Ágnes: *Az idegen.* Múlt és Jövő, 1997. Bacsai Sándor: *Egy lépés Jeruzsálem felé.* Múlt és Jövő, 1998.

²⁰ A zsidó újév imarendje. Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, 1997.

²¹ „Zsidó Biblia” (Mózes öt könyve és a haftarák) (Összeállította: J.H. Hertz) (Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület) I-V. kötet. 1996.

²² Így például: Dalos György: *A kulcsfigura.* Ab ovo, 1995. Konrád György: *A láthatatlan hang.* Palatinus, 1997.

²³ Így például: Isaac Bashevis Singer: *Szerellem és száműzetés.* Gondolat, 1991. A mezők királya. Európa, 1994. A szégyenfolt. Fabula, 1993. Herzl Tivadar: *Ösújszág.* Bethlen Gábor, 1993.

²⁵ Köztük: Mikes Katalin (szerk.): *A cionista eszme jelene.* 1994

²⁶ Daniel Katz: *Német disznókutya. Múlt és Jövő, 1996.*

²⁷ Így például: Elie Wiesel: *Egy meggyilkolt zsidó költő testamentuma.* Esély Könyvklub, 1995. Andrzej Sczypiorski: *A szép Seidenmanné.* Magvető, 1991.

²⁸ Komlós Aladár: *Magyar zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig.* Múlt és Jövő, 1997.

²⁹ Így például: Scheiber Sándor: *Magyar zsidó folyóiratok és hírlapok bibliográfiája.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

³⁰ Sámuel imája – zsidó imakönyv. Chábád Lubavics zsidó nevelési és oktatási egyesület, 1996. A zsidó újév imarendje – zsidó imakönyv. Chábád Lubavics zsidó nevelési és oktatási egyesület, 1997. Sámson fohásza – Engesztelőnap imarendje Chábád Lubavics zsidó nevelési és oktatási egyesület, 1998.

³¹ Horacy Safrin: *Sábeszgyertyák mellett.* Garabonciás könyvkiadó, 1989. (Az elmúlt tíz évben mintegy tíz zsidó viccgyűjtemény jelent meg.)

TÖRÖK PETRA

Zsidó könyvkiadás 1945 előtt

IVRIA PENSIÓ

ארטוד' כשר

OROSHÁZA-GYOPÁROSFÜRDŐ,

A fenti bejegyzés olvasható a Bánóczi József és Gábor Ignác szerkesztésében megjelenő *Népszerű Zsidó Könyvtár* sorozat Blau Lajos: *A Talmudról* című értekezésének belső címlapján. A könyv hátulján az 136-os leltári szám olvasható. Vajon milyen ízlés és értékrend szerint válogatta össze a panzió tulajdonosa a további 135, és még ki tudja hány könyvet? Ki ajánlotta neki a megjelent köteteket, ki hívta fel rájuk figyelmét? Pestre kellett utaznia ahhoz, hogy megvásárolhassa az újdonságokat, vagy elég volt, ha elment az orsházi könyvkereskedőhöz? Feltehetően ortodox vendégei közül vajon hányan tudták a magyar nyelvű könyvet elolvasni, és mit gondoltak a benne foglaltakról?

A zsidó könyvkiadás kapcsán már a bevezetőben meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos teológiai szakmunkák, illetve a vallási rítusokat szolgáló imakönyvek, nagyünnepi szertartáskönyvek kiadása részben függetlenül fejlődött a zsidó világi könyvkiadás fellendülésétől. Bármelyik nagymúltú héber nyomdában készíthették őket, a nyelv nem jelentette akadályát annak, hogy bárhol a világon a zsidó közösségek használják. A „vallás”, a „vallásosság” és a „hagyománytiszteltet” fogalmának és normáinak változásával párhuzamosan természetesen a vizsgált intervallumban átfedések tapasztalhatóak az úgymond „világi” és „szakrális” kiadványok között.

E könyvkiadás megannyi talányos kérdésére: mi, hogyan, honnan és kinek jutott el, ma már csak mélyenszántó nyomda- és sajtótörténeti, illetve olvasásszociológiai kutatás adhat választ. Míg a nyomdák és kiadók története pozitívista eszközökkel, alapos kutatómunka eredményeképpen feldolgozható, addig az olvasók valódi számának, a

művek iránti igényének, és azok befordulásának vizsgálata már más módszereket igényel, szinte nyomozómunkát, amikor is elejtett megjegyzésekből, elejtett recenziókból, hagyatéki listából alakulhat ki az a kép, melyből egy-egy társadalmi réteg érdeklődésére, és olvasáskultúrájára fény derül. A főbb tendenciákról azonban a fennmaradt kötetek tanúskodnak.

A zsidó könyvkiadásról szólva rögtön a kritériumok és definíciók felállításának kívánalma fogalmazódik meg. Ezelől kibújva én most néhány negatív kritériummal próbálkozom: mi nem zsidó könyvkiadás. Nem tartozik ebbe a fogalomkörbe az a kiadó, mely sok más mű mellett zsidó szerzők írásait is közli, sőt az sem, amely különös szenvedéllyel viseltetik a zsidó témák közzétételéért, de nem megfogalmazott célja a zsidó kultúra és irodalom támogatása zsidó szellemiségű művek által. Így nem sorolom ebbe a körbe például *Thienemann Tivadar* kiadói munkásságát, aki a *Minerva* című folyóirata nyomán kialakult könyvkiadó keretei között olyan művek megjelentetésére vállalkozott, mint *Grünwald Miksa* vagy *Friedlander Sára* művei.

A téma értelmezési tartománya egyébként is igen széles. Minden magára valamit is adó iskola, kórház, tudományos társaság vagy éppen chevra kadisa, évkönyvet, kalendáriumot és éves jelentéseket adott ki. Ezeknek a kiadványoknak csak az egyik része volt a hivatalos, adatszerű beszámoló, a fennmaradt helyet a szépirodalom, versek és esszék töltötték ki. Áttekinthetetlenül sok, e típusba tartozó kiadvány látott napvilágot, melyeket nemigen vizsgáltak irodalmi, vagy sajtótörténeti szempontból.

Míg *Büchler Sándor*, keszthelyi rabbi és tudós megállapítása szerint ritkaságszámba megy, ha 1839 előtt zsidótól származó magyar nyelvű munkával, fordítással vagy beszéddel találkozunk, addig 1840 után rohamossá válik a magyarosodás folyamata, és emiatt az első magyar nyelvű zsidó kiadványok, a

nyelvi asszimiláció, illetve a zsidók politikai és társadalmi jogaiért való küzdelem szolgálatában álltak.

E korai művek közül kiemelkedik az első irodalmi, esztétikai és tudományos szempontból is egyaránt jelentős, évről-évre megjelenő kiadvány: az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve*, melynek első száma 1895-ben jelent meg *Bacher Vilmos* és *Mezey Ferenc*, ezt követően *Bacher Vilmos* és *Bánóczi József*, majd a későbbi időszakban (az 1919 – 1928 közti évek szünete után), *Szemere Samu* szerkesztésében. Az Évkönyv megjelentetése mellett rendszeresen írtak ki pályadíjakat is különböző témákban, az így keletkezett művek, mint például *Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten*, *Venetianer Lajos: A zsidóság története az európai államokban* vagy éppen *Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története* című műve, ma is kétségbevonhatatlan tudományos értékkel bírnak. E szakmunkák mellett ők is foglalkoztak teológiai és vallási művek kiadásával, ezek közül kiemelkedik a 4000 példányban megjelentetett *Bibliafordítás*.

Arra a kérdésre, hogy létezett-e közönség, mely támogatta a zsidó könyvkiadást, elsősorban azzal, hogy megvásárolta a zsidó szellemű kiadványokat: nem válaszolhatunk határozott igennel. Ezek a nehézségek kitűnően rekonstruálhatók, ha áttekinthetjük az *IMIT* éves jelentéseit, melyek rendszeresen anyagi nehézségekről szólnak bizonyítva azt, hogy a magyar zsidóság Közép-Európában tekintélyes számához képest, igen kis mértékben támogatta a magyar-zsidó kultúrtevékenységet. Ennek ellenére a magyar zsidóság különböző felfogású és világnézetű, vallási (pl. *Budai Izraelita Hitközség Kulturális Szakosztálya*), vagy szakmai (pl. az *Országos Rabbiképző Intézet* kiadványai, *Blau Lajos Talmudtudományi Társulat*, 1933-1941., Bp.) csoportjainak mindegyike megteremtette a maga időszaki kiadványát, és sok esetben önálló, nagyobb terjedelmű kiadvány-, illetve könyvsorozatot is.

A 30-as évektől a zsidóságot folyamatosan korlátozó, és őket kulturálisan is elhetteletleníteni próbáló törvények erőteljes reakciót szültek a zsidó könyv-, és lapkiadásban: a 30-as, 40-es évek fordulóján zsidó újjászületést sürgető, és ennek megfelelő fórumot és hátteret biztosító kiadványok sora látott napvilágot. Ezek mindegyike a zsidóság felvirágoztatását, megerősö-

dését kívánta szolgálni, de ennek módját és helyszínét nagyon eltérő módon képzeltek el. A kiadványok egyik csoportja erőteljes cionista hangvételével az új zsidó kultúra bölcsőjének Palesztinát tekintette, míg a zsidó szellem felvirágzását a másik vonulat a diaszpórában képzelte el.

Az első csoporthoz tartozó, jól körülhatárolható, sokféleségükben is izgalmas csoportot képviselő cionista kiadványok legjelesebbikei a *Javne* könyvek voltak, melyek mottója világos állásfoglalás: „Add nekünk Javne városát, hogy ott taníthassunk, Istenünket szolgálhassuk és törvényeink szerint élhessünk!” A sorozat megfogalmazott célja a következő volt: „A Palesztinagondolatot közvetlenül tartja ébren és fejleszti, amidőn Erec Jisráelt és eszmévilágát, a héber kultúra alkotásait, a nemzeti gondolat úttörőinek műveit és életét stb. ismerteti (...) így megadja az építéshez nélkülözhetetlenül szükséges szellemi alapot” – olvashatjuk a *Javne* könyvekhez írt kiadás utószóiban. A *Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének* e könyvsorozatában 1941 és 1944 között 17 kötet jelent meg, elsősorban szépirodalmi, vallási-teológiai és közéleti-politikai témákban. Mintául a német *Schocken Verlag* zsidó zsebkönyv-sorozatának darabjai szolgáltak. A cionista hangvétel a könyvek témáját nagyban meghatározta, ennek igazolására elég csak néhány címet említenünk: „Ha akarjátok nem mese” – Theodor Herzl írásai; „Az eszme kovácsolja” – cionista teoretikusok antológiája; *Benari Náchum: Kvuca és Kibbuc*.

A magyar nyelvű zsidó könyvkiadás egyik fellegvára Erdély volt, ez is bizonyítja, hogy a zsidó könyvkiadás nem kötődött országhatárokhöz, csupán nyelvterületekhez. A kiadványok terjedése nem állt meg az országhatárnál. Ez különösen jellemző volt a cionista kötetekre. Ennek köszönhető, hogy Észak-Erdély visszacsatolása után a sorozatok szerkesztőseinek egy része Budapestre költözött, és a kiadást itt folytatták. Ezek közé tartozott a *Bialik* Könyvek sorozata (Kolozsvár, 1941-1942), a *Fraternitas Kis Könyvei* (Kolozsvár, 1941-42), de Budapest sem maradt cionista kiadók nélkül. Itt jelentek meg a revizionista-cionista *Szilágyi Dénes* szerkesztésében a *Spinoza-Füzetek*. Könyvekkel segítette elő propagandáját a *Zsidó Nemzeti Alap Magyarországi Irodája* (*Keren Kayemeth Leis-*

rael) és a *Magyar Cionista Szövetség* is (1939-1941). Hasonló célok jegyében fogantak a *Herzl Könyvtár* sorozatának kötetei, 1930-1935 között.

A cionista irányvonal mellett, természetesen az erdélyi magyar zsidó könyvkiadásban más felfogású művek is jelen voltak. A *Zsidó Naptár* 1935-36-tól 1939-40-ig *Lövy Ferenc* és *Lux A. Salvator* főtítkár szerkesztésében jelent meg Kolozsváron. A naptárak hagyományos mintáját követve olvasható volt benne a hitközségek és a tisztségviselők névsora, de a naptár nagyobb ré-

neszánszukat élték azok a kiadványok, melyek a zsidó irodalom és szellemiség tolmácsolását vállalták fel. Ilyen volt például *Patai József* szerkesztésében a *Múlt és Jövő Almanachja* (1922, 1923), illetve a *Múlt és Jövő Könyvek*. A magyar zsidó kultúra megújításáért harcoló procionista hangvétel jellemezte mind a lapot, mind pedig a kiadványokat, melyek között megjelentek palesztinai útleírások, *Patai Edit* versei és *Patai József* publicisztikái, közéleti írásai is, az utóbbiak sorozatot alkotva, *Zsidó írások*, majd *Harc a zsidó kultúráért* címmel. Említhetjük még a *Népszemlé Zsidó Könyvtár* sorozatát *Bánóczi József* szerkesztésében (1922-1930), vagy a későbbi időszakból a *Libanon Füzeteket* (1-9. Bp. 1936-37.).

A másik, a magyar-zsidó kultúrát Magyarországon megújítani kívánó törekvés legjellegzetesebb, és eszmei állásfoglalással bőven alátámasztott kiadványsorozata, Komlós Aladár *Ararát* könyvei voltak. Az 1939 és 1944 között – az *Országos Izraelita Leányárvaház* javára jótékony céllal – évente megjelenő évkönyvekkel Komlós valóban az ár ellen küzdött. Sokat háborgott amiatt, hogy a magyar-zsidó könyvkiadás sem lelkiileg, sem szellemileg,

szét rabbik és írók tanulmányai töltötték meg. A *Zsidó Évkönyv* nagyobb számban közölt vallásos, tudományos és szépirodalmi műveket is. Ez a kiadványsorozat 1935-36 között *Drechsler Miksa* és *Naschitz Imre* szerkesztésében az *Országos Izraelita Iroda* támogatásával jelent meg. Több jól ismert nevet említhetünk, akik lelkesen részt vettek íróként, vagy szerkesztőként a magyar nyelvű zsidó könyvkiadásban a határokon túl. Közéjük tartozott *Eisler Mátyás*, aki *Izraelita Felolvasó Egyesületet* szervezett Kolozsvárott. Ennek 1906-tól évkönyve is megjelent. 1934-ben és 1939-ben az *Erdély-Bánati Rabbi-egyesület* közleményeiben olyan híres rabbik tudományos dolgozatait közölte, mint: *Kecskeméti Lipót* (1865-1936), *Singer Jakab* (1867-1939), *Lenke (Löwenrosen) Manó* (1868-1940), *Lövy Ferenc* (1869-1944) vagy *Drechsler Miksa* (1883-1970).

Mindeközben Magyarországon is re-

sem pedig anyagilag nem támogatott kellőképpen. Álláspontja szerint nem léteztek Magyarországon egy olyan mély zsidó tudattal, és öndefinícióval rendelkező olvasóközönség, mely képes lenne eltartani, vagy egyáltalán igényelné a magyar-zsidó irodalmat. Ez ellen küzdve Komlós fórumot kívánt biztosítani egy új hangvételű, öntudatos magyar-zsidó irodalomnak, mely addig a kiadók, kritika és a szélesebb közönségviszhang hiányával küzdve, légüres térben mozgott. Ezt a tendenciát igyekezett Komlós a visszájára fordítani: „(...) az *Ararát* külön hang a magyar irodalomban. Egy új zsidó étosz hangja tört fel benne, egy a szokottnál forróbb

és őszintébb zsidóság. Köztudomású, hogy az Ararát nem a személyi kultusz és személyi hajsza fóruma, nem is a pártszellemé, hanem egy olyan dobogó, amelyen minden zsidó irányzat képviselője megszólalhat, ha becsületesen akarja a különb zsidó életet. (...) Olyan zsidó irodalmat kívántunk hát felnevelni, amely a hitevesztett zsidó közszellemet megállítja bomlásában, s léte értékére és örömeire eszmélteti. A zsidó tárgy, az időszerűség és az európai színvonal új találkozását követeltük. (...) az egyetlen nem-időszaki kiadvány, melynek lapjain magyar-zsidó irdalom van kibontakozóban."

Komlós évről-évre Kardos Lászlóval állította össze a magyar-zsidó irodalmi művek szemléjét. Az antiszemitizmus kiszélesedésével egyre nagyobbá vált annak a veszélye, hogy „jótékonyági” célokra használják fel a zsidó kiadókat és sajtóorgánumokat. Komlós óva intett a hitközségpolitikái-, és a művészi, illetve tudományos érdekek keveredésétől. Bár „új zsidó kultúrát” kívánt teremteni, óvott az adott történelmi helyzet által kikényszerített kontrasztelektiótól, félt attól, hogy a nem-zsidó közegből való ki-rekesztettség miatt a zsidó kultúra, könyv-, és lapkiadás a „visszautasítottak szalonjává” válik: „Minden zsidó tollfor-gató, aki az egyetemes magyar irodalomban azelőtt sem tudott elhelyezkedni, ma zsidó írónak jelentkezik."

Az említetteken kívül fennállása alatt, 1934 és 1941 között, fontos szerepet töltött be a Tábor Kiadó, melyet a Hungária Nyomda anyagi támogatásával hoztak létre. A zsidóság sorskérdéseivel, a magyarországi zsidó kultúra állapotának, és kimagasló teljesítményeinek ismertetésével és közreadásával foglalkozott. Ezt a cél szolgálta például A zsidó irodalom barátai című könyvsorozat, melyben megjelentek J.R. Black, L. Feuchtwanger, Lázár Lajos vagy éppen Glasner művei. Németh Andor e kiadónál állította össze a Zsidó írók című antológiáját. Itt jelent meg magyarul először az azóta több kiadást megért Simon Dubnov mű a zsidóság történetéről, melynek vonatkozó magyar fejezteit akkor Szabolcsi Bence írta. A kiadó szerkesztői Horváth Zoltán, majd 1938-tól Rába Leó voltak.

Hatalmas szellemi, kulturális és esztétikai értékeket rejtene ezek a kiadványok, melyeknek esélye volt arra, hogy az Orosháza-Gyopárosfürdői Irvia Pensió vendégei kézbevegyék őket.

INGATLANMEGVÁLTÁS A HITKÖZSÉGNEK Az idén 608 millió forint járadékot kap a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége annak a megállapodásnak az értelmében, amelyet a kormány és a Mazsihisz képviselői aláírtak a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában.

A törvény lehetőséget biztosít arra, hogy az egyházak – tulajdonjogukról lemondva – örökös járadékot kérjenek a számukra még át nem adott hajdani ingatlanjaik fejében. A jegyzékben szereplő 152 ingatlan értéke mintegy 13,5 millió forint.

A járadék az említett összeg alapján 1998 és 2001 között 4,5 százalék, 2001-től pedig 5 százalék. A kormány várhatóan még az idén hasonló megállapodást köt a reformátusokkal és az evangélikusokkal.

AZ ELSŐ NŐI RABBI MAGYARORSZÁGON

Ez év nyarán vette át rabbidiplomáját **Kelemen Katalin**, a budapesti Szim Salom reformzsidó közösség vezetője, aki a londoni Leo Baeck College-ban, a reformzsidóság európai fellegvárában végezte tanulmányait. Októberben a Szim Salom közösség is ünnepélyesen rabbijának választotta őt. Az első magyarországi női rabbi személyére, tevékenységére visszatérünk még készülő női mellékletünkben.

AZ ELSŐ RABBI HORVÁTORSZÁGBAN 1945 UTÁN A II. világháború óta először van rabbija a horvátországi zsidó közösségnek **Kotel Dadon** személyében. A fiatal rabbi budapesti házassága révén került kapcsolatba Közép-Európával és az elmúlt két évben az Országos Rabbiképző Intézetben tanított Talmudot.

TÍZÉVES A MAZSIKE

E hónapban ünnepi alapításának tizedik évfordulóját a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. A jubileum alkalmából írt visszatekintésünket, amelyben az elmúlt tíz év történetét vesszük szemügyre, decemberi számunkban közöljük.

Ünnepi rendezvények

November 28. szombat, 20 óra
(VI., Síp u. 12., Goldmark terem)

Jubileumi fogadás, könnyed visszaemlékező műsor, óriás torta

November 29. vasárnap, 10 óra
(VI., Andrassy út 23.)

Konferencia a zsidó civil szervezetek szerepéről, hazai és külföldi résztvevőkkel

November 29. vasárnap, 18 óra
(XII., Budakeszi út 48., Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola aulája)

Szombat Szalon, a folyóirat irodalmi estje és koncert.

Résztvevők: **Konrád György, Kornis Mihály, Giorgio Pressburger, Röhrig Géza, Szántó T. Gábor.**
Közreműködik **Bob Cohen** és a **Pannónia Klezmer Band.**

Exkluzív

Sorozatunkban érdekes emberekkel beszélgetünk, akikben talán csak annyi a közös, hogy valami módon zsidók. Aki erre most azt mondja, hogy a festőnél csak az számít, hogy jó-e a képe, a színésznél, hogy szépen deklamálja-e Hamlet monológját, a politikusnál, hogy elég népszerű-e, nos, annak is igaza van. Mégis úgy gondoltuk, érdemes a *Szombat* hasábjain olyasmiről is szót ejteni, amire máshol nincs alkalom.

„Mindenfajta faji gondolkodást megvetek”

Bálint András arról, jelent-e számára valamit nagyszülei vallása?

Bálint András az egyik legismertebb magyar színész, tucatnyi filmben játszott, Szabó István és Jancsó Miklós műveiben aratta legnagyobb sikereit. Tizenhárom éve a Radnóti Színház direktora, s a talán valamikor felépülő új Nemzeti Színház igazgatója. A művésszel Dési János beszélgetett többek között arról, mit jelent számára a zsidóság.

Bálint András futva érkezik egy új darab próbájáról, terel befelé a Radnóti Színház csöppnyi igazgatói szobájába. A kezében szorongatott szövegkönyvet az íróasztal sarkára hajítja. A kis szobában két fotel már nem fér el, egy kerevet sarkába húzódok.

– Mennyire zavarják a Nemzeti Színház kapcsolatos támadások? Csak egyet idézzek, egy *Új Idők* című lapból: „E sorok írójának egyáltalán nem tetszik, hogy az erőszakos média és kultúrharcot folytatók emberét, Bálint András színművészt már a kormány eskütétele előtt megerősítették Nemzeti Színház igazgatói székében, (...) Bálint András néhány magyart nyugodtan maga elé engedhetne azon az ajtón, amely mögött a Nemzeti Színház direktorának íróasztala áll majd.” Olvasta?

– Megkapom a sajtószemlét. De válaszként elégedjen meg annyival: talán nincs is olyan lap, amiből idézett.

– Jó, szerintem sincs. Azért mégis megkérdelem, mindig megállja, hogy ne foglalkozzon a támadásokkal?

– A Nemzeti Színház ügyét sokan támadták, és ez felettébb fájdalmas, de engem személyesen nem nagyon bántottak.

– Miért? Talán mert az egyik legnépszerűbb magyar színész?

– Talán. És mert a személyiségemben, az egyéniségemben van valami készség a kompromisszumokra. Hajlamos vagyok mindig keresni a megegyezés útját. Rendelkezem valamifajta diplomáciai képességgel. Ami pedig a legfontosabb: a Radnóti Színház az ország egyik legjobb színháza és ezt én igazgatom 13 éve.

– A szakmai sikereit az ellenfeleinek is el kell ismernie.

– Azok, akik nem rokonszenveznek velem, be kell hogy lássák, ez az egyik legszínpontosabb színház az országban.

– Akkor ez egy ideális ország, ahol a tehetséget, az értéket biztosan elismerik.

– Na, ezt azért nem mondanám. De nem lehet rajtam fogást találni, nincs amibe igazán bele tudnának kötni.

– Szóval a Nemzeti...

– Most próbálunk egy darabot, Valló Péterrel találtuk ki, hogy Euripidész kell játszanunk. Mert a legmaibb, a leggroteszkebb s mégis lírai. A darab arról szól, hogy egy pasast – aki történetesen Argosz királya – Agamemnontrábírnak arra, hogy álljon a görög sereg élére, s foglalja el Tróját. Fantasztikusan nagy megtiszteltetés ez. Ám nem

tudnak elindulni, mert nincsen szél. Végül Artemisz istennő azt tanácsolja, hogy áldozza föl leányát, Iphigeneiát, és akkor eljuthatnak Trójához. Szóval, ahhoz, hogy az ember elérjen valamit, bizonyos dolgokat fel kell áldoznia. A történetbe bármit behelyettesíthet. Valami nagy dologra készülünk, Trója ostromára – s mi már néhány ezer évvel később azt is tudjuk, miként végződött a történet. Ennyit a Nemzetről. Egyébként Agamemnon én játszom.

– Mi most a zsidó újév táján beszélgetünk, amikor azzal köszöntjük egymást: jó évre legyél beírva és bepecsételve. Mikor teljesülne ez a kívánság?

– Egészséges szeretnék lenni. Örömet akarom lelni a munkámban. Abban a kivételes helyzetben vagyok, hogy hosszú évek óta azt csinálom, amit szeretek, amihez – úgy érzem – értek. Ne kényszerüljek olyan helyzetbe, amely nem méltó hozzám. Ne kötelességből és kényszerűségből húzzam az igát, hanem örömből. Ötvenöt éves vagyok, nem akarok már olyasmit csinálni, amihez nincs kedvem.

– A kedv jó végső. Attól, hogy igazán fontos ember lett, a Nemzeti Színház kijelölt igazgatója, teheti még azt, amit a kedve diktál, vagy sokkal óvatosabbnak kell lennie, mennyire változtatta meg ez az egész helyzet az életét?

– Van egy vicces és egy komoly válaszom is. Melyiket akarja?

– Essünk túl mindkettőn. Először a viccesen.

– Azt vettem észre, hogy sokkal nagyobb igazam van mostanában. Minden amit mondok, az alapvetően okos.

És rettentően humoros is lettem, mert sokat nevetnek a tréfáimon. Bölccsé is váltam, mert gyakran kikérik a véleményemet. (Gúnyos arcot vág, eljátssza, hogy most nagyon bölcs.)

– **És a komoly?**

– Nem szabad megváltozni.

– **Lehet nem megváltozni?**

– (Visszatér az „igazi” Bálint András) Remélem. A legfontosabb, hogy az ember ne veszítse el önmagát. A család, a rokonok, a barátok nagyon fontosak ehhez. Természetesen semmi sem változott. Nem lettem okosabb, nem lettem fontosabb. Dehogy lettem. Semmi sem változott. És bárki, akit a sors magasabb pozícióba helyez, s azt hiszi, ettől jobb lett – téved. Erről szólnak a régi görög darabok. Aki a hübrisz, az elvakultság vétkébe esik, nagy hülyeségeket csinál. Remélem ez velem nem esik meg.

– **A közelmúltban láttam egy programban, hogy elment beszélgetni egy zsidó ifjúsági szervezetbe, a Somer Hacıraiba. Ma is vállalna ilyet? Nem félne a szélsőjobb sajtó támadásaitól?**

– Nem is értem, mit kérdez. Persze hogy elmennék. Például nemrég jártam a Bálint Zsidó Közösségi Házban. Nagyon jóízűt beszélgettünk.

– **A Széchényi Könyvtárban rendeztek egy holocaustkiállítást, a megnyitón Radnóti naplója című műsorából Radnóti Komlós Aladárnak írt levelét idézte arról, hogy miért nem vesz részt a költő egy zsidó lap, az Ararát szerkesztésében.**

– 1986-ban mondtam ezt először, amikor még meg sem jelent a napló. Gondoltam, ha megkérdi, mi az én viszonyom a zsidósághoz, ezzel fogok válaszolni. Radnóti álláspontja ugyanis nagyon közel áll az enyémhez. (Rövid ideig keresi a szövegkönyvet, aztán a magán mikrofonja felé fordul és úgy mondja:) „A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Aranyfestményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem minden látogatóm, de az Aranyról is sokan megkérdezik: »a nagybátyád?«, vagy »a rokonod?« Igen – felelem ilyenkor –, Arany és Kazinczy. S valóban nagy, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vö-

rösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Emő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János stb. Rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Emő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Zsidóságot soha sem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok ma is, de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak

tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának. Magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam s nem érdekel hogy mi a véleménye erről a mindenkor miniszterelnöknek.”

– **Egy színész sok mindent elmond. De amiket ön szokott, azok meglehetősen személyesnek tűnnek.**

– Az önálló estjeim én rólam szólnak. Igyekszem saját magamról beszélni. Amikor Radnóti naplóját olvastam, megtaláltam bennük a magam viszonyát a saját zsidó származásomhoz. Az identitásomhoz. Ugye így szokták ezt mostanában mondani? Apám tavasszal halt meg, éppen a hétvégén rakosgattam el a családi iratokat. Nagyapám, Bálint Zoltán Bleiemek vagy Bleyemek született. Megtaláltam azt a papírt, amely szerint az akkor még csak 21 éves nagyapám, 1892-ben, kéri a belügyminisztertől, hogy Bálindra változtat-

hassa a nevét. Megtaláltam azt az iratot, amelyben 1907-ben kiiratkozott a budapesti főrabbinál a zsidó vallásból. Megkeresztelkedett és elvette a nagyamamát, aki keresztény, horvát származású. Megtaláltam szüleim állampolgárságát igazoló papírjait a háború előtről. Apám félzsidó volt, anyám egészen. Így én azt hiszem 74 százaléknál egy kicsit több, 76 százaléknál egy kicsit kevesebb zsidó vagyok.

– **Már amennyire ezt százalékban ki lehet fejteni.**

– Ezt utálom a legjobban. Ezt az egész vér dolgot. Ahogy Radnóti is írta.

– **Zavarta valaha, hogy mégiscsak zsidó, vagy büszke rá?**

– 1943-ban születtem. A szüleim nem voltak vallásosak, katolikusnak lettek keresztelve, de nem tartották a hitet. Engem megkereszteltek, de nem jártunk semmilyen templomba sem. Én ahhoz a generációhoz tartozom, amelyik nem is tudta saját magáról, hogy zsidó. Nekem egy osztálytársam mondta az iskolában: Bálint, ti zsidók vagytok. Hazamentem, kérdeztem az anyámat, mondta, hogy tényleg. De ez nem okozott problémát. Soha nem tartottuk a hagyományokat. Sem a zsidókat, sem a keresztényeket. Én sem vagyok vallásos. Az önazonosságomat pedig azt hiszem, megtaláltam.

– **A gyerekének gondolom mégiscsak mond majd valamit, ne az osztálytársaitól tudja meg, hogy ő kicsoda.**

– Biztosan nem fogom elkövetni azt a hibát, hogy a gyermekem előtt eltagadom, a nagyszülei milyen vallásban születtek. Most is mutogattam neki a családi papírokat.

– **Nemcsak Radnóti naplóját adta elő, hanem INRI címmel az újszövetségi evangéliumokból is készített egy előadást. A műsorfüzetben Vermes Géza Zsidó Jézus című könyvét idézte. »Legtöbben bizonyos előítéletekkel közeledünk az evangéliumokhoz. A keresztények hitük megvilágításában, a zsidók évszázados gyanakvástól áthatva, a nem hívők felháborodásra készen. A művelt embernek azonban nem okozhat semmiféle nehézséget, hogy leüljön és előítéleteit félretéve vegye kezébe az evangéliumot, mintha először olvasná.« Ez majd nem mentegetőzőnek hangzik.**

– Nem mentegetőzőnek szántam, de az biztos, ha ma csinálnám, bátrabb lennék vele.

– **Bátrabb, miben?**

- Nem törődnek azzal, mit szólnak hozzá a keresztények, a zsidók. Túl sok volt bennem a már említett diplomati-
kus egyensúlyozóból.

- Félt, hogy lesznek, akik megsértődnek?

- Nem akartam senkit megbántani. Elhívtam néhány barátomat a bemutató előtt. Hívó keresztényt és mélyen érző zsidót is. De nem azt kérdeztem tőlük, hogy jó-e hanem azt, ugye nem bántottam meg senkit sem.

- Ha mondjuk Sinkovits Imre adna elő részleteket az evangéliumokból, neki is ennyire vigyáznia kellene? Csak attól, hogy nem egy hívő keresztény nyúl hozzá, érzékenyebb a dolog?

- Sokféle vetülete van ennek. Más személyiségek vagyunk. De mondom, ha újra kezdeném, akkor bátrabb lennék. Ma lázadóbb vagyok, mint egy éve. Másként is mondom ma, mint eleinte.

- Mi történt ezalatt az egy év alatt?

- Rájöttem, hogy nem kell mindenféleképpen megfelelni.

- Nem lehet, hogy megérezte, a község toleránsabb, mint gondolta?

- Ellenkezőleg. Nagyon sok groteszk, ironikus, önironikus része van ezeknek a szövegeknek. Azt nem vártam, hogy hangosan nevetnek majd rajta, de hogy elmosolyodnak azt igen. De miután mégis csak Jézusról van szó, a község azt gondolja, hogy ez valamifajta Áhitatot követel meg.

- Érez valamifajta erkölcsi felelősséget, mert talán akadnak, akik úgy néznek önre, mint egy olyan zsidóra, aki mégiscsak sokra vitte közülünk?

- Nem tartom magam zsidónak. Bár a származásomat sohasem tagadtam. Magyar zsidó asszimiláns családban nevelkedtem. Az anyai nagyszüleim 1919-ben keresztelkedtek ki. Miért éppen áprilisban a kommün idején, már nem tudom kitől megkérdezni. Nem érzek több közösséget valakivel csak azért, mert a nagyszüleink közös vallásban születtek. Az a tulajdonsága valakinek, hogy az ősei milyen istenben hittek huszad, vagy negyvenedik rangú kérdés.

- Baj csak akkor szokott lenni, ha mások másként gondolják. Radnótinak ez az életébe is került.

- Ha ilyen típusú támadás ért, én mindig nagyon öntudatos és harcos voltam. De a zsidó nacionalizmust legalább annyira megvetem, mint bármelyik másikat. Mindenfajta faji gondolkodást megvetek és magamtól távollé-
vőnek tartok. Mint Radnóti.

250 márka életjáradék

Küldik a kérdőíveket

Megkezdte a kérdőívek kiküldését a Jewish Claims Conference budapesti összekötő irodája azoknak a magyarországi holocaust-túlélőknek, akik az iroda előzetes tudomása szerint megfelelnek az életjáradék fizetésére szabott feltételeknek.

A német kárpótlási törvény, amelyet még az ötvenes években fogadtak el, hat hónap lágerfogságot (a törvény által „minősített” lágerekben) vagy 18 hónap gettóban eltöltött időszakot/illetve bujkálást szab az életjáradék-fizetés feltételéül. E feltételeknek az Európa többi országában élt zsidók eleget tettek/tesznek, mert ott az üldözések már 1939-40 táján megkezdődtek. A magyarországi túlélők közül viszont a budapesti zsidók többsége kimarad a járadék-fizetésből, mert ők 18 hónap üldöztetést nem szenvedtek el, és döntő többségüket nem is deportálták. Beszámíthatják viszont (még nem tudni, hogy a koncentrációs táborral vagy a gettóval „egyenértékűnek”) a fronton eltöltött munkaszolgálatot és az 1944-ben a nyugati határ környékén föllállított láger-
be történt deportálást és kényszermunkát. (A táborok – még nem okvetlenül teljes – listáját, amelyet eddig a Jewish Claims Conference (JCC) nem hozott nyilvánosságra, alább találhatják olvasóink.) A JCC a hírek szerint azért egyezett bele a magyarországi zsidók többségét az életjáradékból kirekesztő megoldásba, hogy a többi életben maradó végre megkaphassák a járadékot. Miután ez az ügy már minden közép-kelet-európai országban sínen van, majd visszatérnek a kimaradtakra.

A várhatóan négyezer kérdőív szétküldését hírek szerint ez év végéig fejezik be. A kérdőív továbbításához a kérelmező aláírását is hitelesítenni kell (ami az összekötő irodában, a hitközségen – vidéki városok hitközségein is – valamint közjegyzőnél végezhető el). A magyarországi kárpótlás abban tér el a nyugatitól, hogy ott 500 német márka a járadék összege, és a jogosult egy – 5-10 ezer márka körüli – országonként változó induló összeget is kapott. A Közép-Kelet-Európára vonatkozó 250 márkás összeget a JCC a német kormánnyal folytatott tárgyalások során érte el. A német kormány ezt az összeget a márka nagyobb kelet-eu-

rópai vásárlóerejére hivatkozva állapította meg. Az induló összeg kifizetéséről feltehetőleg tovább kellett volna tárgyalni, ezért a JCC, átlátva, hogy az idő nem a túlélőknek dolgozik, erről – a gyorsabb kifizetés érdekében – egyelőre lemondott, remélve, hogy később még visszatérhetnek az ügyre.

Az üldöztetés tényét különböző dokumentumokkal is igazolni kell, amelyek mi-benlétét a kérdőív részletezi. Amennyiben dokumentumok nem állnak rendelkezésre, a JCC frankfurti irodája a kérelmező nevét először a Vöröskereszt nyilvántartásaiban (ITS), majd – eredménytelenség esetén – a jeruzsálemi Jad Vasém intézet archívumában kereseti. (Így például egyéb dokumentum híján az áldozatok karjára tetovált szám sem elegendő a járadék automatikus megítéléséhez, de ebben az esetben a Vöröskereszt nyilvántartásából az illető könnyen visszakéreshető.) Bizonyítéknak fogadják el viszont, ha a kérelmező nyugaton élő testvére, aki hasonló üldöztetést szenvedett el, már kapja a kárpótlást, és a rokon-i kapcsolatot igazolni tudják.

A posztkommunista államok közül – eddigi tudomásunk szerint – Magyarország lesz az első, ahol a jóvátételi járadékot megkapják az arra jogosultak.

(jég)

Azon nyugat-magyarországi láger-
ek listája, amelyekben 1944-45-ben zsidó deportáltak és kényszermunkások tartózkodtak. A lista az ITS-nyilvántartás alapján készült. Nem tartalmazza a keleti fronton, Ausztriában és Lengyelországban felállított láger-
ek neveit: Ágfalva, Agyagosszergény, Balf, Bánhida, Borosgödör, Bozsok, Bősárkány, Búcsú, Cinkfalva, Csajta, Dunaszerdahely, Ebergóc, Fertőrákos, Fertőfőhegyháza, Győr, Győrszabadhegy, Harka, Hegyeshalom, Hidegség, Ilonamajor, Komárom, Kópháza, Körmend, Kőszeg, Kőszegfalva, Lépesfalva, Mosonmagyaróvár, Mosonszentjános, Mosonszentmiklós, Nagycenk, Papóc, Pozsonyiligetfalu, Rábakeresztúr, Rábapatoná, Rohonc, Sámfalva, Sopron, Sopronpuszta, Szentgotthárd, Szombathely, Szőny, Vasvár, Zurány, Zsedény.

Az (ezer márkáért) segítő kéz

Az őszi ünnepek idején, mikor a JCC budapesti összekötő irodája nyolc napig zárva volt, a zárt ajtón a kárpótlás iránt érdeklődők a következő feliratot olvashatták:

NÉMETORSZÁGI KÁRPÓTLÁS

REGISZTRÁCIÓ

LENDVAY UTCA 15.
(FOLDSZINT, UDVARBAN)

EUROPA - OST INTERNATIONAL

9-órától

A nyíl irányába elindulók ezután a szomszéd udvarban az *Europa-Ost International* nevű cég irodájában kötöttek ki, ahol megtudhatták, hogy az (amúgy magyarországi bejegyzéssel nem rendelkező) cég „nagy tapasztalattal és széles kapcsolatokkal rendelkező iroda”, amely „nemcsak segít a kérdőívek kitöltésében, az eredeti iratok lefordításában és hitelesítésében, hanem... a kérelem elbírálásáig nyomon követi az ügyeket.” (Mint később kiderült, a JCC összekötő iroda által kitett tájékoztatót ismeretlenek eltávolították és az *Europa-Ost* fenti papírját tették a helyébe.)

Aki ezután úgy döntött, hogy igénybe veszi a cég szolgáltatásait a havi 250 márkás kárpótlás megszerzése érdekében, az magyar és német nyelvű meghatalmazást írt alá, melyben szerepelt egyebek közt az is, hogy „a meghatalmazás visszavonhatatlan”. A meghatalmazás pedig „Dr. Bíró Péter egyéni ügyvéd és/vagy az *Europa-Ost International* társaság és/vagy *Spazierer Meir igazgató úr*” nevére szólt, ami igen sajátos jogi konstrukció, sikeresen megkerüli a magyarországi bejegyzés hiányát, lehetővé téve így módon, hogy a négyhavi díjat kitevő ezer márkás tiszteletdíjat egyenesen Meir Spazierer számlájára utalják át. (A „visszavonhatatlan meghatalmazás” jogi nonszensz – mutatnak rá hozzáfértek: a polgári szerződések világában minden megbízás visszavonható, minden szerződés felbontható. Az inkriminált klauzula azonban alkalmas arra, hogy az ügyintézésben járatlan, idős embereket megtéve, esetleg megfélemlítse. Hitközségi tájékoztatók szerint több esetben valóban ez utóbbi történt: az eljárást panaszlók több ízben fordultak a hitközség illetékeseihez segítségért, de nevük elhallgatását kérték.)

Hitközségi források szerint a JCC frankfurti központja utasította a budapesti összekötő irodát: a regisztrációhoz szükséges kérdőíveket adja át Spazierer úr cégének, és hitelesítse a cég ügyfeleinek aláírását. (Az összekötő iroda vezetője, **Ungár Péter** nem kívánt kérdéseinkre válaszolni, hanem javasolta, hogy forduljunk a JCC

frankfurti központjához.) Az offenzív cég magyarországi megbízottja, a *Bíró Consulting Kft.* hirdetést is tett közzé a Népszabadság október 11-i számában, ajánlva közreműködését – bármiféle sikerdjira való utalás nélkül. Megkezdtek, (a JCC irodájával konkurálva) levelek kiküldését is az érintett túlélőknek, a hirdetéshez hasonló tartalommal, magukat ajánlva. Miután az ehhez szükséges listát az adatvédelmi törvény védi, ez szabályos úton aligha juthatott a birtokukba. (A lista – az ügyet ismerők szerint – nem friss, mert több éve elhunyt személyeknek is küldtek levelet. A Mazsók szigorúan őrzött, naprakész listája tehát nem került illetéktelenek kezébe.)

Spazierer úr magyarországi képviselője, **Bíró András** (Bíró Péter ügyvéd testvére), a *Bíró Consulting Kft.* vezetője sajnálkozását fejezte ki, amiért a különböző magyarországi zsidó szervezetek ellenséges magatartást tanúsítanak az *Europa-Ost International* irányában. Külön értelmességét fejezte ki, amiért az Új Élet október 15-i száma az ügyintézésre jogosult irodák listáján nem említette nevüket, kiállításba helyezve, hogy ezt nem is kívánja annyiban hagyni. Arra a kérdésünkre, hogy az ezer márkás sikerdíj fejében milyen többszolgáltatást ajánlanak az ügyeket ingyen intéző budapesti JCC iroda ellenében, Bíró András elmondta: nem tudja, miként intézi az ügyeket a JCC budapesti irodája, ők a maguk részéről a leveleikben részletezett szolgáltatásokat nyújtják. Egyúttal közölte, hogy a cégének adott megbízást bámmikor vissza lehet vonni, noha, mint megerősítette: a meghatalmazásban valóban szerepel a „visszavonhatatlan” szó.

A JCC budapesti irodája minden szolgáltatást (így a hitelesítést és a fordítást is) ingyen végez. A Spazierer-féle cég dokumentumaira is itt ütlik rá a pecsétet. Ami az *Europa-Ost International* a maga ajánlásában említett, elutasító döntés esetében beadandó „fellebbezés” illeti: nem világos, kihez nyújtanák ezt be, mivel az ügy elbírálása teljes egészében a JCC frankfurti irodájának hatáskörébe tartozik. A JCC döntését pedig semmilyen más hatóság nem bírálhatja felül.

A cég gazdája, **Meir Spazierer** izraeli állampolgár híreink szerint valóban nagy tapasztalattal rendelkezik a kárpótlási ügyek terén: erre szakosodott irodája hasonló szolgáltatást nyújtott már Izraelben és a világ számos más országában, és ezzel – mint hírlík – számottevő vagyonra tett szert. A kelet-európai kárpótlás ügyében nemrég Bukarestben nyitott irodát, hogy az ottani túlélőknek is segítséget nyújtson a 250 márkás járadék megszerzésében.

Pályázatokról döntött a Mazsók kuratóriuma

1998 október 15, 16 óra: A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kuratóriuma határozatképtelen állapotban várakozik. A *Szombat* tudósítója egy félreeső széken üldögél, néhányan csodálkozva bámulnak rá: Ez meg kicsoda?

16.30: a későjövőkkel együtt végre összeáll a minimálisan határozatképes létszám, a 14 fő.

Dr. Feldmájer Péter, a Mazsihisz elnöke üdvözlöi a kuratórium tagjait, és első napirendi pontként (nyilván nem egészen függetlenül a *Szombat* tudósítójának jelenlététől) annak megvitatását javasolja, hogy az ülést zártá nyilvánítsák-e. **Dr. Szeszlér Tibor**, a B'nai B'rith elnöke, kifejezve nagyrabecsülését a lap és annak jelenlévő munkatársa iránt, zárt ülést megtartását javasolja, hivatkozva egyrészt a szabályokra, másrészt arra, hogy a *Szombat* maga is a pályázók között van (az ülés a közalapítványhoz benyújtott pályázatokról hivatott dönteni).

Dr. Pollák Jenő, a Mazsihisz egyik kurátora fölveti: a *Szombat* tudósítója csak a lapját érintő szavazás idejére hagyja el a termet. Kis ügyrendi vita után dr. Feldmájer Péter megszavaztatja a jelenlévőket: 6 fő a zárt ülést mellett szavaz, 2 fő a részlegesen zárt ülést mellett, 2 fő a nyilvános ülést mellett, 4-en semmire sem szavaznak. Dr. Feldmájer Péter megállapítja, hogy a többség a zárt ülést mellett voksolt, többekkel együtt várkozásteljesen a tudósítóra néz, aki köszön és távozik.

A hatályos törvény értelmében az ülést zártá nyilvánításához kétharmados többség lett volna szükséges.

*

A kuratórium ezek után megszavazta az ez évi második körben kiosztandó támogatásokat, nem túl jelentős mértékben módosítva a dr. Feldmájer Péter vezette javaslattevő bizottság ajánlásait. Komolyabb vitát Schweitzer főbb kiadványa váltott ki, aki elvi nyilatkozatot szeretett volna elfogadtatni a kuratóriummal a hitélet támogatásáról. A kuratórium úgy vélte, ez hitközségi belügy és a hitközségi vezetők részéről elhangzott ígérek után Schweitzer professzor eltekintett kérésétől. Elvi vitává terebélyesedett a temetők fenntartására kért összeg: „az élők vagy a holtak kapják-e a pénzt?” A többség végül megszavazta a hitközség részéről kért egymillió forintot, így a Közalapítvány ez évben összesen 11 millió forintot juttatott a vidéki temetők fenntartására.

g.j.

(A támogatottak teljes listáját lapunk belső borítóján közöljük. – A szerk.)

SZÁNTÓ ANDRÁS

Ria, ria, Hungária!

Zsidóság és futball Magyarországon

*Ha valaha elfeleded, hogy zsidó vagy,
egy gój majd emlékeztet rá.*

(Bernard Malamud)

Eredetileg azt szerettem volna a címben megkérdezni, hogy zsidócsapat-e az MTK. De már a kérdés leírásánál elakadtam; nem tudtam, zsidó csapatot vagy zsidócsapatot írjak-e, hiszen a kétféle írásmód más-más jelentést hordoz. Az alábbiak voltaképpen e dilemmát járják körül.

Egész kevéske történelem

1888. november 16-án Budapesten megalakult a Magyar Testgyakorlók Köre. Témánk szempontjából fontos tény, hogy sem az alapítók, sem az első komoly társadalmi súlyú párfogók között nem csak zsidók találhatók meg, bár többségük az volt. Habár ez így az alakuláskor nem fogalmazódott meg, száztíz év távolából visszanézve megállapítható, hogy az egyesület elsősorban a fővárosi középpolgárság körében keresett és talált híveket. Az is igaz, hogy a századforduló előtti dzsentriszágú sport- és közéletben szokatlan volt a kék-fehér színek alatt gyülekezők demokratikus felfogása, új iránti nyitottsága, a szélsőségekkel szembeni kiállása.

Sportsikerei alig egy-két év alatt a legjelentősebb egyesületek sorába emelkedtek az MTK-t, amelynek labdarúgó-szakosztálya 1901. március 12-én alakult meg. (E szakosztály 1998 őszén érvényes mérlege húsz bajnoki cím és tizenegy magyar kupagyőzelem; kétszer egyszemélyi megmártózás a futball második vonalában; egy kis betiltás a zsidótörvény szellemében; nemzetközi kupadöntő – és vereség.)

A két háború közötti évek profizmus-idején az MTK focistái Hungária néven szerepeltek – és nyertek rendre bajnoki címet.

1942-ben – mivel az MTK akkori ve-

Volt egyszer egy B-közép
– MTK szurkolók a hatvanas években

zetői nem tettek (nem is tehettek) eleget a klub zsidótlanítását sürgető követeléseknek – törvényi úton betiltották az egyesületet. (Idekívánczik, hogy az „ösrivális” Ferencváros képviselője, szembeszegülve a többséggel, a betiltó határozat ellen szavazott.)

Aztán a második világháború után jöttek a politikai indíttatású névcserék. 1950 februárjában a gazdasági háttér megerősítése is motiválta a vezetőséget abban, hogy a textiles szakmára építve működjön. Ezt tükrözte a névcseré: Textiles SE. Az ötvenes évek elején a politikai hatalom legfőbb bázisát jelentő fegyveres testületek „lenyúlták” maguknak a sportegyesületek egy részét: a Dózsa a belügyé, a Honvéd a katonaságé, az MTK-ból 1952-ben létrehozott Budapesti Bástya SE az államvédelemé

Identitászavar

Nincs könnyű helyzetben az a magát valamilyen mértékig zsidónak valló focibarat, aki nem az MTK-nak drukkol. Akad ilyen a Fradi és az Újpest hívei között is, bár sokak szerint az MTK után a legtöbb zsidó drukkere a Vasasnak van. Nem irigylem őket. Bár a Fáy utcában korábban nem volt szokás az antiszemitizmus kúszóbét át-lépni – állítólag Mikszáthtól származik a mondás, hogy antiszemita az, aki a kelleténél jobban utálja a zsidókat –, legfeljebb szolid libázoszás volt eltűrve, legutóbb már ott is felharsant az ismert kórus. A Vasas baráti köre utóbb elnézést is kért. De vajon ilyenkor mit érez a zsidó származású Vasas-drukker? Hiszen, ha kimegy a stadionba, saját csapatával azonosul. Ugyanazoknak drukkol, mint a zsidózók, akik meggyőződésük szerint igazán azonosulnak csapatukkal. És akkor az előbbi drukker kívül, mivel azonosul?

Az Ajax többszínűsége

Köztudomású, hogy Hollandia és a világ egyik legsikeresebb futballcsapata, az Ajax ugyancsak „zsidócsapat”. Alapítói Amszterdam dúsgazdag gyémántkereskedői voltak, s a támogatók körében változatlanul ott vannak a gazdag holland zsidók. Ugyanakkor a csapat Hollandia Fradija is, vagyis a legnépszerűbb csapat, vagy azok egyike. A szép futball hívein és az amszterdami zsidókon kívül az úgynevezett

lett. (Csak ez hiányzott, hiszen az ÁVÓ-t sokan amúgy is a zsidó bosszúállás szervezeteként is retgették, számos zsidó származású vezetője miatt.)

Aztán 1953-ban hirtelen munkásklub lett az MTK, ismét a textiles szakma vette pártfogásába, Budapesti Vörös Lobogó SE néven.

1956 decemberében lett ismét MTK az MTK-ból. A klub bázisát ekkoriban a KPVDSZ (Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátó-ipari Dolgozók Szakszervezete) jelentette. De ezen a bázison az MTK mellett működött még a Vörös Me-

éppen ismét profinak nevezett bajnokságban élvonalasok (e sorok írásakor legálábbis).

De a névváltoztatás mögött több is van a pusztá emlékezésnél. Nem kell rendszeresen eljámi az MTK meccseire ahhoz, hogy az ember szembetalálja magát az antiszemitizmus hazai mocskaival, amelynek egyik „szolid” megnyilvánulási formája volt a „hajrá, magyarok” vagy a „ria, ria, Hungária” biztatás, jelezve, hogy az ellenfél, azaz az MTK nem minősül a szemükben magyarnak. (Megjegyzendő, hogy a hazai futballcsapatok között évek óta az egyetlen az MTK, amelynek nevében a „magyar” szó szerepel.) A Hungária név visszavétele óta kissé zavarba esnek antiszemitaék, amikor a ria-riázásra a kék-fehérek táborából visszhangzik ugyanez a biztatás.

A zsidók és az MTK

Ha egy szociológus rászánná magát a téma kutatására, számokkal is alá tudná támasztani, hogyan vált a középosztályra, városi polgárságra építő klub zsidócsapattá – s ha készültek ilyen kimutatások, azt is be tudná mutatni, mennyire volt zsidó csapat is egyidejűleg. De az tény, hogy abban a társadalmi körben, amelyre épített az egyesület, valóban nagy számban akadtak zsidók, mind a sportolók, mind a szurkolók között. Ez jó ideig senkit sem zavart, nem volt kizárólagos válogatási szempont egyik oldalon sem. Igazából ennek, mármint a zsidó identitásnak csak ott van szerepe, ahol jelentőséget tulajdonítanak neki.

Azt hiszem, önámítás volna azt állítani, hogy az 1956-tól a rendszerváltásig elterjedt időben nem létezett antiszemitizmus, még az sem állná meg a helyét, hogy az csupán leplezetten létezett. Egyfelől a „libásozás” mindig is szalonképes maradt, noha akik ilyen eufemisztikus módon zsidóztak, sokszor azt sem igazán tudták, mit beszélnek. De azért ebben az időben is remekül működött a futballpályákon és környékén ez a társadalmi feszültségeket kiengedő szelep.

A meccsre járó MTK-sok emlékeznek rá, hogy a hetvenes évek legelején a Videoton pályáján kéknnyakkendős libát hajított be egy helyi „szurkoló”. A rendőrök és a fehervári drukkerek jót viháncoltak örömeikben. A hatóságokat az sem igazán gondolkodtatta el, hogy az akkori pártlap, a *Népszabadság* „fasisz-

futballhuligánok is nagy tömegben lelkesednek az Ajaxért. Mérkőzésein gyakran látni izraeli zászlót is. A holland város zsidó közössége azonban nem örül ennek a roppant népszerűségnek, hiszen a garázda drukkerek között elvéve sem nagyon akad zsidó, viszont ez az ottani „kemény mag” fennhangon zsidónak vallja magát, bár semmi közük a zsidósághoz. Ilyen körülmények között az ellentáborból felhangzó zsidóellenes kitételek sem antiszemita fogantatásúak, csupán a másik tábor zrikálását szolgálják.

Az Ajax-témához kívánczik, hogy néhány hónapja egyik bulvárlapunk tisztességes szándékú írásban boncolgatta a futballpályák rasszizmusát, antiszemitizmusát. Illusztrációként felhasznált egy képet, azt sugallva, hogy a rajta látható izraeli lobogót az MTK-pályán fotózták le. A szerkesztő maga is megdöbben, amikor megtudta, hogy a fotó az Ajax-drukkereit ábrázolja.

„Zsidók! Zsidók! Szuperzsidók vagyunk!” – skandálja az Ajax B-közép a 90-es években

teor Egyetértés is. „Ésszerűnek” tűnt tehát a fúzió, amely 1974-ben meghozta az egyesülést: létrejött a tengerikigyó-névű Magyar Testgyakorlók Köre – Vörös Meteor Egyetértés Sport Klub (MTK-VM SK).

MTK Hungária

Az MTK 1994-ben másodszor merült alá a foci másodosztályába, az anyagi és szervezeti szétzúllás állapotába került. Ekkor jelent meg a magántőke a klub háttérében. **Várszegi Gábor**, a Fotex elnök-vezérigazgatója magánvagyonából megvette az egyesületet, majd létrehozta az önálló futballklubot, amely ez év elején az MTK mellé felvette a Hungária nevet is.

Ez az aktus részben tiszteletadás a hajdani profiklubnak, amelynek utódai

Mit vállal egy focista?

Az MTK-nál nem tartják nyilván senkinek sem a származását, de az biztonsággal feltételezhető, hogy a proficsapat tagjai között nincs zsidó. Ettől persze még vastagon megkapják azt, ami az emtekásoknak „jár”. Többségük – ha nem is örömmel – eltűri, tudja, hová került, mivel azonosítják az ellendrukkerek. Igyekeznek ettől függetlenül magukat, hiszen nekik a futball a szakmájuk, némelyiküknek a művészete. De azért természetesen zavarja őket. Az MTK Baráti Köre által szervezett találkozók egyikén feltették a kérdést a válogatott **Hamar István**-nak is, tudta-e mit vállalt a játékon túl, amikor az MTK-hoz szerződött. A fiatalember igennel válaszolt, majd hozzátette, hogy a szerződés aláírásáig számára is valami idegen, misztikus világ volt a zsidóké. Amikor tudta, hogy egy időre, személyétől függetlenül rásütik a bélyeget, könyveket vásárolt, hogy megismerkedjen a zsidó történelemmel, vallással, zsidó kultúrával. Ma Izraelben futballozik.

ta ízű provokációról írt” következő számában.

Pedig a hatvanas-hetvenes évek fordulóján még nem maroknyi volt a kék-fehér klub tábora. Rendszeresen előfordult, hogy hat-hétezer ember volt kíváncsi az MTK mérkőzéseire.

Feltételezem, hogy ebben szerepe volt Izrael 1967-es hatnapos háborújának is, noha ez kevésbé tekinthető sportra mozgósító történelmi eseménynek. 1967 után az asszimilációra szocializált fiatalok – a mai negyvenesek-ötvenesek – közül sokakban igazán ekkor tudatosodott saját zsidóságuk. Ez a korosztály, hacsak nem volt vallásos zsidó, ekkor kezdett szembesülni azzal, mit is jelent valójában zsidónak lenni. Sokan tudatosan vállalták a családjukban éppen az asszimilálódással elfelejteni remélt fájdalmas múltat, de a kulturális örökséget, a másfajta gyökereket is.

Voltak sokan, akik saját tudatosodó zsidóságukat kiélték a hetenkénti futballmeccseken. Beérték az ilyen közösséghez tartozás laza kötelekeivel. Ebben „segítségükre” voltak a gágogó ellendrukkerek is.

Aztán az öregedés, Auschwitz öröksége, a rendszerváltozással szabadabbá vált nyíltszíni antiszemitizmus és nem utolsósorban a magyar futball színvonalasodása hozzájárult a Hungária körüli lelátók elnéptelenedéséhez. És ebben az sem sokat számított, hogy a Várszegi-féle csapat nem csak az MTK-pálya, hanem egyéb magyar pálya környékén is régóta látott jó gárdává vált, amely minden itthon megnyerhető megnyert, sőt tavaly még a nemzetközi kupákban sem égett le csúful.

Baráti beszélgetésekben több ismerősöm is elismerte, hogy szíve a kék-fehérekért dobog, szereti is a klubot, de megkíméli magát a sok mocsoktól, ami a pályákon elhangzik. Nem tesz jó szolgálatot a közönségszervezésnek az sem, ahogy a magyar igazságszolgáltatás vagy akár a labdarúgó-szövetség viszonyul a pályák hangulatát belengő gyűlölethez.

Mussolini és Szuperkupa

Addig, amíg szegénylős bírói gyakorlatunk nem torolja meg „eurokonform” módon a rasszizmus minden fajtáját, nem szab gátat ennek a terjedő divatnak, addig nemcsak a foci van veszélyben. Az ostobaság pedig közben terjed.

Egy-két éve divattá vált a „nyelvismeret” fitogtatása is a lelátókon. Magam Kispesten voltam először szem- és fül-

Nyilvános cigányozás

A zsidózáshoz, cigányozáshoz, négerezéshez és egyebekhez – mint tudjuk – zsidókra, cigányokra, négerekre és egyebekre van a legkevésbé szükség. A kórusban mocskolódnak sokszor ugyanis fogalmuk sincs róla, mit harsognak. Történt egyszer, még a langymeleg kádári érában, hogy a televízió közvetítette a Megyeri útról az Újpest és a Békéscsaba meccsét. Az újpestiek a képernyő előtt is remekül hallhatóan itt le nem írható rigmusokban szidták „a csabai cigányokat”. A dolog hamvas báját az adta meg, hogy a békéscsabaiak között egyetlen cigány sem rúgta a labdát. Cigány csupán egy futkározott a gyepen. Ő volt az újpesti csapat akkor ügyeletes gólgyárosa.

tanúja annak, hogy maroknyi csűrhe üvöltve éltette az olasz fasiszta diktátort, Benito Mussolinét. Amikor egy szurkoló kérdőre vonta az ordibálók körül álló rendőrök parancsnokát, a rendőr tétlenségük magyarázataként visszakérdezett: miért, mi történt?

Akik nyomon követik a hazai futballt, emlékezhetnek rá, hogy az idén a Vassas-pályán lejátszott magyar kupadöntő után az MTK nem vehette át a pályán a serleget, mert az újpesti hívek néhány százan betódultak a gyepre, és a nyilas időket idéző hangon tüntettek. A rendőrök ugyan szétoszlatták a csöcseléket, de büntetőjogi felelősségre senkit sem vontak.

Könnyű azt mondani – mondják is az MTK mérkőzéseire kilátogató nem zsidó, kék-fehér drukkerek –, hogy ne figyelj oda, ha zsidóznak. De ha nem figyelj oda, nem teszed szóvá, ha békésen eltűröd, csupán jó heccnek tekinted, lovat adsz alájuk, és ki tudja, hol a határ.

A minőség vonzása

Sokan, akik őszintén tenni szeretnének a focipályák rendjéért, azzal érvelnek, hogy a legalapvetőbb a közönség számára tetszetős foci, mert ha a pályán jó játék folyik, a közönség is azzal foglalkozik. Ez természetesen aranyigazság, de mégis csak részigazság. Mert aki már a meccs előtt leissza, belövi magát, el sem lát a pályáig, neki csak a balhé, a csűrhe akolmelege a fontos.

Tudom, hogy ez alapvetően szociális, gazdasági és jogi probléma, vagyis a megoldás hosszú távú. Amíg az okok nem szűnnek meg, addig a megoldások is csak részmegoldások lehetnek.

A rendszerváltás óta minden párt azt hangoztatja, hogy célja az erős polgári középosztály megteremtése, amely az ország fejlődésének egyik kulcsa lehet. Nem kell egyik vagy másik politikai párt hívének lenni annak belátásához, hogy e cél elérése megteremtheti azt a mából nézve idilli állapotot, amikor egy családapa serdületlen fiát – sőt lányát – gondtalanul kiviheti a focimeccsekre, s legfeljebb a foci miatt bosszankodhat, ha nem kedvencei nyernek.

És nem kell magyarázkodnia, ha a tapasztalatlan MTK-drukker gyerek – aki igazán még azzal sem tud mit kezdeni, mi az, hogy zsidó – a meccsről hazatérve kijelenti: nem akarok zsidó lenni.

A véget nem érő történet

A kárpótlási ügy legújabb fejleményei

A zsidóság és Svájc

Az amerikai Estelle Sapir édesapja a háború előtt 18 000 dollárt tett be a Credit Suisse nevű svájci bankba (az összeg mára 350 000 dollárra „hízott”). A ma 72 éves hölgy a kérelmét 20-szor nyújtotta be a bankhoz és azt mindannyiszor elutasították. Hiányzott ugyanis a náci által elpusztított férfi halotti bizonyítványa ... Szabály, az szabály...

Számtalan hasonló eset fordult elő és Svájc makacsul tartotta magát a szabályokhoz. Becslések szerint az alpesi ország jelenleg 3 milliárd dollárnyit őrzött az olyan pénzekből, ami hasonló forrásokból származott – svájci szándékok szerint az idők végeztéig.

Aztán jött egy svájci bankalkalmazott, **Christoph Meili**, aki jelentette, hogy bankja vészkorszakbeli okiratokat zúz be.

Ekkor egy amerikai ügyvéd-csapat 20.000 károsult nevében pert indított a svájci bankok ellen. Az ügyvédek – legalábbis az első időszakban – amerikai magánszemélyek fogadták fel. Híressé vált az első perre menő felperes (Gisela Weisshaus) ügyvédje, **Ed Fagan**. Később felperessé vált a **WJRO**, a zsidó kárpótlási világszervezet is. A felperesek hathatós támogatást kaptak **Alfonse D'Amato** szenátortól, New York államtól és New York városától. (A perben érdekelt 20-30 ügyvéd a munkájáért nem kért díjat – legalábbis eddig.)

Svájc maga is rákényszerült, hogy kutakodni kezdjen a saját történelmének mélyén. Felállította a Bergier-bizottságot, amely májusban el is készítette a jelentését. Sok svájci most kapott csak a szívéhez: a bizottság bizonyítékokat talált arra, hogy a svájci nemzeti bank a háború alatt 120 kiló olyan aranyat vásárolt a német birodalmi banktól, amely tudottan fogtömésekből és jeggyűrűkből eredt.

Amerika kereskedelmi szankciókkal fenyegetett és erre Svájc beadta a derekát. Idén augusztus 12-én a New

York-i szövetségi bíróságon megszületett a megállapodás: a két legnagyobb svájci bank hajlandó 1,25 milliárd dollárt fizetni a túlélőknek. A két bank, a *Credit Suisse* és az *UBS* fizet és cserébe ezután védve lesznek minden fajta újabb pertől, amit ezzel kapcsolatban a nyakukba akaszthatnának.

Így vélik a svájci bankok. De **Avraham Burg**, a Szohnut vezetője, valamint a WJRO és számos más szervezet nem így gondolja. Szerintük ugyanis a kárpótlás a kényszermunkáért, az életbiztosításokért és „több száz tonna hiányzó aranyért” még ezen felül értenődő. A *Zsidó Világkongresszus* egyik képviselője szerint a náci arany a svájci bankok elleni pernek semmiképpen nem volt tárgya. De *Mose Szanbar* – aki az Izraelben élő 300-340 ezer Holocauszt-túlélőt képviseli – nem biztos abban, hogy ebben a pontban nem a svájciaknak van-e igazuk.

A megegyezés szövegében az szerepel, hogy „minden igény”, ami elég világos. Szanbar szerint ez annak az eredménye, hogy a megegyezést megszövegező jogászok félreértették a kérdést. Ugyanis pénzbeli vagyronról beszéltek – azaz bankbetétekről és a bankokban letétként elhelyezett ún. pénzügyi aranyról – és amikor azt írták, hogy „minden igény”, ez alatt valószínűleg minden pénzbeli igényt értettek.

Pedig az igényeknek csak egy része vonatkozik pénzügyi aranyra. Ezen felül létezik monetáris arany – a náci által Európa nemzeti bankjaiból elrabolt aranytömbök –, személyi arany – amely az áldozatoktól elszedett ékszerekből származik – és végül testi arany – az áldozatok kihúzott aranyfogainak beolvasztott aranya – is. Bizonyítékok vannak arra nézve, hogy a náci az így rabolt aranyat tömbökbe olvasztották, például a német Degussa cég kohójában, majd a tömbökre ráütötték a német birodalmi bank hivatalos pecsétjét. Ilyen tömböket találtak a svájci nemzeti bank pánccellermeiben is ...

A személyi arany – amely semmi-

képpen nem képezte a svájci bankokkal kötött megállapodás részét – 150 tonnára rúghat, ami a jelenlegi áron 1,5 milliárd dollár. Erre az összegre Svájc semmiképpen nem jogosult.

A Washingtoni Egyezmény alapján a monetáris aranyat a háború után, 1946-ban visszajuttatták azokba a nemzeti bankokba, ahonnan azt a náci elrabolták. De 1946-ban a zsidók még „nem voltak napirenden”, Izrael még nem létezett: így a zsidók nem is kaptak semmit.

Az akkori egyezmény azonban a nem monetáris aranyra nem vonatkozott. Így most Svájcnak nemcsak a 1,25 milliárd dollárt kell kifizetnie, hanem egy majdnem 200 millió dolláros Különleges Alapot is fel kellett állítania – ez tavaly meg is történt – a rászoruló zsidó túlélők megsegítésére. Az Alap pénze négy év alatt kerülne elosztásra.

Tehát Svájc – míg három és fél évvel ezelőtt még mindent letagadott és egy rapport sem akart fizetni – most kész összesen 1,45 milliárd dollárt áldozni az ügy, azaz jó hírneve megvédése érdekében.

Vita folyik arról, hogy mennyi jár az ügyben eljáró ügyvédeknek, akik eddig ingyen dolgoztak. Az amerikaiak azt mondják, hogy az ügyvédek kapják meg a szokásos óradíjukat (ami Amerikában általában 150 dollár), de legalább a költségeiket térítsék meg a kapott pénzből. Az izraeliek és a zsidó szervezetek ezt ellenzik: ilyen módon a svájci pénznek – legalábbis szerintük – akár 20 százaléka is az ügyvédek zsebébe vándorolhatna. A WJRO is ingyen dolgozik, hiszen miért is kellene a túlélők érdekében végzett munkáért pénzt kérnie? Akkor viszont az ügyvédeknek sem jár semmi: *micva* a jelszó.

Vita folyik arról is, hogy a svájciak térdre kényszerítése kinek az érdeke. Az amerikaiak szerint a pereket egyértelműen az olyan ügyvédek nyerték meg, mint Ed Fagan, aki így dicsekedett: „Ha a *Zsidó Világkongresszus*

ilyen sikeres, miért nem jutott semmi-re az elmúlt 50 évben? Most, hogy a pereket megnyertük, kinyilvánítják, hogy a zsidó szervezetek győztek.”

Ugyanakkor az izraeliek inkább a Szohnut, a Zsidó Világkongresszus és a WJRO vezetőit, Avraham Burgot, **Edgar Bronfman**, **Israel Singert**, **Elan Steinberget** tolják az előtérbe, elismerve azt is, hogy Alfonse D'Amato szenátor, New York állam kormányzója, **George Pataki** és New York város pénzügyi ellenőre, **Alan Hevesi** is sokat tettek az ügyért.

A biztosítótársaságok

Ahogy Svájc is ragaszkodott sokáig a szabályokhoz és – egészen a legutóbbi időkig – nem fizetett egy rap-pent sem azoknak a túlélőknek, akiknek nem maradt bizonyítékuk a Svájcban szunnyadó vagyonkájukról, ugyanúgy viselkedtek a biztosító társaságok is.

De a Svájccal kötött egyezmény megtörte a jeget és a most már a biztosítóknak sincs „képük” elzárkózni a jogos követelések elől. A sikeres csapat – Israel Singer és Alfonse D'Amato vezetésével – megállapodott az olasz biztosító-óriással, a Generalival, hogy az a nála megkötött életbiztosítások fejében 100 millió dollárt fizet a meggyilkoltak túlélő családtagjainak.

Valószínűleg a biztosító társaság is jól járt. Egyes számítások szerint a holocaust idején elpusztított zsidók közül igen sok rendelkezett életbiztosítással és ezek együttes mai értéke közel járhat a 2,5 milliárd dollárhoz. A háború nemcsak a biztosítottakat, hanem a kótvényeket is hamuvá és füstté változtatta.

A megállapodást most többen támadják, egyrészt kevesellve az összeget, másrészt azt követelve, hogy a Generali tegye fel a biztosítottak nevét tartalmazó listát az Internetre. Erre a Generali nem hajlandó. Ehelyett egy nemzetközi bizottság felállítását javasolja, amely biztosító szakemberekből, továbbá az izraeli kormány és a zsidó szervezetek képviselőiből áll. A kárpótlandók végleges listáját ez a bizottság állítaná össze.

Kényszermunka

Németország a háború alatt 10 millió kényszermunkást dolgoztatott az üzemeiben, akiknek jó része zsidó volt. A Volkswagen-gyár is alkalmazott

zsidó kényszermunkásokat, akiknek egy része túlélte a borzalmakat. A túlélők sokszor próbáltak pénzt kicsikarni a milliárdos konszerntől, amelynek ügyvédei mindannyiszor azt válaszolták: az NSZK kormánya az ötvenes évektől kezdve fizeti a zsidóknak a jóvátételt, amely az összes elszennvedett jogtalanságra vonatkozik. Tehát a túlélő kényszermunkásoknak nem fizetnek egy pfenniget sem.

Most néhányuk – látva a zsidóknak dolgozó nyugati közhangulatot – elkezdettnek vélte az időt, hogy kártérítési pert indítson a Volkswagen ellen, amely hosszas húzódózás után hajlandó volt 12 millió dollárt letenni az asztalra.

Izrael neheztel. Miért nem vett részt az ügyben a WJRO, vagy a Claims Conference, vagy a túlélők szervezetei? Miért nem hívták meg az izraeli kormányt?

Valójában meghívták – **Simon Peresz** volt miniszterelnök személyében, aki a kárpótlási tárgyalásokon egymaga képviselte Izraelt, az izraeli kormány tudta nélkül.

A felperesek egyik ügyvédje Carey d'Avino szerint Németországban most ugyanaz történik, mint a svájci bankok esetében. Az alperes – jelen esetben a Volkswagen – először felajánl néhány millió dollárt és ennek fejében azt követeli, hogy többé ne háborgassák az ügyben. De később így is, úgy is engednie kell. Az eddig felajánlott 12 millió dollár csak a kezdet lehet.

És most jönnek a többiek: a BMW, az AEG, a Telefunken, a Messerschmidt, a Daimler és a Krupp.

Nem csak Svájc és Németország

Nemcsak a svájci bankokban találhatók alvó számlák, hanem más országok bankjaiban is. A zsidó szervezetek Ausztria és Franciaország bankjait szintén át akarják fésülni e célból.

Ezen felül a francia múzeumokban mintegy 2500 olyan festmény van, amelyeket a nácik raboltak el zsidó tulajdonosaiktól. Ezeknek összértéke ma 100 millió dollárba rúg. Úgy tűnik, hogy a WJRO-nak a jövő században is lesz még bőven tennivalója...

A pénz elosztása

Végül is kik kapják meg a pénzt?

1996-ban **Paul Volcker**, az amerikai központi bank korábbi elnöke ve-

zetésével felállt egy Bizottság, amely ellenőrzi a svájci pénzek kifizetését és elosztását. Először azok kapják meg a pénzüket, akik bizonyítani tudják, hogy a háború előtt vagy alatt a háború alatt elpusztított szeretteik pénzt tettek be vagy tartottak svájci bankokban.

Utána jönnek azok az igénylők, akik nem tudnak bizonyítani. Itt már a Bizottság dönt a jogosultság felől.

Ezután már bonyolultabbá válik a dolog. A fennmaradó pénz egy részét általában a rászoruló túlélők kapják meg. Hogy ki a rászoruló, ez attól függ, hogy hol él: nyilvánvalóan más-ként rászorult valaki New Yorkban, ahol például 1000 dollár nem túl sok pénz, mint Kijevben, ahol ugyanaz az 1000 dollár egész kis vagyonnak számít.

A Zsidó Világkongresszus igazgatója, Elan Steinberg szerint körülbelül 650 ezer túlélő él szerte a világon.

Az Izraelben élő 300-340 ezer Holocaust-túlélő közül például csak 120.000 ember számít rászorulóknak, ugyanis ők csak abból élnek, amit az államtól, illetve a *Bituah Leumit*-ól, az állami nyugdíjalaptól kapnak. Az izraeli szakértők és a zsidó szervezetek szerint a pénz egy részét olyan humanitárius szervezeteknek kell adni, amelyek idős, elesett vagy beteg embereket segítenek. A pénz másik részét oktatási célokra kell fordítani: nem szabad megengedni a holocaust elfeledését és támogatni kell az antiszemitizmus és a fajüldözés elleni küzdelmet. Lassan kikristályosodik egy javaslat a pénz elosztására: 80 százalékot kapjanak az egyes rászoruló és a szervezetek és 20 százalék jusson oktatási célokra. **Jisrael Lau** izraeli askenázi főrabbi maga is túlélő. Szerinte a maradék pénzt bele kellene tenni egy alapba, amelyből az üldöztetés valamennyi áldozata részesülhet-ne.

Az amerikaiak az izraeli javaslatokat nem támogatják. Ed Fagan például nem szívesen hagyna egy centet sem a zsidó szervezeteknél: szerinte ha túl sokan akarnak egy-egy darabot egy tortából, végül mindenkinek csak egy vékonyka szelet jut. Ez a torta pedig teljes egészében a túlélőké és nem a zsidó szervezeteké.

Ha az amerikaiak és az izraeliek végre megegyeznek az elosztási rendszerben, az egyezséget még az eredeti per

bírájával, a brooklyni **Edward Korman**mal jóvá kell hagyni.

Ed Fagan a következőket nyilatkozta erről: – A csata a svájci bankokkal nagyon kemény volt. De ez semmi ahhoz képest, amekkora harc várható a pénz elosztása körül.

Eleinte a felek bizakodtak abban, hogy a 20.000 felperes, a túlélőket képviselő szervezetek, valamint a Szohnut és a Zsidó Világkongresszus közös vállalkozása, a WJRO képesek egyezségre jutni egymással, amit azután majd együtt benyújthatnak Korman bírónak ratifikálásra. Sajnos azonban ettől egyre távolabb kerülünk.

A csata első ütközetei már folynak. Szeptember közepén a New York-i Gisela Weisshaus, az első felperes kis csoportot gyűjtött maga köré és mozgalmat indított azért, hogy mind az 1,45 milliárd dollárt közvetlenül a 650 ezer túlélő kapja. A csoport azt tervezi, hogy felkéri Korman bírót: az olyan zsidó szervezeteknek, mint a WJRO és a Zsidó Világkongresszus egy centet se adjon. A csoport szerint a zsidó szervezetek egyszerűen „betolták a képüket” a perbe, amelyet eredetileg amerikai magánszemélyek indítottak a két svájci bank ellen.

Az amerikai „lázadók” azt is sérelmezik, hogy a svájciakkal kötött meg egyezés csak az összeget tartalmazza, az elosztást a bíróságra bizza.

Az izraeli álláspontot talán Elan Steinberg szavai világítják meg a legjobban: Ha egy áldozat úgy pusztult el, hogy írmagja sem maradt, örököse nem más, mint az egész zsidó nép.

Eközben felmerült a gyanú, hogy Ed Fagan – aki túlélők százainak jogi képviselője, de Gisela Weisshausnak már nem az ügyvédje – „átállt” az izraeli oldalra, ugyanis most olyanokat nyilatkozik, hogy „...a túlélők szervezetét Izraelben és másutt döntési állapotba kell hozni, hiszen ők a túlélők törvényes képviselői”.

Ha mindez nem lenne elég, nemrég egy New York-i túlélő, **Gabriele Hammerstein** 25 millió dolláros pert indított a Claims Conference ellen, amely szerint az ő és a túlélők kárára „különböző trükkök révén saját magát teszi gazdaggá”. Ügyvédjei szerint a per meggyorsíthatja a zsidó szervezeteknek a kárpótlási folyamatban betöltött szerepének a feltárását.

Rajki András

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Antwerpeni napló

Hollandiából Belgium felé a határt csupán egy tábla jelzi. Kiürült örbódék, pihenőházak, lebontott sorompók maradványai az út mentén. A német-holland határon nyomai sem látszóttak, hogy a két országot valaha, valami, akár jelképesen elválasztotta volna.

Az egyesült Európa nemzetállami tagoltságát felváltja a kultúrák légiesebb, de időtállóbb és barátságosabb egymás mellett élése. A nyelv és a regionalitás természetes kerete átveszi a helyét a gyakran hatalmi döntések megszabta, mesterséges választóvonalaknak. A magyarság mint szomszédai fennhatósága alá került, nagy anyanyelvi kisebbséggel bíró nemzet, e folyamat szorgalmazója kell legyen, s az egyesülés folyamata talán a közép- és kelet-európai zsidó pszichére is nyugtató hatással lesz. Az egymásnak feszülő indulatok, a követelt, vagy némán vágyott területi revíziók és a nemzetiségi villongások Európájának helyébe szerencsés esetben egy-két évtizeden belül a konszenzuserő, vetélkedés helyett a piac szabályozta munkamegosztást választó ideál-Európa lép, határait a tervek szerint Oroszorszáig, s idővel talán földrajzi határáig: az Uralig tolva ki. A sokak vágyát megtestesítő reménynek ellentmond a délvidéki összetűzések legújabb fejezete, ahol a legutóbbi hónapokig még mindig a fegyvereké volt a szó a nemzetek közötti dialógusban, és a „civilizált nyugat” lényegében tehetetlen, még ha törekszik is roppant határozottságot felmutatni, és a balkáni háború éveit után nehezen megteremtett és törekény egyensúlyt fenntartani.

*

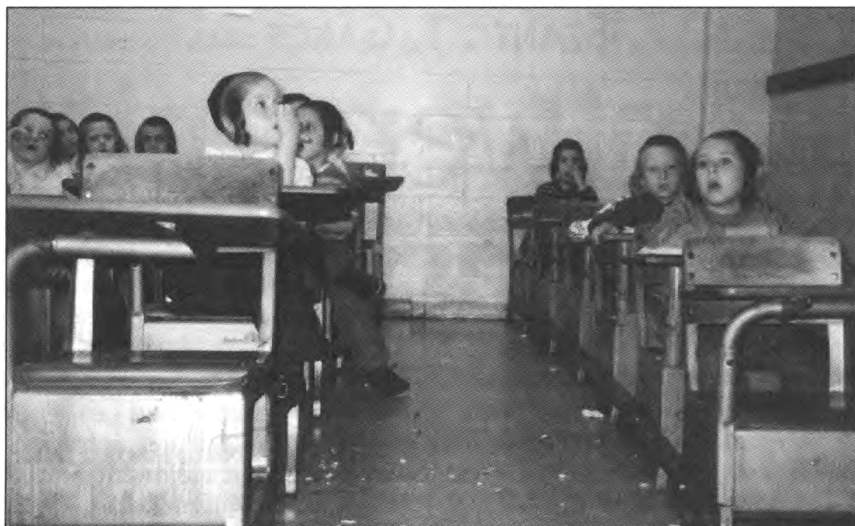
Az új Európa kulturális palettáján bizonyára markáns szín (stílszerűen: fekete-fehér) jelzi majd az antwerpeni zsidóságot. Körülbelül huszonötezer, többségében ortodox és ultraortodox zsidó él itt. Szinte valamennyi nagyobb haszid irányzat képviselőivel találkozhatni a

gazdag gyermekáldás miatt lassan terjeszkedő városnegyedben, aminek határait – mint magát megnevezni nem kívánó hírforrásunktól megtudjuk – csak szükség esetén lépik át.

A szatmári haszid otthonban két apró fiú szaladgál és hiányzó pajeszom helyére mutogat. Tán megirigylik rövid frizurám, mert lobogó halántéktincseiket bevizezve és fülük mögé rejtve incselkednek Zsuzsával. Jiddisül ugratják, hol a parókája?, majd magyarul is megnyugtatóják, hogy az sem baj, ha nincs, és kedvesen üdítővel kínálnak bennünket.

Az askenázi ortodoxia *Machsike Hadass* nevű hitközsége képviseli a nyilvánosság felé a közösséget – ennek legitimitását a haszid udvarok helyi nyúlványai sem kérdőjelezik meg. Vizsnyic, Belz, Gur és Szatmár ultraortodox hívei a nem haszid ortodoxiával és egymás között is békében élnek. Ez tipikusan európai jelenség, mondja informátorunk. Amerikában, vagy Izraelben aligha fordulhatna elő például, hogy egymás rendezvényeit is látogatnák az egyes irányzatok hívei, vagy közös hechsert (engedélyt) adnának kóser ételmiszerekre.

Számos zsidó iskola működik a városban. A legkonzervatívabb héderek (Szatmár elemi iskolája is idetartozik) nem kapnak állami szubvenciót, a tandíjból és adományokból élnek. A tizenhárom éves korukig itt tanuló fiúk leg többje, elemi ismeretszerzés után, aminek nyolcvan százaléka vallásos stúdiu-mokból, a fennmaradó húsz százalék közismereti tárgyakból: írás, olvasás a helyi nyelven, matematika, stb. áll, jesi-vába megy. Ott tizennyolc éves korukig folytatják tisztán vallási tanulmányaikat. Talány, tárja szét karjait kérdésemre hírforrásunk, akinek héderbe is, jesivába is járnak gyermekei, márminthogy mivel foglalkoznak a fiúk a jesiváévek után. Az antwerpeni közösség bizonyosan nem tudja felszívni és foglalkoztatni az isko-

lából évről-évre útjára bocsátott új munkaerőt. Növekszik az elvándorlók, különösen az Egyesült Államokba távozók száma. Családonként hat-hét gyermek nem ritka itt, gyakran a házasságok is külföldön kötődnek, s a megnősülő ifjakat olykor még évekig támogatja asszonyaik familiája, mely büszke rá, ha komoly talmudi tudással rendelkező vő jó a házhoz.

A haszid közösségen belül a vallási tárgyak aránytalan túlsúlya az oktatásban, gyakori, ám nem nyilvános viták tárgyát képezi. A lányiskolákban az általános műveltséget szolgáló ismeretanyag valamivel bővebben szerepel a curriculumban. Ezek a tanintézetek, hasonlóképpen a modernebb irányzatú *Somré Hadass* hitközség iskoláihoz, az állami tananyagot a vallásos tárgyak mellett, hozzávetőleg ötven-ötven százalékos óraszámában oktatják, és költségeikhez a kultuszkormányzat is hozzájárul.

Beszélgetőtársunk büszke arra, hogy lányai a zsidó ismeretek mellett általános műveltséget is szereznek, amiként arra is, hogy magyarul is kommunikálnak. Szemléletmódjából talán kitűnik, nem tipikus szatmári nézőpont az övé, s talán azt is elárulhatjuk, nem sértve ezzel megőrizni kívánt inkognitóját, hogy nyilatkozóink asszony.

Az ortodoxia intézményei mellett liberálisabb felfogású szervezetek is működnek, amiket a magyarországi neológia irányzatához hasonló interjúalanyunk. Az antwerpeni ultraortodoxiából elenyésző a lemorzsolódás, gyakoribb példa, hogy a mérsékeltbben vallásos, ám ortodox családok gyermekei felnövekedvén szigorúbban ragaszkodnak a hagyományhű életmódhoz.

Amikor a magyarországi viszonyokra terelődik a szó, kissé borússá válik beszélgetésünk tónusa. Azok a külföldön élő kevesek, akiknek fontos a magyarországi zsidóság sorsa, pontosan látják a rabbiproblémát, a (zsidó) műveltség, a vallásos magatartásminta, az erkölcsi tartás hiányát, ám azt is jelzik, hogy hazai indíttatás, intellektuális és anyagi erőforrások nélkül aligha van remény arra, hogy komoly rabbinikus tudással, szervezőkészséggel és elszánt-sággal is bíró személy (vagy személyek) Magyarországra jöjjön (vagy jöjjenek) tanítani, közösséget építeni. A parlagon heverő magyar-zsidóság azé (lesz), aki megműveli.

*

Körülbelül tíz esztendeje kezdődött az Izraelből elvándorló grúz-zsidók letelepedése Antwerpenben, aminek nyomán a zsidó negyed egyik főutcáját elepték az ékszerboltok. Nem túlzás, legalább negyven üzlet sorakozik egymás mellett a Pelikan Straat-on, melyek a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján nyitották meg kirakataikat. Már akkor hatalmas Mercedesekkel érkeztek, emlékszik vissza kalauzunk, s az aranyüzlet azóta is prosperál.

A grúzok öntudatos zsidók. Egyes adatok szerint két-háromezren, mások, talán dinamizmusuk, harsányságuk láttán-hallatán, kissé eltúlozva, tízezer főre teszik létszámukat. Magyarországra is közel tíz esztendeje érkeztek az első jeridázó családok, hogy Izrael után Pesten és Nyíregyházán telepedjenek le. Maguk között Antwerpenben is többnyire héberül, olykor oroszul beszélnek. Saját hitközséget alapítottak, sokan kósert esznek közülük, ám boltjaik többsége, halljuk informá-

Héderben kezdődik a vallási oktatás

torunktól, szombaton is nyitva tart. Különutas zsidóság az övék, jellegzetes, Grúziából hozott és őrzött viselkedéssel és összetartással, imarenddel és dallamvilággal; nem olvadnak be sem a többi zsidó irányzatba, sem a környező nem-zsidó társadalomba.

Egy tömbből faragott, tagbaszakadt férfiakat látni záróra körül a Pelikan utcában, hangos szóval, széles gesztusokkal intézik üzleti ügyeiket. A fényes portálok mögött megannyi gyűrű, óra, nyaklánc csillogó kövekkel. Az antwerpeni ortodoxia köreiből sokan gyanakodva (talán féltékenyen?) tekintenek rájuk, elejtett megjegyzéseikkel azt sejtetik: nem mind arany, ami fénylik. Szó szerint. Súlyos állítás ez, különösen ebben a városban, ahol a gyémántkereskedelem aktusait gyakorta csak egy kézszorítás pecsételi meg.

*

A gyémánttőzsde utcáján déltájban nagy a sürgés-forgás. Az elmúlt években egyre több indiai került be az üzletágba, mondják, és a zsidók mintha kissé viszább húzódtak volna, más fogalmazás szerint kiszorulóban vannak. Empirikus bizonyítékokkal nem szolgálhatunk, a kereskedés részleteibe, statisztikáiba nem nyerhetünk bepillantást. Információ innen akkor juthat csak ki, ha a résztvevők akarják. Kölcsönös bizalom alapuló magánügyletek intim világa ez, amit a magunkfajta illetéktelenek kutakodó pillantásai és kérdései elől szigorú óvintézkedések rekesztenek el. Zárt világ kapui előtt sétálunk fel-alá, ám legfeljebb a gyémántmúzeumba léphetünk be.

*

A jesivákban és a héderekben az útutazó kíváncsiskodót, különösen fényképezőgéppel a kezében, nem szívesen látják. Az utcán riadtan takarja el az arcát minden gyerek, „Avek! Avek!” (El innen!) jiddis csatakiáltásokkal zárkózva el a megörökítéstől, ám azért kíváncsian pislogva kalapjuk, vagy teyerük mögül felénk: a hosszú szoknyát, ám saját, kibontott haját viselő asszony és a fekete vászonöltönyt, fehér inget, ám mégis csupán görög halászsapkát viselő, pajesztalan férfi felé. Látni rajtunk, hogy zsidók vagyunk, de mégiscsak másfélék, mint ők, gondolhatják. Parkoló autók mögé gurul-

nak kis kerékpárjaikon, onnan kukucskálnak, várán, hol bukkanunk fel, mintha az önvédelmi reflexen és a képrögzítéstől való ódzkodás szokásán túl azért a bújócska örömeinek is hódolnának. Nem kellemetlenkedünk tovább, eltesszük a fényképezőgépet.

*

A Somre Hadass hitközség egyik tekintélyes vallási vezetője barátságosan helyet kínál az irodájában és várja kérdéseimet. A jeruzsálemi születésű, hatvan év körüli férfi édesanyja Budapesten élt a harmincas években, és ő maga is vagy féltucatszor vendégeskedett Magyarországon, tudom meg rövidesen. Néhány perc után felcserélődnek szerepeink, ő kérdez, én válaszolok, s mindez nincs különösebben ellenemre, mert valamennyi gondjával együtt kevésbé látszik problematikusnak az antwerpeni zsidóság bármely csoportjának jelene és jövője, mint az egész magyarországi közösségé, s noha róluk imék éppen riportot, nem tudok kibújni a bőrből, ha a honi zsidóság szellemi létere terelődik a szó. Igyekszem mértéktartóan fogalmazni, de őszintén. Legnagyobb meglepetésemre a rabbi „képben” van és nem kertel. Tömören és határozottan minősíti a Budapesti Autonóm Ortodox Hitközség elnökét, aki szerinte túlzottan is együttműködött a hatalommal a rendszerváltás előtt, és úgy látja, ma is egy szűk klikk uralja az ortodoxiát, melynek valós taglétszáma (mely több, mint a vallást szigorúan gyakorlóké) sem több egy-két tucat embernél, akinek legtöbbször egyben alkalmazottja is a hitközségnek.

Amikor arról kérdezem, vajon miért „írta le” az ortodox világ Budapestet, ahol létszámában jelentős zsidóság él, és miért nem próbál tenni valamit, hogy a turisztikai látványossággá degradálódó kirakatzsidóság mögött újra megteremtődjék a valódi tartalom, akárcsak egy-két ezer, vagy néhány száz ember erejéig, mint Bécsben, íróasztala mögött vendéglátóm szétárja kezét: „Egy jó rabbi sokba kerül.” Amíg nincs fizetőképese helyi kereslet, addig egy-egy kivétellel legfeljebb olyan átutazó előadókra, alkalmi melámedekre, terepfelmérő látogatókra lehet számítani, akik néhány napot, hetet töltenek Budapesten, és továbbállnak. A felsorolt ortodox rabbi neve hallatán, akik az elmúlt években megfordultak Magyarországon, elismerően bólint, majd azt mondja: „Ezek mind komoly emberek. Fontos,

hogy aki odamegy, tudjon magyarul, de akiket említett, túlságosan konzervatívak. Maguknak autentikus, de modernebb gondolkodású, nyíltabban kommunikáló személyekre volna szükségük.” Az ősz szakállú rabbin fekete melény, fehér ing, alul kilógó cicesz, térd alá érő kaftán, bársonykapedli (a fényképezkedéshez keménykalap).

Kissé meglepődöm kritikus szavain. Noha tudom, hogy ő valóban a mérsékelt ortodoxiát reprezentálja, az önmagával kapcsolatban használt „modern ortodox” terminus technicus hallatán mégis elszontyolodom, mert arra gondolok, ha elfogadom öndefinícióját, és hozzá képest próbálom elhelyezni a honi irányzatokat, a jelenkori magyar-zsidóság nemigen fér rá a zsidó világ vallási térképére. (Elveszett törzs, leszáradt ág, zsákutca, miegymás.)

„Maga szerint hány zsidó fiatal tart kósert Budapesten?”, kérdi váratlanul. „Legfeljebb háromszáz.”, felelem rövid gondolkodás után, felfelé kerekítve statisztikámat, hogy érdemesnek mutassam magunkat a szellemi investícióra, ám hogy azért ne csapjam be, hozzáteszem: „De ezek nagyrésze beül egy kávéházba, és a vendéglőben megeszi a salátákat.”. „Salátát és halat!”, neveti el magát, és lefegyverző nyíltságára nekem is bólintanom kell.

Egy néhány napos szeminárium erejéig eljönne ő is Budapestre, mondja búcsúzáskor, de tudja jól, hogy e rövid vendégszereplés aligha változtat a viszonyokon. Bizonyára ezért nem sértődik meg, hogy nem villanyoz fel túlzottan ajánlata. Érezve, hogy talán nem kívánná viszontlátni nyomtatásban, hivatalos nyilatkozataként, helyenként szokatlanul nyílt szavait, megkérdem tőle, idézhetem-e nevével az általa mondottakat. Egy pillanatra elmélázik, azután hibás angolságára és az ebből eredő esetleges pontatlan fogalmazásra hivatkozva jelzi, hogy nem lenne szerencsés, ha nevét közreadnám.

Így, természetesen, a róla készült fotót is csak magánarchívumomba süllyeszthetem. Az angolja egyébként valóban nem volt gördülékeny, ám amit mondott, az sajnos végig pontos volt, érthető és világos.

*

A nyáron íródott riport elkészültét követően, szeptember végén kapta szerkesztőségünk a hírt **Oberlander Baruch** rabbitól: tizennégy, Egyesült Államok-beli lubavicsi haszid fiatalember

közreműködésével jesiva indul Budapesten. A végzős rabbinövendékek egy esztendő töltenek Magyarországon. Tanulmányaikba angolul beszélő, helyi zsidó érdeklődők is bekapcsolódhatnak.

Fixler Hermann, a Budapesti Autonóm Ortodox Hitközség elnöke tavalyi és idei újévi cikkében is jelezte az Új Élet hasábjain, hogy a Hitközség „Kolel Jesiva” beindítását tervezi. A terv azonban, úgy tűnik, évelő.

Két esztendeje, a jeruzsálemi Dvar Jerusalamim jesiva „elvi” támogatásával, **David Zitter** rabbi (korábban az Amerikai Alapítványi Iskola tanára) szervezésében megkezdte működését a „Budapest Kolel” az ortodox hitközség Dob utcai épületében, ám a helyet adó intézménytől függetlenül. Tevékenysége Zitter rabbi távozásával, pénzforrások híján megfeneklett, s azóta időről-időre (legutóbb október elején) egy-egy vendéglátó érkezett a szervező kíséretében néhány napra. Az elmúlt másfél évben így több alkalommal hallgathatták az érdeklődők **Joel Schwarz** és **Chajim Levi** rabbi, a Dvar Jerusalamim jesiva oktatóinak magyar nyelvű előadásait, ám ők is csupán átutazóként voltak jelen a honi zsidó szellemi életben.

A közelmúltban egy USA-ból érkezett lubavicsi rabbi, **Jöcheszkel Lebovics** is kétszer egy hónapot töltött és tanított Budapesten, magyarajkú feleségével együtt, de hosszabb távú magyarországi terveik elé akadályok gördültek.

Mint a szukkotot Budapesten töltő Joel Schwarz rabbitól megtudtuk, november elején Magyarországra érkezik a harminckét éves **Zeév Paskusz**, aki tizenegy esztendővel ezelőtt távozott el innen, és az amerikai hátterű Or Szaméach jesivában végezte tanulmányait. A „litvis” (nem haszid) ortodox irányzathoz tartozó szófér feleségével és gyermekeivel együtt települ a magyar fővárosba, hogy itt dolgozzon (tórákat, tfilineket, mezüzeket írjon és javítson), s hozzájáruljon a zsidó ismeretek bővítéséhez és a vallásos élet felélesztéséhez.

Információink szerint lehetséges, hogy a lubavicsi jesiva csirája készítette aktívabb szerepvállalásra az ortodox világ más irányzatait is, melyek kihívásnak érzik ennek jelenlétét, bár annakelölte nem mutattak különösebb érdeklődést az itteni szerepvállalásra.

Magyarország (vagy legalábbis Budapest) mégiscsak visszakerül az ortodox világ térképére?

Nyomás alatt

Radikálisok és pragmatisták a vallásos cionista mozgalomban

Az igen heterogén vallásos cionista tábor állandóan forrong. A lakosság mintegy 15 százalékának rokonszenvét élvező, ám politikai befolyásában ennél jóval erősebb mozgalom az izraeli közéletben sajátos helyzetben van: ideológiája szinte nap mint nap konfrontálódik a valósággal.

A mozgalom, amelynek kiemelt ideológiai, politikai célja a Jordán folyótól nyugatra eső területek, Szamária és Júdea betelepítése, a csapatkivonási tárgyalások során állandóan a torkán érezheti a kést. Minden négyzetméter, minden ház és minden apró település elvesztése csapás annak az eszmének, amely a megváltás művének előkészületét látja Izrael állam megszületésében, növekedésében, és az ősi bibliai területek benépesítésében. A szekuláris baloldali számára értelmetlenség és fanatizmus annak a néhány száz telepesnek a hajthatatlan kitartása, akik Hebron gyűlölettől szikrázó légkörében élnek százötvenezer arab között. A telepesek viszont küldetést látnak benne, hiszen ha az ősatyák nyughelyének városában, e szent helyen nem élnek zsidók, akkor Erec Izrael még nem a zsidók földje, tehát a Messiás sem jöhet el...

A hebroni csapatkivonást legtöbbjük súlyos csapásként élte meg: a zsidók földadták az ősi várost. Hebron húsz százaléka viszont továbbra is izraeli fennhatóság alatt maradt – éppen az ott élő pár száz zsidó biztonsága érdekében, akikre most több ezer izraeli katona vigyáz. Ez a helyzet a vallásos cionisták győzelmeként is értékelhető: egyetlen lakást sem kellett elhagyniuk. A kivonulási tárgyalások sem fenyegetik Júdea és Szamária zsidó településeit: az ominózus 13 százalék, amelyről több mint fél éve tárgyalnak (eleddig eredmény nélkül), zsidók által nem lakott területeket foglal magában. Nemrégben **Ehud Barak**, az ellenzéki Munkapárt vezére is járt a telepesek között, és megerősítette, hogy egyetlen települést sem hajlandók földadni. Nem csak a nagyobb, stratégiai jelentőségű települések megtartásához ragaszkodnak, hanem a 10-20 családos politikai-ideológiai jelentőségű telepeket sem kívánják felszámolni. Mindez arra utal, hogy a vallásos cionisták politikai befolyása már intézményesült az országban.

Senki nem garantálja azonban az illegális települések fennmaradását. A vallásos cionisták közül a radikálisabbak időről időre kirajzanak megszállt telepe-

ikről, és egy újabb hegytetőn ütik föl a sátorfájukat – gyakran a szó szoros értelmében – hiszen a cél éppen Júdea és Szamária benépesítése. A palesztin hatóság ilyenkor tiltakozik, az izraeli határrendőrség kivonul, az összetákoltt bódékat lebontja, a telepeseket visszaviszi, esetleg eljárást indít ellenük. Aztán a telepesek másnap éjjel megint kivonulnak, fölverik sátraikat, és a játék kezdődik előlről. A radikálisok – korántsem ok nélkül – azt remélik, hogy a hatóságok végül megadják a fennmaradási engedélyt. Ez a taktika az esetek egy részében már eredményesnek bizonyult. A palesztinok ilyenkor dühödten tiltakoznak, hiszen úgy érzik, helyesen, hogy e keményvonalas vallásos cionisták kész helyzetet akarhatnak teremteni, terjeszkedéssel akadályozva meg a területek visszaadását. A Hamasz ezért előszeretettel vadászik a telepesekre, késeli meg, robbantja fel és lövi le őket. Az izraeli titkosszolgálat feltevései szerint a Hamasz talán taktikát változtatott – ha ugyanis a gyilkos fanatizmuson túl politikai érzékük is van, és számolnak az izraeli közvéleménnyel, akkor a baloldalon várhatnak valamelyes megértést. A Ha'arec egyik kommentátora nemrég például azt írta: igenis van különbség egy ártatlan Tel Aviv-i járókelő és egy szélsőséges telepes ellen elkövetett merénylet között. Netanjahu kormányfő viszont úgy fogalmazott, hogy a zsidó vérköntása nem maradhat büntetlenül, függetlenül attól, hogy ki volt az áldozat.

A valódi és vélt agresszorokkal szemben a telepesek nem haboznak fölvenni a kesztyűt: a visszaütés, viszontrombolás, törés-zúzás már nem is szerepel a hírek között, legalábbis Hebronban nem,

Egy lépés előre, egy lépés hátra

(Részletek a Jerusalem Report interjúból Jichak Lévi izraeli oktatási miniszterrel, a Nemzeti Vallásos Párt vezetőjével)

– **Az Ön javaslata az új „társadalmi szerződésre” vallásosak és szekulárisok között első hallásra nagyon vonzóan tűnik. De valóban több ez, mint egyszerű önreklámozás?**

– Ez nem reklám. Én komolyan előbbre szeretném lendíteni az ügyet. A vallásos közönség ma már elég erős ahhoz, hogy ne féljen egy ilyen társadalmi szerződéstől. Azt hiszem múltbeli képzettségünk, hogy ezekről az ügyekről nyíltan beszéljünk, valójában a gyenge-

ség érzéséből származott. Ha tíz évvel ezelőtt jelenik meg a Ha'arec-ben az a mondatom, hogy „tőlem a szekulárisok ehetnek disznóhúst”, még aznap kihajítottak volna a Nemzeti Vallásos Pártból.

– **Hogyan fogadták a kezdeményezést a pártjában?**

– Kitűnően, sok megértéssel. Természetesen nem mindenki ért egyet mindennel, amit mondok. De mindenki elégedett, hogy a párbeszéd számára nyitottam egy új lehetőséget.

– **A szíve mélyén ön tiszteli a szekuláris kultúrát, vagy megvetéssel néz rá?**

– Rendszeres kapcsolatban vagyok szekuláris felfogású emberekkel erkölcsi, nevelési és munkaügyi kérdésekben. A minisztériumban kitűnő a kapcsolat a szekuláris felfogású nevelőkkel.

– **Kérdésünk a szekuláris kultúrára vonatkozott.**

– Van ilyen is, olyan is. Van olyan dolgok, amelyek nagy értéket képviselnek és vannak olyanok, amelyek nagyon rosszak.

– **Például?**

– Nincs példa. Gondolom a szekulárisok is azt mondják a vallásos kultúrára, hogy vannak benne jó dolgok, meg rossz dolgok is.

ahol a legsűrűbbek az összecsapások. A város legutóbb akkor került a lapok címlapjára, amikor egy palesztin merénylet ágyában leszúrta **Sloimo Ra'anán** rabbit. Válaszul a felbőszült zsidó radikálisok a város piacán törtek-zúztak tehetetlen dühükben. Az izraeli rendőrség ebben az évben eddig 143 vizsgálatot indított a hebroni zsidók ellen. Az állandó életveszélyben élő hebroniak ezt az izraeli hatóságok ellenséges magatartásaként értékelik, és keserű frusztrációval emlegetik, miközben a baloldal azzal vádolja a hatóságokat, hogy nagyon is keveset tesznek a telepések megfékezésére.

Jobb- és baloldal felfogása roppant távol áll egymástól: a telepések és az arabok gyakorlatilag hadiállapotban állnak egymással, miközben a baloldal a békés polgári társadalomhoz illő magatartást kér számon az izraeli hatóságokon. Az eltérést jól szemlélteti a kerítés ügye: a telepések ellen egyre gyakrabban ismétlődő merényletek után a hadsereg célszerűen látná a területek zsidó telepeit kerítéssel körülvenni. A telepések ez ellen tiltakoztak, mivel ez defenzív stratégia, megfosztaná őket a terjeszkedés lehetőségétől, ami pedig éppen mozgalmuk életető eleme. A gyilkosságokra a telepések mindig újabb területek elfoglalásával válaszolnak, eképp érzékeltetve az arab oldallal, hogy gyilkosságaik éppen a szándékaikkal ellenkező eredményre vezetnek.

A folyamatos hadiállapotban élő hebroniak és a többi radikális telepés a maguk nézőpontjából árulásnak tartják, hogy amire ők – hitük szerint a Messiás eljövételét előkészítve – a szó szoros értelmében az életüket teszik föl, azt az izraeli

kormány egy tollvonással átadhatja az ellenségnek. Frusztrációjukat még csak növeli, hogy míg az előző, baloldali kormány idején remélhették a dolgok jobbra fordulását a választásoktól, erre most már nincs többé esély: a területek tizenhárom újabb százalékát épp az a jobboldali kormány készül visszaadni, amelyben az ő pártjuk, a Nemzeti Vallásos Párt is helyet foglal. Az izraeli belbiztonsági szolgálat ezért igen komolyan veszi azt a lehetőséget, hogy a szélsőségesek köréből egy újabb **Jigal Amir**hoz hasonló merénylet támadhat, aki a kormány „árulásáért” (értsd: a területek visszaadásáért) akarna elégtételt venni. A baloldali *Jerusalem Report* öles címlap-sztoriban jellemezte ennek lehetőségét, de a tőle jobbra álló *Jerusalem Post* is több (visszafogottabb hangnemű) írást szentelt egyebek közt a hebroni zsidóknak.

Mivel a Nyugati part és Gáza területén élők száma ma már több tízezerre rúg, mozgalmuk is rétegződött: mérsékelték és radikálisok vitáznak a követendő stratégiáról. (Az izraeli baloldal szemében persze az összes telepés egykutyá.) **Aharon Domb**, a mozgalom vezetője, aki tízegegy-néhány éve maga is lelkesen rohant hegytetőről hegytetőre új és új telepéket alapítani, és saját elmondása szerint nem okoztak neki álmatlan éjszakákat a radikálisok által elkövetett arabelenes bombamerényletek, ma már, megfontolt politikusként, érzi a veszélyeket. Ha messianisztikus dühében egy csoport könnyedén túlteszi magát a törvényeken, akkor nincsenek többé határok. Erre a veszélyre **Baruch Goldstein** Makhpéla-barlangbeli mészárlása, majd a Rabin-gyilkosság döbbsentett rá sokakat. Mindkét, eddig el-

képzelhetetlennek vélt cselekedet elkövetője a vallásos cionisták köréből került ki. A közösséget sokkolták a gyilkosságok, de az átfogó lelkiismeret-vizsgálat elmaradt – nem utolsósorban a baloldal rájuk zúduló szitok-átok özöne miatt. Utóbbiak az egész közösséget egyetemlegesen tették felelőssé az eddig példátlan cselekedetért, azért, hogy egy zsidó megölt egy másik zsidót. A humanisták táborából való kirekesztés persze bőszen ellenreakciókat váltott ki: az önkritikával nem rendelkező radikálisok körében megszületett az összeesküvés-elmélet: eszerint Rabin gyilkosa, Jigal Amir valójában csak báb volt a titkosszolgálatot kézben tartó **Simon Peresz**, Rabin vetélytársa kezében, aki ilyen közmönfontan szabadult meg riválisától. A képtelenséget a telepések lapja, a *Nekuda* megfontolandó véleményként közölte, és a jobboldali tábor egy részében ez ma már közkeletű álláspont.

Megszóltak azonban másféle hangok is. Mivel a vallásos cionizmus nagy súlyú politikai mozgalom, vezetői és képviselői kapcsolatot tartanak a többi politikai erővel, és ez mérsékelt magatartásra ösztönzi őket. Aharon Domb ma már elítéli a radikális telepés rabbi, **Eljakim Levanon** szavait, aki azzal fenyegetőzött, hogy „ha Netanjahu kivonul a területekről, akkor még erőteljesebben fognak válszolni, mint a Rabin-kormány idején.” A homályos fenyegetőzést akár a Rabin-gyilkosságra tett utalásként is lehet értelmezni, és akadhat a közösségben olyan, aki ezt pontosan ilyen cselekedetre való felhívásként értékeli. „Bíráloinknak itt igazuk van” – szögezte le Domb. Őnéla is tovább ment **Uri Elicur**, egykor szintén

– **De ők nem félnének példákat mondani.**

– Nem hiszem, hogy bele kéne mennünk a részletekbe. Ez most a bekülés ideje, nem a különbségek hangsúlyozása.

– **Beszéljünk a Neeman-bizottságról*, amely megpróbálja áthidalni a diaszpóra-zsidókkal szemben támadt szakadékot. Elfogadja Ön a bizottság javaslatát?**

– Igen. Neeman döntése nagyon fontos volt. Eszerint a betérés Izraelben az ortodox törvény szerint történik. Ilyen alapon lehetséges az együttműködés.

– **De ebben az is szerepel, hogy konzervatív és reform rabbik is eskethetnek Izraelben, ha jelen van két tanú az ortodoxiától.**

– Akkor ezek a házasságok a halacha szerint köttetnek. Az ortodox törvény szerint a tanúk fontosabbak, mint a rabbi.

– **Ezek szerint ön elfogadja, hogy konzervatív és reform rabbik is eskessenek Izraelben?**

– Nem. Attól tartok ugyanis, hogy ők nem fogadnák el a rabbinátus tanuit. Mindenféle nézeteltérések támadhatnak az esküvő során, és ezt nem akarom.

– **Hogyan értékeli a konzervatív és a reform mozgalom tevékenységét Izraelben?**

– Azt hiszem, igen nehezen tudnak Izraelben megkapaszkodni, és ez érthető.

– **Miért érthető?**

– Mert itt nincs rájuk szükség.

– **Nem lehetnek olyan szekuláris emberek, akik szellemi iránymutatásért hozzájuk fordulnak?**

– Az ilyen emberek hozzánk jönnek. Ők maguk dönthetik el, mennyit vállalnak fel a vallásból. A szekulárisok elmehetnek zsinagógába, Tóra-oktatásra, és innen esetleg eljutnak oda, hogy megtartják a szombatot. Ehhez nincs szükségük konzervatív meg reformzsidókra. Ha a vallást keresik, elmennek a forráshoz.

* Jakov Neeman izraeli pénzügyminiszter vezetésével felállt bizottság, amely a betéréssel kapcsolatos ellentéteket próbálja áthidalni egyfelől az izraeli ortodoxia másfelől az amerikai konzervatív illetve reformzsidóság között.

radikális telepes, aki elvállalta Netanjahu kormányfő kabinetfőnökségének irányítását. Telepes társai, amint hírt vették kinevezésének, rölapokat gyártottak, melyben új **Flavius Josephusként** mutatták be őt. (A *Zsidó háború* szerzője a rómaiak ellen vívott függetlenségi harc tetőfokán, az ügy reménytelenségét látva, áttért az ellenséghez.) A *Gus Emunim* ultraradikális szervezet alapítójaként jegyzett Elicur mára pragmatikussá lett. Elvei fenntartása mellett úgy véli, a merov szembenállás nem vezet eredményre: jelen kell lenni az egyezkedésen, és a károk minimalizálására kell törekedni. „Az ilyen pragmatizmussal egyetlen új telepset sem építettünk volna föl” – habo-rognak a telepesek héjai. Elicur azonban 1982-ben, a Sinaifélszigeti kivonulásnál már keserű tapasztalatokat szerzett arról, hogy alkalomadtán milyen keveset ér a radikalizmus: a félszigeten fölépített Jamit település lakói nem voltak hajlandók elhagyni házaikat és a végsőkig kitartot-tak, de az izraeli hadsereg katonái evaku-álták őket. Elicur ebből azt a következte-tést vonta le, hogy nem érdemes a társa-dalom nagyobb hányadával szemben el-szigetelődni, mert magukra hagyva alu-maradnak a többségi választásokon ala-puló parlamenti demokráciában.

Miközben a vallásos cionisták körében továbbra is virágzik a radikalizmus (amint azt egyebek közt a Szentély azon-nali újjáépítését szorgalmazó mozgalom nagysikerű újraválasztása is bizonyí-totta), a másik oldalon olyanok is van-nak, akik keresik a párbeszédet a társa-dalom többi részével. Ezek közül legis-mertebb a *Meimad*, a politikailag mér-séklet vallásos cionista mozgalom, amely azonban elsősorban intellektuális téren jelentős. A *Meimad*-nak eddig cse-kély befolyása volt, nem is tartozott a val-lásos cionisták politikai táborához, a kö-vetkező választáson önálló pártként akar indulni. De a szekértáboron belül is meg-jelentek a szélesebb társadalommal való párbeszéd hívei. A *Jesodot* (alapok) mozgalom a vallásos cionista iskolák ok-tatói számára kínál „demokratikus tré-nínget”, melynek során a halacha és a demokratikus értékek összeférhetőségé-ről vitatkoznak.

Jichak Lévi kulturális miniszter, a Nemzeti Vallásos Párt vezetője legutóbb „társadalmi szerződés” tervezetével kel-tett feltűnést. Javaslatát, amelyet a szeku-láris baloldal meglepve fogadott, valláso-sok és szekulárisok együttélésének közö-sen elfogadandó alapelveit tartalmazta. Noha az alapelvek meglehetősen szigo-rúak, a jelenlegi status quót tekintik kiin-

dulópontnak (ortodox monopólium a há-zasság, válás és betérés terén), amiért a baloldal aligha fogadja majd el, a javas-lat újdonsága a (legalábbis elviekben hangoztatott) kompromisszum-készség-ben, a szekulárisok felé tett gesztusban rejlik. Bírák szerint viszont Lévi a Mei-mad ötletét „lopta el”, ugyanis a mérsé-kelt vallásos cionista mozgalom ez év elején kiadott egyik dokumentumában szerepel a „társadalmi szerződés” kifeje-zés. Ez, Lévi tervezetéhez hasonlóan, vallásosak és szekulárisok együttélésé-nek megvitatandó alapelveit tartalmazta. Ebben a tervezetben, melyet a Munka-párt radikális baloldali kulcsfigurájával, **Joszi Beilinnel** vitattak meg, jóval több engedmény szerepel, mint Jichak Lévi javaslatában. A Meimad gyakorlatilag le-galizálná a polgári házasságot, enged-élyezné a szombati kulturális tevékeny-séget és szórakozást, és erősen vissza-nyesné a vallásos bürokráciát.

*

A vallásos cionizmus azáltal, hogy ide-ológiját nap mint nap a politika próbakö-vén méreget meg, erősen elkülönül a töb-bi izraeli politikai mozgalmától. A szeku-láris pártok egyértelműen a politikai de-mokrácia mellett kötelezték el magukat. Az Izraelben nagy politikai befolyással rendelkező *harédi* (ultraortodox) közö-ségek a zsidó hagyományt, a Tórát állítják életük középpontjába, Izrael állama és annak demokratikus intézményei szá-mukra csak pragmatikus célok szempont-jából fontosak. Közösségeik politikai be-rendezkedése a teokráciához közelít, rab-bijaik szava számukra előbbrevaló bár-mely politikusénál. Állam és Tóra együtt, elvi-ideológiai szinten csak a vallásos cio-nisták számára fontos. Az Izraelben évek óta folyó kultúrharc lényege éppen e ket-tő szembenállása: egyfelől állam és de-mokrácia másfelől a vallásos felfogás és életvitel ütközése okoz konfliktusokat. Így a vallásos cionizmus éppen a politi-kai-ideológia csaták keresztútjében él.

Továbbá: sem a szekuláris pártok szá-mára fontos politikai demokráciát, sem a harédek Tóráját, hagyományhű élet-módját nem veszélyeztetik az aktuálpoli-tikai fejlemények. A vallásos cionisták ál-tal megálmódott nagyobb Izrael viszont, amely az 1967-es győztes háború után került elérhető közelségbe, az oslói meg-állapodások nyomán halálos veszélybe került. A fentiek következtében a vallá-sos cionisták olyan politikai és ideológiai presszió alatt élnek, amely folyamatosan vagy a kompromisszum-készség vagy a radikális szélsőség felé hajtja őket.

Gadó János

Tizenkettedik alkalommal rendezték meg októberben Magyarországon a Nemzet-közi Mozgásszínház Találko-zót. Az idén, Izrael állam me-galakulásának 50. évfordulója tiszteleté-re, a főtéma a zsidó színház volt. Évek óta valamilyen tematikus rend köré szer-veződik ez a fesztivál, ilyen értelemben nem jelent kivételt az idei választás. De a gesztuson túl, úgy érzem, ezúttal vala-mi másról van szó; olyasmiről, ami a színházművészet számára létfontosságú tény: hagyomány és modernség ötvöze-tének variációiról. A zsidó színház eb-ben az értelemben hálás „vizsgálati anyag”, hiszen Izraelben a csupán ötven éves államiség, s benne a művészetpoli-tika egyszerre vállalta föl a tradicionális tartalmakat és a megújulás lehetőségeit. A galút zsidó színházai pedig szinte kivé-tel nélkül az avantgard művészet útját járják, de úgy, hogy tudatos értékörző attitűdöt mutatnak.

Az idei találkozón hét produkció lé-pett föl, és mindegyik másképpen értel-mezte a mozgásra épülő színház illetve a zsidó színház mibenlétét. Viszonylag kevés igazi mozgásszínházi produkciót láthattunk, viszont erősödni látszott a zenés-énekes színház illetve a videóra épülő, az új médiát a színházba szerve-sen illesztő kísérletek vonala.

Lengyelországból **Lothe-Lachmann Videószínháza** jött, ők egy **Hanna Krall**-szövegre épülő, metairódmalmi és metaszházi előadást hoztak. A sze-replők: öt monitor, egy videóprojektor, négy élőben működő kamera és két színész. A felvételeken rövid ideig Han-na Krall és a történet valódi főszereplő-je, Isolda R. is megjelenik. A gépek és színészek folyamatos kommunikációja rendkívüli feszültségű, bonyolult kép-es jelenetrendszer hozott létre, a mo-nitorok képe néha időben elcsúsztatva követte egymást, máskor költői képek-vel vagy absztrakt motívumokkal húzta alá a narrációt. A néző figyelme állan-dóan változásoknak volt kitéve, hol itt, hol ott láthatta a szöveget egy az egy-ben illusztráló képanyagot. A közlés szaggatottsága, a megvalósításról szóló hosszú viták és az elsődleges élménya-nyag megrendítő hatása keveredett a műben, jelen és múlt tendenciái össze-gabalyodtak, és egészen finom kontúrt rajzoltak a téma köré. A darab egy len-gyel zsidó asszony életútját elevenítet-te föl, Isolda R.-ét, aki 1944-ben Varsó-ban levette a sárga csillagot és „beállt” lengyelnek. Férjét ennek ellenére Maut-hausenbe vitték, az asszonyt Ausch-

MOZGÁSSZÍNHÁZAK NEMZETKÖZI TALÁLKOZÓJA

A zsidó színház fénykörében

witzba. Mindketten túléltek a holocaustot, de az asszony önazonosságában helyreállíthatatlan repedés keletkezett. Erről a repedésről kezdett Hanna Krall könyvet írni, és a könyv kudarcát, a valós történet művészi kifejezhetetlenségét írja meg a darabban.

A jeruzsálemi **Theatre Company** előadása a hangra, a zenére építkezett. Művészetük valahol a komolyzene, a zsidó folklór, az absztrakt színház és a hangköltészet köztes mezsgyéjére helyezhető. Ősi ladino dallamok, imák, magyar népdalrészletek, az Énekek Éneke, a

zikai nyomorúságot vitte színpadra, ami az öregkor legtermészetesebb velejárója. A Nagymama egy teljes órán át botladozik, csúszkál, elesik a színpadon, kiönti a tejet és remegő kezével összetör mindent maga körül, miközben egy kislány merev mozdulatlanágban, monoton hangon sorolja életének fordulópontjait. Majd holta után visszajön ez a letagadhatatlanul közép-európai (leginkább a pesti Dohány utcából való) Nagymama, és kaddist mond saját lelkéért, néha egy-egy zsidó viccel megszakítva azt. Halászné előadása igazi színház

Ros Hasanára szóló ima Törökországban született változata és egy középkori németországi askenázi dal koherens egységet formál a hangszínház előadásában. A Theatre Company Jerusalemben 14 éve dolgozik az ősi zsidó szövegek és a folklórban ma is élő dallamok ötvöztetésén.

Halász Péter és társulata egy régebbi nagysikerű New York-i bemutatóval szerepelt: *A sisakkészítő gyönyörű felesége* az első Halász-produkció volt, melyben 1990-ben a Petőfi Csarnokban a hazai közönség több mint két évtized után ismét találkozhatott a legendás itthoni **Kassák Stúdió**, később a világhírű New York-i **Squat Színház** csapatával. Halász az akkori előadáson keveset változtatott. A főszereplő Nagymama, Halász Péter alakításában, maga az öregség legmélyebb bugyrából táplálkozott, azt a fi-

Theatre Clipa: Körözés alatt

volt, a szó legszorosabb értelmében. Nem mozgásszínház és nem zsidó színház, hanem elementáris létélmény.

A magyar **Regős Pál** egy baleset miatt nem tarthatta meg tervezett előadását, helyette **Rásonyi Leila** hegedűestje szerepelt a programban, ebben **Láng György** *Concerto Hebraico* című művét adta elő. A *Concerto Hebraico* a zene nyelvén szólaltatja meg a deportálás szörnyű élményét, és zsidó egyházi és világi dalokat szövegezte a kortárs zenébe. Két nappal később pedig a berlini **Ahava Raba** nevű klezmerzenekar koncertjét hallgathattuk. Náluk a klezmer csak a zenei alapot jelentette, valójában egy improvizáció-sorozatot adtak elő, és a zenekar tagjai egyszerre

voltak zenészek és hangszerek, hihetetlen tónusokat csiholtak elő a torkukból. Dekadens zenéjük erős dramaturgiai váltásokra, a hangszerek és a hangok sokszólamú dialógusára épült, minduntalan megtörte a klezmer hagyományait, de be is építette azokat a modern zenébe.

A találkozó két legérdekesebb produkciója a tel-avivi **Theatre Clipa**, illetve a német **Hackesches Hof Theater** estje volt. Az utóbbi egy hagyományos jiddis dalszínház kamara-változatát mutatta be, egy házaspár dalokba foglalt életútját. Két színész és két zenész játszotta a századfordulót idéző szaggatott történetet: **Jalda Rebling** és **Mark Aizikovich**. Egy kopott falóca társaságában játszották-énekelték-táncolták el egész életüket. Az előadás minden eleme a hagyományokból táplálkozott, még a színészek játéka is a századfordulós humort, túlgesztikulálást hordoz, semmilyen mai elem nem jelenik meg bennük, mégis hallatlanul életképesnek tűnik a forma. Ez a játék bizonyítja azt, milyen téves út a színház számára a kényszeres aktualizálási vágy, a modern elemek ráterhelése minden formára és tartalomra.

A Theatre Clipa szűk egyórás előadása ezzel ellentétben, gyökeresen új kifejezési lehetőségeket mutatott fel. Briliáns ötletekkel, kép és mozgás tökéletes összhangjával döbbenetesen erős pillanatokat hoztak létre. Kevés eszközt használtak, de azok mindig több irányú utalások voltak, elsősorban a film, a járművek, a diszkók, az aluljárók fény- és mozgásélményét idézték. Nagyvárosi életünk stresszes, kapkodó, neurotikus karakterét abszurd figurákkal és helyzetekkel, fekete humorral tálalta elénk a Theatre Clipa. Három szereplője – két férfi és egy nő – a mozgás minden trükkjének birtokában volt, fantasztikus térhatásokat kreáltak saját testükből. Az előadás ide-oda cikázott a félelmetes, a nyomasztó, az álomszerűen idilli és a zaklató jelenetek között.

A **Szkéné Színpad** látogatottsága azonban messze alulmúlta a találkozó kimagasló minőségeit. Majdnem minden este ugyanazok az arcok tűntek föl a Műegyetem rakpartja körül, és a húsz-harminc állandó érdeklődő mellett alig láttam a szakmát szélesebb értelemben művelőket. Lehetséges, hogy ez a jól megrendezett, immár meglehetősen bejáratott és remek előadásokat felvonultató nemzetközi fesztivál csak a zsidó kultúra elkötelezettjeit érdekli?

Götz Eszter

NOVÁK ATTILA

Színeváltozások

(Portrévázlat Szilágyi Ernőről)

Sok olyan ember élt közöttünk, akinek életművét főként az emlékezet őrzi. Ez az emlékezet most egy olyan ember alakját tárja elénk, akiben egyedül és megismételhetetlen módon voltak jelen a század nagy és összeegyeztethetetlennek tűnő paradoxonjai, a tragédiák árnyékában elmélyülten gondolkodott, ugyanakkor aktívan „politizált”, azonosulása a zsidóság sorsával pedig nem-hogy beszűkítette volna szellemi horizontját, hanem inkább kitágította azt.

Szilágyi Ernő 1898-ban született Kaposváron.¹ Fiatalkoráról nem sokat tudunk, tanítványai, barátai úgy emlékeznek, hogy – legalábbis egy időben – a zürichi egyetemet is látogatta. Nem sok művet írt, nyomtatásban – tudomásom szerint – csak két írása jelent meg.

Kolozsváron publikálta – a második világháború alatt – a *Wassermann zsidó önvallomása* című könyvét, s mellette ott találjuk a kor divatos írójának, *A fürthi Messiás* című művének fordítását.² Szilágyi a csodálat és egyben a csak igazán nagyokat megillető kritika hangján ír e mára kissé már megkopott hímevű, de abban az időben igen népszerű német prózairól, **Jacob Wassermannról**. Kommentál egy régi műfaj szabályai alapján, és interpretál, miközben azt érezzük, hogy a saját verzióját adja elő.

Wassermann századfordulón élt zsidókkal foglalkozik, olyan emberekkel, akik sikeresek, s töretlen pályájukat csak zsidóságuk zavarja meg.³ Tehát: „...Zsidó ember a bőrükön, színpadon,

redakcióban, műhelyben és gyárban. Otthon és utcán. Aranykorak a gyermeke, ki úgy véli, Isten ölen hever: az élet szép, könnyű pénzkeresés, tüzes boldogulás és dús fogyasztás, harmonikus körforgását mi is zavarhatná nagyon! Egy szó! Három és fél évezredes fogalom. Nyomában pedig a végzetes, láthatatlan kérdőjel...” – írja a bevezetőben Szilágyi.⁴

A XVIII. század lángeszéből a XIX. században tehetség lett – írja Wassermann **Heinéről**, s állítja Wassermannról Szilágyi. S a génusz emberség nélkül csak talentum. A német-zsidó szimbiózis hirdetője egyedül csak a kiválasztottság kérdésénél őszinte – mondja Szilágyi –, és biblikus vagy pontosabban „prófétai” egyben, hiszen kérdése így hangzik: mire választott a zsidóság? S ennél a pontnál Wassermann kételyeit az akkor még cionista Szilágyi is osztja. Wassermann világosan látta az akkori zsidó asszimiláció problémáit, az egyrészt hihetetlen karriertörténeteket, a sikereket, de érzekelte azt is, hogy milyen problémákat rejtget magában az, ha a zsidóság pótol egy hiányzó társadalmi réteget: a polgárságot. Azt is látta, hogy a zsidók

VÖRÖSS LÁSZLÓ

Emlékkép Szilágyi Ernőről

1.

Nehéz tárgyilagosan szólni róla, ki maga volt az intellektuális csúcspontok elérő és meghaladó teljes öntörvényűség. Kései tanítványai többször is megemlékeztek valahogy erről és hasonlóan szédítő sorsfordulásairól. **Ungváry Rudolf** *Nem zsidónak lenni* című önvallomásos esszéjét „**Szilágyi Ernő** emlékének ajánlja, aki Auschwitzot túlélte (mert cserélték néhányadmagával teherautókra)”,¹ **Somogyi Győző** első tanítómesterének nevezi, aki „**Hamvas Bélához** mérhető filozófiai művét halála előtt megsemmisítette, így emlékét csak tanítványai őrzik. Ez a meggyőződéses cionista mélységesen szerette a német kultúrát (elsősorban Wagnert), a magyarságot és a kereszténységet. Így

mondta: »a mi Urunk Jézus Krisztus« – és négy másik keresztény tanítványával együtt először a Bibliához, aztán a templomba, végül a katolikus teológiára irányított.”² Alakját Somogyi grafikája és eleven emlékezésekkel teli naplójegyzetei is kitűnően őrzik.³

Személye föl-föltűnik a hazai és külföldi holocaustirodalomban, így **Randolph L. Braham** alapvető művében⁴, a **Schmidt Mária** közzétette *Komoly Ottó naplójában*⁵, **Freudiger Fülöp** írásában⁶, a **Zsolt Béla** szerkesztette *Fehér könyvben*⁷, **Gárdos Miklós** *A bélyeges sereg* című kötetében⁸. Ezekből kiolvasható, hogy aktívan részt vett az 1943-tól végbemenő zsidó életmentő akciók szervezésében. A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének elnökeként, majd a Hasomér Hacair csoport-

ban működő Vaada ellenálló csoport egyik vezetőjeként dolgozik. Így részese sok nagyon nehéz és őt egész életére megrendítő életmentő akciónak. Bergen Belsenbe, onnan kiváltva Svájcba került munkatáborba. Hős volt és áldozat, óvó-mentő és kiszolgáltatott.

2.

Amikor az Orvossegédképző Iskola, az OSI, főkönyvelőjeként 1955 végén megismertem, erről az előéletéről mit sem tudva, pusztán külseje és megnyilatkozásai alapján is kitűnt, hogy az iskola minden bizonnyal legjelentékenyebb alkalmazottja, kihez a legtöbb diák vonzódott, tanácsaival is élt, és kit a nagyjából külső óraadó tanárokból összeálló tanári kar (fiatal oktatóként oda tartoztam magam is) elismert, vagy

kiválasztottsága és a megbélyegzettség egyaránt sorsszerű.

Szilágyi tudja, s Wassermann is sejti, de megáll és – több okból kifolyólag – nem gondolja végig a problémát és nem megy végig azon az úton, amelyen pedig végig kellett volna mennie.⁵ A ki nem mondott megoldás: a zsidóság népi öntudatra ébredése.

Szilágyi Ernő szerint a zsidó európai nép, és zsidónak Európába csak a zsidóságon keresztül lehet bejutni: „...De egészen európai is: az Altneuschul is Prágában. A weimari régi zsidó temető is. A kabbala miszticizmusa és Raschi Kommentárja is. Zsidó és európai. Mert a zsidó nép lelkéből is európai táj, folyó, föld, város, ember, környezet, élmény és történet mélyéből erednek zsidók és ezért európaiak. Együtt, egyszerre. Egyiket meg nem előzheti a másik, egyik a másik nélkül nem lehet...”⁶ Majd így folytatja: „...Az út Európába: a népen keresztül vezet. Egy lépés csupán, rövid, könnyű, természetes. Magától adódó. Hogy Wassermann nem tette meg, nem vette észre, hogy a népség út a szabadba, hogy zsákutcának hitte, ez az ő tragédiája. És szellemi kor – és bajtársaié is. Egy-

ben könyvének, életútjának: a »Mein Weg als Deutscher und Jude«-nak elretentő tanulsága” – zárta írását Szilágyi.⁷ Ezzel egy olyan írói és emberi magatartást bírál, amely a szó minden értelmében túl kényelmes ahhoz, hogy következtetéseiből levonja a tanulságot, és hogy cselekedjen.

Egy másik, 1943-ban keletkezett írásában Szilágyi Ernő arra keresett választ, hogy teremtett-e a cionizmus új

dó életben is?...⁹ – teszi fel a kérdést. „...A probléma nem új, nem most és nem itt merült fel első ízben. Születése óta kettős volt az arculata a cionista gondolatnak. Politikai munka és gyakorlat szürkése mögül időnként, épp válságos órákon, tüzes fénnyel ragyog felénk a messiási látomás...” – írja.¹⁰ De a messiási látomás kiöltője nem istenség, hanem az ember: „...Az ember maga az, aki megváltja magát. És ön-

*A tragédiák árnyékában
elmélyülten gondolkodott,
ugyanakkor aktívan „politizált”,
azonosulása a zsidóság sorsával
pedig nemhogy beszűkítette
volna szellemi horizontját, hanem
inkább kitágította azt.*

szellemiséget és új embert.⁸ „...Nem csupán a gondolatokban, ideálok megkonstruálásában. Nemcsak a cionista irodalom föliánsainak lapjain, és nem is egyedül a cionista államférfiak megnyilatkozásain keresztül. Hanem a zsi-

magán keresztül Istenét is...” – szögezi le nietzschei-buberi felhangokkal Szilágyi.¹¹ A cionizmus problémáját Szilágyi sokkal tágabb keretbe helyezi, mint szokták. Nemcsak politikai mozgalomként ír róla, hanem egy olyan, teljes embert kívánó feladatról, amelynek csak a következménye politikai.

Szilágyi élesen elvetette a nacionalizmust, amelyet nem tartott azonosíthatónak a zsidó közösségi gondolattal. Az emberebb ember tiszta, szabad élet utáni vágyakozása ír „új Bibliát”. „A gyakorlat pedig a megvalósítás: az Ország építése csupán a fog-

úgy, hogy őt kedvelte, társaságát keresve hozzá járt, vagy úgy, hogy ellenérzései miatt kerülni igyekezett.

Nem akármilyen jelenség volt akkorajt, az ötvenes éveinek második felében. Arcvonásait, fejformáját, testtartását (ha eltekintünk Somogyi Győző karakterisztikus, a galíciai kisváros központi figurájának ábrázolásától, melynek mintája bevallottan ő) leginkább Leonard Bernstein és Spencer Tracy hasonló korú küljegeivel lehetne leírni. Minden plasztikus, erősen megmutatózó nála: a magas, számos vízszintes ráncból barázdált homlok, az azt övező, meghatározó mives koponya, az egyszerre derűsen cimos vagy éppen ellenkezőleg, indulattól fűtött, elborult tekintet, a meleg dióbarna szem, az erőteljes áll, orr, fül. Hajlott háta, kissé kacszázó, de erőteljes duzzadó járása, örökké nyitott ingnyaka, kimunkált, inkább kétkezi munkára valló keze, amely egyszerre volt robusztus és finom – akkor is figyelemfelhívó lett volna, ha meg sem szólal.

Ha viszont megszólalt, a kérdező, kétlő, vitázó mondatok sora jellemez-

te, amit a nem szokványos módon fogalmazott tényközlések érdekessége és belső finomsága árnyalt. Harsány életszeretét hangos nevetéssel vagy hirtelen indulatok kitörő elemi erejével mutatta meg. Affektivitása mindig felfokozott, de mégsem kóros, inkább a szférában is a teljességet átélő, forrongó lelkű. Unos-untalan szította kapadokányos cigarettáit, így valahogy mindig ködgomolyos füstfelhők között élt.

Akkoriban reá jellemző akciókkal hívta föl a figyelmet, amelyeknek egyszerre volt mélységes szimbolikus és igencsak konkrét jelentősége. Ilyen volt pl. az örökké éhes kollégista diákok ételnormán felüli, igazi jóllakata karácsony előtt, vagy közművelődési jellegű szabad előadások szervezése az üres estéikre. Előzővel kivíta a mindenkor felsőbbség haragját, hiszen mindig meg kellett csatáznia a paragrafusok betartatóival. Később, nem minden önirónia nélkül mondogatta is: élete legjobb cselekedete volt, hogy fél-fél sült csirkét tétetett szabályellenesen ünnepkor a diák tányérjába. Késő délutáni szabadelőadásokon meg hírveré-

se nyomán bekövetkezett a csoda: az orvosgéd (felcser) tanulók – kik között nem kevés az orvosgyógyászati felvétele hiába aspiráló – zsúfolásig töltöttek meg a termet az alkonyi órán még akkor is, ha az előadó mondjuk a nehezen fölfogható általános relativitáselmélet rejtelseibe szerette volna bevezetni hallgatóságát.

1956 tragédiába fordulója mélységesen érintette. Amikor a Nyugatra ment diákok nyomán az egyetem padjai megüresedtek, több akciót szervezett az OSI jó képességű diákjainak orvosgyógyászati felvételeért, mely többször eredménnyel is járt. Aggodalommal követte az 1956-os forradalomban részt vett és letartóztatott OSI-diákok sorsát.

Nyugdíjazása után sok diákkal (és némely oktatóval is) kapcsolata fennmaradt. Beszélgetéseink egyik színtere az 1950-es évek végi, 60-as évek eleji lemezhangzó zeneszalonnak valamelyike (Petrigalla Pál a Belvárosban, Grexa tanár úré a Keleti környékén, Nagy Lászlóé a Rózsadombon, megint másé, Andreas Hofer tiroli szabadsághős leszármazottjéé egy kertes villában a

ható világot teremti meg, amelyben általuk valóra válthatók” – írja.¹² Szilágyi felteszi a kérdést: lehet-e cionista szellemiségről beszélni? „Túljutott-e a cionista gondolat a gyakorlat és politika célkitűzéseinek határvonalán?”¹³ Erre később választ is ad.

A kelet-európai zsidóság pusztulásáról Szilágyi – aki sokat tudott erről – mint befejezett tényről ír, minthogy arról is, hogy ők hordozták a zsidó kultúrát. De riadt emberek menekülése nem jelent kultúrát.

„...Valamely ország, terület, nép »kulturális« élete leglényegében civilizáció csupán, nem *kultúra*...”¹⁴ Még a héber nyelv sem elég. Az energia, mely a zsidó nép mélyéből jött: a palesztinai munkásmozgalom. Alkotása: a kibbuc. S itt adja meg a választ Szilágyi. „...Chaluci generációk egymásutánja éli a kibbucban a Biblia megíratlan huszonötödik könyvét, teherpróbája pedig a kibbucnak: a szürke, vesződséges, hosszú napok végtelen sora...”¹⁵ Egy Jezréel-völgyi kibbuc bemutatásával példázza: százötven ember jön össze, s „...szavukból az örökkévalóság suttozása hallik ki. Nagy emberi történés. Világpillanat”.¹⁶ Gyökere a földben van. „Ez az

élet valóban szellemiség. Kultúra. Teljes! Az élet egészét, annak minden moccnását átfogó, követelő. Ahogyan kultúra volt a Biblia korszakainak zsidó élete: valóságba, földbe gyökeredző és sápadt homlokot csillagokig emelő. Egy vajdó világ gyakorlatának és gondolatának, tudásnak és ethosznak, kenyérért vesződő józan nappalnak és testtelen álmoknak, ünnepnek és hétköznapiaknak, az emberlét minden kicsiny és magasztosan egyszerű megnyilatkozásának teljességgel egybeforró, szépséges ötvözete...”¹⁷

Teremtett-e új zsidó szellemiséget a cionizmus? „Nem kell féltelnünk az új zsidó embert, hangját és hívását sem. Ha vénhedő zsidók nem hallják, meghallja majd a fiatal... S ha gáluti új sírok millióin kizöldül a fű, eljut az üzenet mindenhová, hogy jöjjenek ide fel, mind. Tónáchoz olvasni, Tónáchoz élni...” – írja a vészorkorszak árnyékában az író.¹⁸

Ha csak ezeket a sorokat ismeméni tőle, egy tehetséges esszéistát ismerünk volna meg, egy olyan embert, akinek eszméiből nem szükségszerűen következik bármilyen cselekedet. De Cvi – ahogyan a mozgalomban ismer-

ték – a „mindennapok világában” is aktívan részt vett.

1937 és 1940 között a Keren Kajemet Lejiszrael (Zsidó Nemzeti Alap) vezetője volt Budapesten.¹⁹ A Hasomer Hacair tagja is volt, ami a középkor iránti tiszteletét és konzervativizmusát ismerte legalábbis meglepőnek tűnik. Ugyanakkor ha arra gondolunk, hogy a sómérokor korai eszményképei **Freud**, **Buber** és **Wyneken** voltak, nem lepődünk meg. Ráadásul egy nem vallásos, szekuláris zsidó értelmiségi számára a második világháború előtti országban a Hasomer Hacair jelenítette meg a cionisták dinamizmusát.

1939-ben a Palesztina Hivatalban ő képviselte a pártot.²⁰ Társai sem kis emberek voltak: a klálcionista **Komoly Ottó** és a mizrachista **Salamon Mihály**, akik később a Magyar Cionista Szövetség elnökei lettek.

Magyarország hadbalépésével a cionizmus jelentősége is felértékelődött. A menekült zsidók megsegítésére 1943 januárjában létrejött Vaadat Ezra Ve-Hacala, azaz a mentőbizottság munkájában is szerepet vállalt. Szilágyi Komoly Ottó köréhez tartozott, és – meg nem erősített források szerint –

Húvösvölgyben). Avagy ülünk a Százéves vagy az Opera vendéglő sörözőjének fülespoharas csupasz és masszív faasztalmenedékei mellett, ritkán a Rippl-Rónai utcai magassíkszínen lévő szobájában. Ide télen jönni nem volt tanácsos: Emő bácsi soha be nem fűtött. Étele: az obligát margarin és vekni kenyér (rendszerint fűszer cseresznyepaprika társaságában) ott szorongott az ablakközben.

Az akkori idők tanítványai között **Eszlári Emil** bizonyult a legfontosabbnak, az ő albérleti szobájába többször gyűltünk össze a „szilágyiánus” karcos, heves, „lélekszomjas” találkozókra.

3.

Emő bácsi a vitaindító gondolatot általában mindennapi jelenségek köréből vette. Az elégetett filozófiai műve nyitó metaforája is emlékezetem szerint igen köznapi volt: a magé, a kalászé, a gabonáé, az ég és a föld szent házasságának jelképéé, és az ember keletkezésének,

elmúlásának, reménybeli vissza-visszajövetelének hordozójáé.

A köznapi élet ecsetelése, kritikája azután mindig előhívta belőle a „lehet-e megfogalmazni ezt máshogyan?” gondolat kísérleteit, és ezzel a köznapi lét fölé emelkedés útját a lelki vagy a szellemi szférába. Minden gondolatnak

*Figyelmeztetésül nem egyszer,
hanem szinte minden komolyabb
vitánál lelkünkre kötötte
Macaulay mondását:
„A másiknak is lehet igaza.
Igazunk lehet nékiünk is,
ellenfelünknek is egyszerre.”*

hamarosan pszichológiai, filozófiai, sőt vallási vetülete lett. Ki erre, ki arra lett fogékonyabb. A kései tanítványok írásából például a hit, a vallás alapkérdéseinek faggatása és vitatva befogadása tűnik elő. Saját fő kapcsolatidőmben az 50-es évek végén és a 60-as évek

elején a magatartás-tudományok, művészetek és a filozófia körbejárása, megidézése volt a szokásos.

Tanúja lehettünk bámulatos háttérműveltségének, amelyből akkoriban megtagadott vagy tiltott gyümölcsöket kínált. Szociológiában **Max Weberrel**, pszichológiában az analitikusokkal, mindenekelőtt **Freud**, **Ferenczi** tanításaival, **Szondi Lipót** módszereivel ismertetett bennünket. De legtöbbször mégis filozófiából kaptunk: **Szókratész**, **Platón**, **Zenon**, **Spinoza**, **Descartes**, **Hegel**, **Kant**, **Leibniz**, **Bergson**, **Kierkegaard**, **Nietzsche**, **Dilthey**, **Jaspers**, **Heidegger**, **Martin Buber** gondolkodásmódját igyekezett átadni magukkal az alapművekkel együtt, melyeket magánkönyvtárakban, antikváriumokban kutatót fel és ő (a 600 forintos nyugdíjából élő) a nála is szegényebb és könyvekben hiányosabb fiatalabbaknak gyakran ajándékol átadott.

Leginkább Nietzsche-szemináriumai maradtak meg az emlékezetünkben, de hozzám alighanem legközelebb Kierkegaard etikai életmódot sürgető, Dilthey értékre és világnézetre (Weltanschau-

a Magyar Cionista Szövetség elnökhelyettese lett.²¹

Visszaemlékezések szerint már ekkor egy kis ezoterikus tanítványi kör formálódott Szilágyi körül. Legalábbis erre enged következtetni az izraeli En Dor kibbucban élő **Hanna Nisman** visszaemlékezése.²² **Kantról és Nietzscheről** beszélt a sómér fiatalságnak. „...Visszanézve úgy látom: volt benne valami misztikus hajlam, sem ő nem állt két lábbal a földön, sem mi, az ő társaságában...” – emlékezett rá Nisman.

Szilágyi helyeselte a Kasztner-féle tárgyalásokat, s egyetértett velük abban, hogy a kiterjedt illegális tevékenység veszélyezteti a mentőmunkát.²³ Ezzel saját pártja többségével is szembekerült.

Szilágyi – Komollyal együtt – részt vett annak a hatszáz kivándorlóknak a kiválogatásában, akiket az a szerencse ért, hogy bekerülhettek a Kasztner-csoportba.²⁴ A válogatást nem véletlenül bízták rájuk, hiszen ők a Palesztina Hivatalban és a mentőbizottságban is részt vettek.²⁵ Komoly és Szilágyi később más prominens zsidók kiválogatásában is részt vett.

1944. június 20-án ő írta azt a német nyelvű levelet a szegedi zsidóság vezetőihez, melyet a gettósítás utolsó napján adott át az érintetteknek **Argermayer** SS-Hauptsturmführer. A levélben Szilágyi azt kérte, hogy – elsőbbséget adva a sokgyermekesek és a munkaszolgálatosok családjainak, valamint a prominens zsidók hozzátartozóinak – válasszanak

*A cionizmus problémáját
Szilágyi sokkal tágabb keretbe
helyezi, mint szokták.
Nemcsak politikai mozgalomként
ír róla, hanem egy olyan,
teljes embert kívánó feladatról,
amelynek csak a következménye
politikai.*

ki háromezer embert a gettó lakosai közül. A levélhez csatolták 160 „fontos” zsidó Budapesten összeállított névsorát.²⁶ A levelet a gettósítás utolsó napján adta át Argermayer SS-Hauptsturmführer. Az így kiválogatott emberek az ún. strasshofi csoport részét képezték.

Bizonyos források szerint Szilágyi is benne volt a bergen-belseni csoportban, s 1944 júniusában elhagyta az országot.²⁷

Azután valami történhetett, ami Szilágyi gondolkozását teljesen megváltoztatta. 1945-ben ugyanis nem Palesztinába ment, hanem visszatért Magyarországra.²⁸ Az 1945 utáni cionista mozgalmak-

ban nem találkozunk a nevével: Cíviből végleg Emő lett. Hogy döntését mi indokolta? Barátai szerint Szilágyinak az volt a véleménye, hogy a zsidóság Palesztinában szükség-szerűen szembekerül a „Ne ölj!” parancsolatával, ráadásul kivonul abból az Európából, ami természetes közege. S itt csak utalnék Szilágyi esszéjének egyik fő állítására, mely szerint a zsidóság európai nép.

A Rajk-per idején főkönyvelő volt az Egyesült Izzóban. „A nagygyűlésen, ahol **Rajk Lászlóra** a halálos ítélet kiszabását kellett volna követelni, felállt és bejelentette, hogy egy vallásos zsidó nem szavazza meg senkinek a halálos ítéletét. Két lábbal rúgták ki a munka-

ung) kihegyezett és Martin Buber dialogikus, Istent szólító vallási filozófiája állott közel. 1957 tájékán elsősorban a világnézet jelentősége és újraközelítése foglalkoztatta. Amint egy magyarázatában kifejtette: „...a hit – világnézet – nem csupán magatartásunkat szabja meg az egész külső valóság és ezen belül az emberi együttélés minden kérdésében, de egyben megismerésünknek és tudatalakításunknak egész életünkben mindvégig uralkodó alapélménye. A modern ember egész új ismeretelméletét ebből a fundamentális igazságból lenne a feladatunk levezetni. (Mily temékenyítő fejezete lenne ez egy filozófiai antropológiának!)”⁹ Mert: „...tudatalakításunknak végső és fellebbezhetetlen törvényhozója az ember érzéseinek világa.”¹⁰ De innen fakadnak veszélyek is: „Érzéseinknek e szupremáciájából bárki bizvást következtethetne egy erkölcsi relativitásra is: ha az érzés a mindenható, mely jogon követelhetek a másiktól etikus cselekedetet?”, jegyzi meg, hozzáfűzve: „Ez az (...) erkölcsi anarchia az egész mai egzisztencializmusnak a gyenge oldala...” A kiutat *értelmünk cselekvésalakító nor-*

mativitásától várta: „...ha értelmünk ott, ahol az érzésátalakítás volna a feladata, nem is lehet normatív; normatív lehet a valóságos *cselekvéseink* alakításánál. Attól – annyi más között –, hogy hitünknek a szolgálatában a másoknak a vesztét okozzuk (avagy a legnagyobb ember telenségtől: hogy ember embert *bármely* érzett igazság szolgálatában akár mire is felhasználjon, hogy halott esz-közként kezelje azt, ami cél: a másik embert!), ettől értelmünk, ha nagyon erős, visszatarthat bennünket.”¹¹

Figyelmeztetésül nem egyszer, hanem szinte minden komolyabb vitánál lelkünkre kötötte **Macaulay** mondását: „A másoknak is lehet igaza. Igazunk lehet nekünk is, ellenfelünknek is egyszerre.” (Ugyanezt tette mottónak egy töredékben maradt esszé élére.) A humanizmus lényege a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása, és Mózes III. könyvének parancsa: „Bosszúálló ne légy, és haragot ne tarts a te néped fiai ellen, hanem szeresd felebarátodat, mint magadat” (XIX:18), és még inkább ennek újtestamentumi kiterjesztése minden embertársunkra.

Vallotta: „Aki humanista, sosem támadhatja a másikat az *érzéseit*. Nem sértheti. A humanizmus alapvető követelése: hagyjuk a másikat a maga módján üdvözülni.”¹²

Talán ma is átsüt a gondolatokon a másik ember iránt érzett tisztelet és felelősség, aminek a nagyon nehéz idők (1957–1958) különös jelentőséget és hátteret adtak.

A társadalmi „atra cura” az értelem küzdőterein Emő bácsi szerint nem fegyverletételt, hanem szellemi kihívást jelent. Az értelem emberéhez, az értelmiségihez (ki nem föltétlenül értelmiségi foglalkozású, mint ahogy másfelől: nem minden értelmiségi foglalkozású lesz értelmiségi valójában) mindenkor hozzátartozik a valóság kritikai szemlélete. Ha ebben helyet kap önmaga korlátainak ismerete, amely önkritikára késztet, és ha hűjával van a *hübrisznek*, a bukott angyalok és önhatáraitak nem ismerők döllyének és az azt követő torzulásnak, akkor a szellemi elit, az értelmiségi a nagybetűs Lét részévé is lehet. Erről szólva mondja: „...az elit – tudni kell! – sosem volt jó *alattvaló*. Ma sem

helyéről” – írta a vele egy időben szoros kapcsolatban álló **Ungváry Rudolf**.²⁹ Ha a történet nem is igaz, mindenképpen jellemző az őt körülvevő légkörre, azaz a közte és tanítványai között létrejött lelki és szellemi aurára az, hogy ezt elhitték róla.

Egy főiskola könyvelőjeként 1958-ban ment nyugdíjba.³⁰ Ekkor hatvanéves volt, és állandó látogatója a **Nagy Lászlónál** működő kulturális esteknek, illetve a **Petrigalla Pálnál** zajló nagy zenehallgatásoknak. Barátai konzervatív beállítottságúnak ismerték meg, olyanak, aki hisz a társadalmi hierarchia megtartó erejében. Megőrizte a sorssal szembeni provokatív attitűdjét, már tisztázódtak a kivándorlási feltételek, megvolt a repülőjegye, amikor úgy döntött, hogy mégsem hagyja el az országot.

Szilágyi Ernő ismét tanítványokat vonzott magához, többnyire olyanokat, akik a korai Kádár-rendszer szellemi sívtagában fedezték fel „szellemi oázisát”: azaz a korizléstől szinte perverz módon eltérő műveltségét és világlátá-

sát. Buber, **Max Brod**, Wassermann, **Kafka** és a többiek magyarázója, értelmezője Szilágyi Ernő lett. Ha nem volna önkéntes száműzetésbe, az 1945 utáni magyar szellemi élet egyik legnagyobb esszéistája lehetett volna.

Szintén Ungváry Rudolftól tudunk az askéta nyugdíjasként végigélt életéről és a fűtetlen szobáról.³¹ Szilágyi Ernő állítólag 1973-ban, 75 évesen hunyt

*Szilágyi Ernő személyisége
integritása érdekében felhagyott
az aktív mozgalmi tevékenységgel.
Ami arra készítette korábban,
hogy cionista legyen,
azt parancsolta neki, hogy
hagyja ott a mozgalmat.*

el.³² Levelezésének és szóbeli tanításának közzététele még várat magára.

Végül is mi összegezhető Szilágyi életéből? Mit nevezhetünk „életműnek” egy olyan ember esetében, aki nem hagyott hátra maga után több tucat könyvet és tanulmányt, hanem „csak” be-

szélgetve és levelezve tanított? Talán azt, hogy egy eszme követése, az elveivel való azonosulás nem merevséget és bezártságot, hanem szellemi tágasságot és szabadságot jelenthet, s az ideológia interpretációs kerete meglepően tágak bizonyult. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Szilágyi Ernő személyisége integritása érdekében felhagyott az aktív mozgalmi tevékenységgel. Ami arra készítette korábban, hogy cionista legyen, azt parancsolta neki, hogy hagyja ott a mozgalmat. A lelkiismeretről van szó. Higgyünk abban, hogy a barátokkal és tanítványokkal töltött órák és percek önálló életre kelnek, és ott vannak, ahol az élet pusztá alkotásként éli tovább a maga elkülönült létét, és ahol a teljesítményt nem a megírt oldalak, hanem a tartalmasan megélt és átélt pillanatok jelentik...

Jegyzetek

Ez az írás a *Cionista portrék* címmel 1997. május 4-én (Magyarországi Holocaust Emlékbizottság konferenciája) és 8-án (Yahalom Szabadegyetem) tartott előadások anyagának részét képezte.

1 A Mazsihisz Chevra Kadisa osztályának anyaga alapján. (Itt szeretném megköszönni

lenne. Nem is lehetne: mihelyt megpróbálná, megszűnnék elit lenni. Minden elit természeténél fogva, szellemi rangja jussán dialektikus. Ez a dolga. Ezzel szolgálja a valóságot, amit sohase igazolni kell – valóság erre nem szorul: soron van –, mindig javítani! Az elit, ha csakugyan az, erre van rendelve: a dialektikára, ami – Marx a tudója – „nem a meglévőt övezi dicsfénnyel”, de „velejáró bíráló és forradalmár.”¹³

4.

Szilágyi Ernő magát a zsidó kulturális hagyományból, a magyar nyelvi és emberi környezete közegéből, a közép-európai szellemiséget sugárzó Budapestből, a k. u. k. birodalom e nagy formátumú központjából eredeztette. Bár a cionizmus kulturális ágához is odatarozott, mégis **Arany János** nyelve nyűgözte le, és ahhoz a réteghez tartozott, kit zenében **Bach**, **Beethoven**, **Wagner**, **Mahler**, képzőművészetben a nagy gyűjtőközpontok – a budapesti Képzőművészeti Múzeum, a bécsi Kunsthistorisches Muzeum – terneiben lelta meg érzékei esztétikai öntudatát –

Rembrandt, **Breughel**, **Dürer**, **Goya** műveiben, és ezeken túl **Csontváry-Kosztka**, **Gulácsy**, **Rippl-Rónai**, **Kokoschka** képeiben, vagy a kimagaslóan tartott isenheimi oltárképben.

A képzőművészetben is a valóság, az életkihívások és a sorssejtések nyomvonalát követte, akár esztétikai örömszerzésről, akár értelmezésről volt szó. Talán még a csendéleteket is ezzel a kettős igénnyel szemlélte. Éppen e területen lehetett tetten érni sajátos miszticizmusát, amely az emberi beleérző képesség, másba „átjáró” képesség maximumát hozta, és valami paranoiás szorongást is jelentett, de legálabbis a létszorongást magamagát. A rossz tapasztalatok, a szigorú önkritika és a szorongás készítette arra, hogy leveleit időnként mindenkitől visszakérje, és hogy írásait eljegesse. Hiányérzete arra készítette, hogy élete legvégén szüntelenül az írott mai héber nyelv el-sajátításával foglalkozzon, utolsó iskoláiként irkásfüzetekben éppen e nyelvgyakorlásai maradtak fenn. Többször is készült *alijázni*, „de Arany János nyelve mindig visszatartotta”.

Az idős Szilágyi Ernő tán abban különbözött korábbi énjétől, hogy szenvedélyesen kutatta, mi okozhatja azt a döntő pillanatban a nemzetekre és vezetőikre ráboruló szellemi és valóság iránti vakságot, mely azután téves sorsdöntésekhez vezet. A titkot ugyan föl nem lelta, de magának a jelenségnek sorsrontó valódiságáról a Széchényi Könyvtárban olvasott történelmi memoárok ismerete nyomán többször megbizonyosodott. A zöld mozgalmak filozófiai ágához hasonlóan a Föld kincseivel való visszaélések jeleinek sokasodása is rémitette. Az egyenjogúság parafrázisát élte meg a női nem önnön jellegének nők általi tagadásában és értékvesztésében. Maximalizmusa és tökélyre törekedése nehezen viselte el, hogy időnként és egyre gyakrabban tanítványai körében is az érzelmi gazdagság vagy annak igényése nyakos szentimentalizmusba, a valóságkutatás sémás tapasztalati észlelésekbe és feldolgozásokba, vagy mindenáron megalkuvó pragmatikus megoldásokba torkollott. A munkaigényesebb, körültekintő, minden fontosat figyelembe vevő tanulmá-

a hitközség levéltárosának, Toronyi Zsuzsannának a segítségét.)

Ungváry Rudolf 1959 című visszaemlékezésében azt írta, hogy 1958-ban 61 éves volt. In: Beszélő, 1997. január (III. folyam, II. évfolyam, 1. szám, 63. l.) A Szilágyiról szóló részek: 63–65. l. A teljes cikk: pp. 60–71. Többek (így Bálint Jenő és Atalai Gábor) állítása szerint Kaposváron született.

2 Szilágyi Ernő: Wassermann zsidó önvallomása – Jacob Wassermann: A fürthi Messiás. Kolozsvár, 1943 (Fraternitas kis könyvek). F. k.: dr. Marton Ernő.

Szellemi tájékozódására jellemző, hogy Ungváry szerint Max Brod jó barátja volt. In: Ungváry, p. 63.

3 „...Zsidó a századfordulón? ...író a wilhelmiánus Németországban, ünnepelt karmester a Ferenc József-i Bécs Operájában, törtető ügyvéd Budapesten, docens a jénai egyetemen, házaló Moabittban...” p. 5. In: Jakob Wassermann...

4 p. 5. In: uo.

5 „...én azért jól érzem magam így is. Persze. Hiszen író vagyok, beérkezett, befogadott. Sikerem vannak, esemény minden könyvem, és elviselhetetlen egyéni kényelmetlenséggel járna a következtetések és gondolat befejezése” – mondhatja Wassermann Szilágyi. p. 33. In: uo.

6 Majd így folytatja: „...Nem lehetne európai, ha nem lenne népi is. Teljesen, egészen. Kibűvöl, fenntartás, »de«, »ha«, »kivéve« nélkül. Ha nem a népének hangja szólalna meg benne. Ha egyed volna csupán! Világba kitaszított, a való életéből kilökött-megszökött...” In: uo., p. 43.

nyozást sokszor a praktikus célzott tanulás, a hosszú távú gondolkodást a rövid távra figyelmeztetés váltja fel. E hibákba szinte valamennyien időnként beleesve megélhettük, hogy dühösen otthagyt bennünket, és csak haragja csillapultával – hetek, hónapok múltán – tért vissza körünkbe.

A kereszténységhez kapcsolódását nem úgy látom, mint Somogyi Győző (bár nem kizárt, hogy neki van iga-za). A kereszténységben a zsidó egyistenhit továbbvivőjét és eredményes kultuszát látta, amelyen keresztül az óhit törvényeiből az alapvetés a földkerekségen közkinccsé válhatott. A keresztény hit kihunyófényben is kulturálisan meghatározó, minőségadó, és ezt ő nem gyöngíteni, de – a világ érdekében is – erősíteni és megtisztelni kívánta. Ezért használta szinte protokollszerűen és mindig teljes tisztelettel a kereszténység igeformuláit. Lángolóan szólt Jézusról mint emberről és morális gondolkodóról. De e csaknem „ökumenikus” figyel-

7 In: uo. Jakob Wassermann: *Mein Weg als Deutscher und Jude*. S. Fischer Verlag. Berlin, 1921. Újabb kiadása egy új gyűjteményes kötetben. Lásd: Jacob Wassermann: *Deutscher und Jude. Reden und Schriften 1904–1933*. Verlag Lambert Schneider, Heidelberg, 1984, pp. 35–132.

8 Szilágyi Ernő: *A cionizmus* (A modern zsidóság szellemi irányai IV.) pp. 48–51. In: Libanon 1943, II-III. szám (VIII. évf.) L.: Az Országos Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület irodalmi, tudományos és művészeti folyóirata.

9 p. 48. In: uo.

10 p. 48. In: uo.

11 p. 49. In: uo.

12 In: uo.

13 In: uo.

14 p. 50. In: uo.

15 In: uo.

16 p. 51. In: uo.

17 In: uo.

18 In: uo.

19 Részlet Hava Eichler 1997. április 2-i leveléből. A KKL-iroda a Király u. 93. sz. alatt volt, alatta a Hanoar Hacioni kén. Ahogy H. Eichler írja: „...nagyon aktív volt az ifjúsági mozgalom szervezésében...”

20 Asher Cohen: *The Halutz Resistance in Hungary 1942–1944*. New York, 1986. p. 30. (A továbbiakban: Cohen.) A Mizrach 43, a Hasomer Hacair 27, a klálcionisták 17 és az Ichud Mapai 13% alapján képviseltették magukat a hivatalban.

21 Gálos Henrik és társa ügye. Dénes Béla ki-hallgatása 1953. III. 31-én. In: Belügyminisztérium. Történeti Irratár. IV–15b. (A továbbiakban: BM TI.)

22 Hanna Nisman: *Emlékezet és lélek*. In: CET (Central European Time – társadalmi, tudományos és irodalmi folyóirat), 1997/2. szám, pp. 95–103. Nisman így írt Szilágyiról: „...Nem beszélhetek a mozgalomról és ezekről az évekről úgy, hogy meg ne említsem Szilágyi Cvit. Sokkal idősebb volt nálunk – talán negyvenéves –, roppant okos, művelt, nőtlen. Dici is a rajongói közé tartozott, velem együtt...”

23 Cohen, p. 88.

24 Cohen, p. 101.

25 Randolph L. Braham: *A magyar holocaust II*. Budapest, 1988, p. 291. (A továbbiakban: Braham.)

26 Braham, p. 59.

27 BM TI, uo. Eppler Erzsébet is ott volt. Cohen szerint a Kasztner által összeállított veterán cionisták közé Szilágyi és a revizionista dr. Gottesmann Lajos neve bekerült. In: Cohen, pp. 101–102.

28 Ungváry Rudolf: 1959. In: Beszélő, 1997. január (III. folyam, II. évfolyam, 1. szám).

29 p. 63. In: uo.

30 Ungváry Rudolf közlése. Budapest, 1997. március 18.

31 Bálint Jenő nem erősítette meg ezt az információt. Budapest, 1997. április 29.

32 A Mazsihisz Chevra Kadisa osztályának anyaga alapján: meghalt 1973. február 6-án.

messég mögött ott volt a szigorú, a Törvényt teljességében megtartani akaró óhitű alapállása, az Istennel beszélő, sőt pörlekedő prófétautódok magatartása.

Halála, miről megkésve értesültünk, a konkrét személyi létének újraeltűnését jelentette körünkől, anélkül, hogy szel-

*A kereszténységben
a zsidó egyistenhit továbbvivőjét
és eredményes kultuszát látta,
amelyen keresztül az óhit
törvényeiből az alapvetés
a földkerekségen közkinccsé
válhatott.*

leme és lénye eltűnt volna. Tanítását máig nem dolgozta föl igazából a mégoly hálás tanítványi emlékezet. Magát tanítónak mondta, de ennél több volt. Az együttes tanítványi emlékezet az etikai és esztétikai kultúrkincsek megújításának egyik előkészítőjét is föl tudná mutatni személyében annyi év után.

Jegyzetek

1 Ungváry Rudolf: Nem zsidónak lenni. Gondolatok Magyarország zsidótlanításáról, *Múlt és Jövő*, 1989, 1. sz., 5. p.

2 Somogyi Győző levele, *Múlt és Jövő*, 1991. 4. sz., 119. p.

3 Somogyi Győző: Ernő bácsi. In: Somogyi Győző: Belső tárlat (Naplórészletek, egyéb írások), Kráter Kiadó, 1993. Bp. I. M. 51–56. pp.

4 Randolph L. Braham: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary, I-II.*, Columbia University Press, New York, 1981, 107., 939., 941. pp.

5 Komoly Ottó naplója, 1944. In: Schmidt Mária: Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács–Minerva, Budapest, 1990, i. m. 169. és 227. p.

6 In: Schmidt Mária, Id. előbb, 293. p.

7 In: Schmidt Mária, Id. előbb, 426. p.

8 Gárdos Miklós: A bélyeges sereg, *Műszak*, 1990, 167. p.

9 Szilágyi Ernő: esszétöredék, 2. gépelt oldal (kézirat).

10 Uo., 3. p.

11 Uo., 3. p.

12 Uo., 1. p.

13 Szilágyi Ernő: De profundis (Mesterházi Lajos 1957. november 7-én a *Népszabadságban* és 1957. november 15-én az *Élet és Irodalom*-ban megjelent cikkeivel vitázó írás), 9. gépelt oldal (kézirat).

A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány által támogatott pályázatok		
Pályázó neve	Pályázati cél	A pályázaton elnyert összeg
Alapítvány a Dohány u-i Zsinagóga Helyreállítására	Izrael állam alapításának 50. évfordulóján rendezendő tudományos szimpózium	500000
Alapítvány a Szeretetház Műszerezettségének Fejlesztésére	1 db diagnosztikai ultrahang készülék beszerzéséhez kér segítséget	1000000
Amerikai Alapítványi Iskola	Parparim Bábcsoport 89/99-es tanévi új műsoraihoz kér támogatást	270000
Amerikai Alapítványi Iskola	Táborozás, erdei iskola támogatása	492000
Antonin Liehm Alapítvány	Európai Füzetek következő számához kér támogatást	250000
Arthis Alapítvány	Thury Levente album kiadása	100000
Bálint Zsidó Közösségi Ház	Ifjúsági zenekar működéséhez kér támogatást	1000000
Bálint Zsidó Közösségi Ház	Hóra Budapest táncklub és táncsoport működéséhez kér támogatást	600000
Bálint Zsidó Közösségi Ház	Forrás Oktatási Központ programjainak fejlesztése	900000
Bálint Zsidó Közösségi Ház	Salom Klub működése	1500000
Bálint Zsidó Közösségi Ház	ORT Számítógépes Központ fejlesztése	500000
Bálint Zsidó Közösségi Ház - Fritz Zsuzsa	Oktatási csomag - Bibliai történetek óvodásoknak játékkal, énekkel egybekötve.	750000
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola - Szombathely	A héber nyelv és kultúra tanítása, oktatása, terjesztése	200000
Bét Peretz Alapítvány	Héber betűk oktatását segítő kifestőkönyv	100000
Bét Peretz Alapítvány	Hagyományos zsidó mesék - mesekönyv zsidó óvodás és kisiskolás gyerekek számára	200000
Bethlen Téri Oneg Sabbat Klub	Kiddus adás	700000
Budapest-Bábel Kiadó	Ács Gábor-Turczi István: Vándorló Talmud: - Jer és lásd! c. könyv megjelentetése	300000
Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Szeretoththona	Egészségügyi szoba, orvosi szoba kialakítása, valamint eszközök vásárlása, melegvíz ellátó rendszer felújítása	1700000
Budapesti Zsidó Hitközség Hunyadi Téri Körzet Generációk Klubja	A Hunyadi-téri Szabad Egyetem létrehozása, a Klub működéséhez tárgyi eszközök vásárlása, Hunyadi-téri Imaház fűtése, autóbuszos kirándulás szervezése	350000
Budapesti Zsidó Hitközség- Nagyfuvaros u-i templomkörzet Talmud-Tora Alapítvány	Ígélet (Igeret) hírlevél	400000
Budapesti Zsidó Hitközség- Nagyfuvaros u-i templomkörzet Talmud-Tora Alapítvány	Idősek Klubjához kért támogatás	250000
Budapesti Zsidó Hitközség- Nagyfuvaros u-i templomkörzet Talmud-Tora Alapítvány	Héber nyelv oktatása	400000
Budapesti Zsidó Hitközség- Nagyfuvaros u-i templomkörzet Talmud-Tora Alapítvány	Idősek üdülési támogatása	200000
Buttás Levente	Szarvason lévő zsidó ifjúsági tábor időszakos kiadványának, a The Szarvas Times c. lapnak a minőségjavítása	700000
BZSH Benjámin Óvoda	Dologi és oktatási kiadások fedezésére	500000
BZSH Anna Frank Gimnázium	Zsidó történelmi szöveggyűjtemény a Biblia korától a XVI. sz. második feléig	740000
BZSH Anna Frank Gimnázium Scheiber Sándor Tanintézet	A Mo-i és a világ többi részén élő zsidók kapcsolattartása	500000
BZSH Anna Frank Gimnázium Scheiber Sándor Tanintézet	Felnőttoktatás a zsidó vallás jobb megismerésére	90000
BZSH Anna Frank Gimnázium Scheiber Sándor Tanintézet	A szélesebb értelemben vett sporttevékenység támogatása	330000
Chabad Lubavitch Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület	Újonnan lefordított, magyar-héber ünnepi imakönyv.	500000
Chabad Lubavitch Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület	Angol-magyar nyelvű zsidó bölcsőde, óvoda és iskolai színvonalas tanítás	1000000
Chabad Lubavitch Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület	Egység időszaki folyóirat 1998-99 évre	500000
Chabad Lubavitch Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület	Zsidó mesék, legendák, történetek	600000
Debreceni Zsidó Hitközség	Újság bővítése	200000
Debreceni Zsidó Hitközség	Idősek Klubjához kért támogatás	140000
Debreceni Zsidó Hitközség	Ifjúsági Klub felszereléséhez, berendezéséhez támogatás	300000
Dobosy Ildikó	Biblia jeleneteiből, valamint a zsidóság történetéről iskolai színjátékok megírása	100000
Domán István dr.	A Mo-i jesivák életét, tanítási módszereit, tanulási rendjüket, célkitűzéseiket kutatná és mutatná be	300000
ELTE Szociológiai Intézet - Kovács András	„Zsidóság a mai Magyarországon” szociológiai és demográfiai kutatás	2000000
Felkai László dr.	„Zsidó iskolázás Magyarországon” c.könyv	400000
Fűzfa Júlia énekművész	Héber-jiddis-szefárd dalok CD kiadás.	200000
GLM UNIÓ BT.	Héber Alef-bét fonetikusan	400000
HABONOM DROR - Oz Veshalom Baráti Kör	„A magyarországi zsidóság tiszteleg az ötvenéves Izrael előtt” c.program	600000
Hagyomány Szociális Alapítvány	Zsidó fiatalok támogatása, kulturális rendezvények	500000
Hasomer Hacair Hungary	Gyermekek részére rendezvények megszervezése az 1998/99-es tanévben	600000
Havas Judit előadóművész	Program „Dávid tornya” címen Izrael állam megalakulásának 50. évfordulója alkalmából	400000
Horváth László	„A gyöngyösi zsidóság története” c. monográfia kiadása	200000
Hunnia Filmstúdió	Elek Judit: „Egy szabad ember – Fisch Ernő élete” c. dokumentumfilm	580000
Izraelita Hitközség, Nyíregyháza	Zsidó Helytörténeti Múzeum létrehozása	900000
Kaposvári Zsidó Hitközség	Büchler Borbála: „A kaposvári zsidóság szerepe a városban, a városkép alakításában 1890-1914” c. könyv	300000
Kaposvári Zsidó Hitközség	Szervezett formában történő üdülés támogatása	60000
Keleti Éva - Dettre Gábor	A „Hazatérők” c. film befejezéséhez	400000
Kerekes Béla dr.	Oktató kazetta a zsinagógai előímadkozás, chazónusz elsajátítására	100000
Kerekes Béla dr.	A Salamon által épített első szentély statikai vizsgálata	100000

Kertész Ákos	Musical szövegekönyvének megírásához számítógép-támogatás	200000
Keszthelyi Izraelita Hitközség	„A Keszthelyi Izraelita Hitközség története” című könyv kiadása	100000
Keszthelyi Izraelita Hitközség	Büchler emlékszoza megnyitása	200000
Kút Alapítvány	A Holocaust túlélőinek segítenek a traumát feldolgozni, pszichoterápiás rendelőt tartanak fent, ahol anyagi ellenszolgáltatás nélkül segítenek a hozzájuk fordulókön.	1000000
Lauder Javne Világi Zsidó Iskola	8 részből álló munkafüzet sorozat „Open The Gates!” címmel.	900000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	Ismeretterjesztő előadásorozat a zsidóságról	500000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	„Mindennek rendelt ideje van” judaisztika tankönyv zsidó középiskolák számára	360000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	Javne Színház	800000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	Könyvtár	350000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	Bükki tábor a zsidó ünnepek jegyében	150000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	A héber nyelv, irodalom és judaisztika oktatása	1000000
Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános, Közép- és Szakiskola	Diákkutatások a judaisztika tárgykörében	200000
Logos Könyvkiadó	A középkori zsidó filozófia első jelentős műve magyarul: Szaadja Gaon: Hittételek és vélemények	300000
Lőwy Lajos - Zelenák István	Tokaji zsidó emlékek c. könyv megjelentetése	150000
Magén István	14 db olajfestmény megjelentetése albumban, melyek tartalmazzák az egyes ünnepek legjellemzőbb jelenetét	200000
Magyar Auschwitz Alapítvány Holocaust Dokumentációs Központ	Holocaust füzetek évi négy alkalommal történő megjelentetése	1100000
Magyar Tudománytörténeti Intézet	„Az Ozoray család” c. kiadvány megjelentetése	70000
Magyar Zsidó Kulturális Egyesület	Zsidó Kultúra Napja rendezvény, a zsidó kultúra és hagyományok megismertetése	550000
Magyar Zsidó Kulturális Egyesület	Szombat esti Társasági Kör szervezése közéleti személyiségek meghívásával	100000
Magyar Zsidó Kulturális Egyesület	Hírlevél kiadása	750000
Magyarországi Cionista Szövetség	Nyári cionista szeminárium megrendezése	1000000
Makkabi Kiadói Kft.	A zsidó család kézikönyve	200000
MAZSIHISZ Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár	Judaikák, majolika restaurálása	700000
MAZSIHISZ Országos Rabbiképző Intézet	Meglévő oktatási formák finanszírozása, továbbiak beindítása	5000000
MAZSIHISZ Szeretkórháza	Kórház fenntartása, kóser étkezés, zsinagóga fenntartása, mezsgiak alkalmazására havi támogatása	21000000
MAZSIHISZ vidéki temetői	1500 vidéki temető fenntartása, felújítása,	11000000
MTA Judaisztikai Kutatócsoport	Péchi Simon Pirgá avot fordítása	700000
MTA Judaisztikai Kutatócsoport	Magyarországi zsidó községek / hitközségek és egyletek alapszabályai	300000
MTA Judaisztikai Kutatócsoport	Orthodox rabbik Magyarországon, 1944	300000
Múlt és Jövő Zsidó Kulturális Lap- és Könyvkiadó	Jakov Katz: A begyógyíthatatlan szakadás c. könyv, mely a magyar emancipáció és asszimiláció problémáit vizsgálja a XVIII. század végétől. Erdekessége, hogy a 48-as szabadságharcot az ortodox zsidóság oldaláról is elemzi. Központi alakja Eötvös József.	1000000
Naftali Kraus	Zsidó etika c. könyvéhez kér támogatás	500000
Oneg Sabbat Alapítvány	Bethlen téri füzetek következő négy számának megjelentetéséhez kér támogatást	800000
Orbán Ferenc	Magyarország zsidó emlékei, nevezetességei című útikönyv újrakiadásához kér támogatást	150000
Országos Rabbiképző Intézet	Vidéki zsidó temetőkben tanóra tartása a judaisztika tanárjelölteknek, karbantartás, faültetés és jóváhagyott ütemterv szerint	300000
Országos Rabbiképző Intézet	Publikációk megjelentetése	1500000
Országos Rabbiképző Intézet	Héber nyelvi lektorátus létrehozása	2000000
Papp Richárd	A zsidó vallással kapcsolatos ismeretterjesztés támogatása, A zsidósággal kapcsolatos kutatások támogatása	70000
Rendőrtiszti Főiskola Társadalomtudományi Tanszék	Antiszemizmus elleni küzdelem, szociológiai felmérés folytatása	240000
Riczu Zoltán	A Szabolcs megyei és nyíregyházi zsidóság vészorkorszakbeli történetének kutatása és a kutatási eredményei feldolgozásának könyvben való megjelentetése	500000
Róbert Péter dr.	Tervezett tanulmánya az 1938-45 évek sajtóanyagának zsidó vonatkozásait tárgyalná	90000
Rondo Kulturális Alapítvány	Nemzetiségek életét bemutató televíziós vetélkedősorozat beindításához támogatás kérése (körtánc)	200000
Somodi Henrietta	„A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története” c. könyv kiadásához kér támogatást	100000
Szegedi Zsidó Hitközség	„Őszi vallástörténeti estek” ifjúsági beszélgetéssorozat beindítása	50000
Szegedi Zsidó Hitközség	Komplex szociális és mentális gondozó hálózat kialakítása, megvalósítása	1300000
Szegedi Zsidó Hitközség	Izrael állam kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából 3 napos tudományos konferencia rendezése a szegedi zsidóság múltjáról, jelenéről és jövőjéről.	250000
Szegedi Zsidó Hitközség	Héber nyelv és kultúra oktatására tanfolyami keretek között kér támogatást	140000
Szkéné Színház	Zsidó színházak a fénypontban c. fesztivál	500000
Szombat Szerkesztősége	Folyóirat fennmaradása, programok szervezése + kiegészítés	2500000
Szt. István Kórház, dr. Székely József Iván	Albert Pflegernek emléktábla állítása, amely 370-580 ezer Ft-ba kerülne.	200000
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat	1998. augusztusában „Jövönk a múltból” c. rendezvény megtartásához kér támogatást	100000
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezete	Az Újpesti Szeretetotthon Speciális részlege értelmileg sérült lakóinak nyaralásához kér támogatást	250000
Városvédő és Szépítő Egyesület - Sátoraljaújhely	Zempléni Zsidó Múzeum létrehozása	45000
BZSH Óvoda, Ungvár u. 12.	Hagyományok ápolásával 3-7 éves gyerekek egészséges fejlődésének biztosítása sajátos nevelési eszközökkel	226000
Országos Rabbiképző Intézet Goldmark Kórus - Ádám Mária	Jiddis és haszid népzene kutatása, feldolgozása és bemutatása	500000

ZSIDÓ SORSOK MAGYAR FILMEN

Filmsorozat és konferencia

1998. december 12–14.

A *Szombat* háromnapos vetítéssorozatot és ehhez kapcsolódóan december 13-án vasárnap egész napos konferenciát, 14-én hétfőn kerekasztal-beszélgetést rendez a *Puskin moziban* és az *Örökmozgó Filmmúzeumban*. A program szerkesztői különböző történelmi korszakokban készült játék- és dokumentumfilmeket tűznek műsorra, olyan alkotásokat, amelyek a magyar zsidóság sorsát ábrázolják, s amelyek alkalmasak kortörténeti és kultúrtörténeti összefüggések vizsgálatára. A rendezvényt **Jancsó Miklós** nyitja meg december 12-én szombat este, 18.30-kor a Puskin moziban. A nyitófilm Sándor Pál *Szabadíts meg a gonosztól!* című munkája lesz.

Az előadók egy része nem filmes szakember. Felkérésünkre pszichiáterek, történészek, irodalomkritikusok mondják el a témával kapcsolatos gondolataikat, s ez számukra is izgalmas kaland. Az előadók között találjuk **Erős Ferenc** szociálpszichológust, **Gerő András** történészt, **Götz Eszter** kritikust, **Heller Ágnes** filozófust, **Herskó János** filmrendezőt, **Hirsch Tibor** filmtörténészt, **Pető Katalin** pszichiátert, **Pécsi Katalin** tanárt, **Sándor Tibor** filmtörténészt, **Stark András** pszichiátert, **Szabó Miklós** történészt, **Varga Balázs** filmtörténészt.

Az előadások a magyar filmművészet 1945 előtt és után készült alkotásait elemzik, valamint olyan, a filmművészet keretein túlmutató történettudományi kérdéseket vetnek fel, amelyek remélhetőleg újabb gondolatokra, vitákra sarallják a résztvevőket.

A szimpóziumot követő kerekasztal-beszélgetésen (december 14-én este), amelyet **Gervai András** filmkritikus vezet, **Bacsó Péter** filmrendező, **Lengyel László** közgazdász-politológus, **Losonczy Ágnes** szociológus, **Símó Sándor** filmrendező vesz részt.

A *Szombat* két különszámot szentel az eseménynek. Sándor Tibor és Varga Balázs filmtörténészek vitaindító előadását, a többi előadás témájának rövid összefoglalását és az 1990-ben megrendezett első budapesti zsidó filmfesztivál tapasztalatait és sajtóvisszhangját a decemberi *Szombat* közli. A jövő év tavaszán megjelenő második különszámban az elhangzott előadásokat közöljük. Ez utóbbi összeállítás angol nyelven is megjelenik.

A korábbi irodalmi és képzőművészeti témájú rendezvények után most a zsidóság filmes ábrázolásának elemzésével kívánunk hozzájárulni a közgondolkodás és a szellemi élet egészségesebb, nyitottabb önképének kialakításához.

A fesztivál részletes programját szintén a *Szombat* decemberi számában olvashatják.

Várjuk a Puskin moziban decemberben!

Schiller OPEL

**Közép-Európa legnagyobb
és legkorszerűbb Opel Márkaszervize**

- ahol az eladott 7500 gépkocsi karbantartásáról és szervizeléséről gondoskodunk,
- ahol rövid határidővel vállalunk javításokat és vizsgáztatást,
- ahol teljes körű biztosítási ügyintézészt talál,
- ahol a gyári alkatrészek teljes választékát kínáljuk,
- ahol minden Ügyfelünket és jövőendő Ügyfelünket sok-sok szeretettel várjuk.

**Mindenben segítünk!
Jöjjön és kérdezzen!**

Schiller OPEL

Márkakereskedés és Márkaszerviz
1138 Budapest, Váci út 113.
Tel.: 270-2574

OPTIRIS

**SZEMÜVEG
AZ EGÉSZ CSALÁDNAK!**

- Komputeres szemvizsgálat
- Elegáns szemüvegkeretek
- Kitűnő minőségű szemüveglencsék
- Keményített műanyag lencsék
- SZTK-vények beváltása

Europark, 1191 Budapest
Üllői út 201.
Telefon: 347-1530

1062 Budapest, Teréz körút 7.
Telefon: 351-0412
Nyitva tartás hétfő–péntek: 10.00–18.00
csütörtök: 10.00–19.00